

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Hans Schultz Hansen

»Dansk jord på danske hænder«

Foreningen Landeværnet og
den nationale jordkamp i Sønderjylland
1927-2002

»Dansk jord
på danske hænder«

Hans Schultz Hansen

»Dansk jord på danske hænder«

*Foreningen Landeværnet og
den nationale jordkamp i Sønderjylland
1927-2002*

Skrifter udgivet af
Historisk Samfund for Sønderjylland
Nr. 84

Aabenraa 2002

Hans Schultz Hansen:

»Dansk jord på danske hænder«

Foreningen Landeværnet og

den nationale jordkamp i Sønderjylland 1927-2002

Skrifter, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 84

© Forfatteren og Historisk Samfund for Sønderjylland

Sats og tryk: Winds Bogtrykkeri A/S Haderslev

ISSN 0109-9264

ISBN 87-7406-067-8

*Bogen er udgivet i samarbejde med
Foreningen Landeværnet, Tinglev,
der har bekostet bogens udarbejdelse og trykning*

Billedet på omslagets forside viser Gerda Ploug Sarps motiv fra Landeværns-sparemærket fra 1927, der også anvendtes på medlemsbeviserne. Billedet med den stærke, unge bonde, der står målbevidst med spaden i egen jord og skuer mod det blafrende Dannebrog, er udført i den tidstypiske bonderomantiske stil. Motivet afspejler tanken om bonden som den sønderjyske danskheds rygrad, der grundede sig på erfaringerne fra fremmedherredømmets tid og som prægede Landeværnet til op i 1960'erne. Derimod har det intet med nazistisk Blut und Boden ideologi at gøre, selv om en nutidig beskuer måske kunne komme på den tanke. Blut und Boden forestillinger fik i hvert fald ikke betydning i Landeværnet. På bagsiden af omslaget ses Landeværnsmærket fra 1927, der var beregnet til at sætte på breve ligesom et julemærke.

Indhold

Landeværnets forord	7
Forfatterens forord	8
Jordkampen i den tyske tid 1891-1920.....	9
Jordkampens baggrund s. 9 – Jordkampen begynder i 1890'erne s. 10 – Jordkampen efter århundredskiftet s. 12 – »Bindeloven« 1912 og oprettelsen af det første »Landeværn« 1913 s. 14 – Det første Landeværns virksomhed 1913-19 s. 16 – Sogneværnene s. 19	
Jordkampen i 1920'erne.....	23
Den jordpolitiske situation efter Genforeningen s. 23 – H. V. Clausens og A. Lebecks undersøgelser af jordejernes nationale sindelag 1922-1925 s. 25 – Forpostfægtninger til en ny jordkamp s. 27 – Landbrugskrisen og Selvstyrebevægelsen s. 28 – Oprettelsen af Kreditanstalt Vogelgesang 1926 s. 32 – Mødet på Schackenborg den 7. januar 1927 s. 37	
Landeværnets oprettelse og organisering	42
Landeværnets stiftende generalforsamling den 24. januar 1927 s. 42 – Landeværnets ledende mænd s. 45 – Landeværnets indskudskapital samles s. 49 – Det Danske Spejderkorps' indsamling s. 54 – Landeværnets Københavnerkomité 1927-37 s. 56 – Landeværnsmærker og Landeværnsplatte s. 57 – En national stemningsbølge s. 58 – Landeværnets styrende organer s. 61 – Kontoret i Tinglev s. 63	
Landeværnets virksomhed 1927-1945.....	66
Landeværnets samarbejdspartnere s. 66 – Landeværnets udlånsvirksomhed i 1927 s. 68 – Lånesager fra 1927 – et udpluk s. 72 – Landeværnets jordfond og ejendomme i øvrigt s. 75 – Formidling af ejendomskøb s. 75 – De gode år 1928-30 s. 84 – Kreditanstalt Vogelgesangs udlån – Höfeverwaltungsgesellschaft s. 88 – Landeværnet og landbrugskrisen i 1930'erne s. 91 – Ny kapital til Landeværnet s. 100 – Københavnerkomitéen reorganiseres s. 103 – Landbru-	

gets økonomi stabiliseres – Landeværnet på banen igen s. 107 – National jordstatistik 1935 s. 110 – Udlændinges opkøb af dansk jord s. 112 – Landeværnet under besættelsen 1940-45 s. 113

Landeværnet, jordkampen og det moderne landbrug 1945-1963	117
Konfiskation af tysk og japansk ejendom s. 117 – Landeværnet og konfiskationerne s. 121 – Landeværnet i offensiven s. 126 – De moderne tiders indtog i 1940'erne og 1950'erne s. 132 – Landeværnet og udstykningen i grænseområdet s. 134 – Landeværnet, landbrugets mekanisering og afvandringen i 1950'erne s. 138	
Ledelse, kapital, lån og legater 1945-2002	142
Landeværnets ledelse s. 142 – Kontoret i Tinglev s. 148 – Københavnerkomitéen s. 149 – Landeværnets kapital og ejendomme s. 152 – Landeværnets udlån og udlånspolitik s. 154 – Landeværnets legater s. 158	
Landeværnet, landbruget og Europa 1963-2002	160
Landeværnet og landbruget i 1960'erne s. 160 – Jordkampen nedtones i 1960'erne s. 164 – Landeværnet og de europæiske fællesskaber indtil 1973 s. 170 – Landeværnet og det sønderjyske landbrug 1973-2002 s. 178 – Landeværnets stilling til tyskeres opkøb af dansk jord efter 1973 s. 185 – Landeværnets stilling til hollænderes opkøb af dansk jord siden 1989 s. 188 – Landeværnet og Europa siden 1973 s. 191 – Landeværnets mission ved årtusindskiftet s. 193	
Landeværnet og jordkampen – tilbageblik og status	195
Noter og henvisninger.....	202
Landeværnets bestyrelse 1927-2002	211
Landeværnets Komité for København og Omegn 1927-2002	213
Landeværnets udlånsvirksomhed 1927-2000	216
Navne- og stedregister.....	218

Landeværnets forord

Da bestyrelsen for to år siden vedtog at festlig holde Landeværnets 75 års jubilæum, besluttede den samtidig at bede Landsarkivet i Aabenraa ved dets leder, landsarkivar Hans Schultz Hansen, om hjælp til at udarbejde en bog om baggrunden for Landeværnets oprettelse og dets virke. Selvom 75 år i åremål ikke er på højde med, hvad andre nationale foreninger her i grænselandet har passeret, fandt bestyrelsen, at tiden var inde til at få samlet historisk viden, mens der endnu var nogle, der kunne huske tilbage til Landeværnets start, dets første leveår og landbrugskrisen i 1930'erne.

Indtil nu foreligger der om Landeværnets virke alene bogen »Landeværnet – et tilbageblik« af Hans Andersen, der var foreningens første formand fra 1927 til 1963. Bogen blev udgivet i anledning af Hans Andersens 80-årsdag og senere i et nyt oplag med forord af professor Troels Fink i anledning af Landeværnets 60-års jubilæum. Den giver et godt indblik i Hans Andersens tanker og den virkelighed, som eksisterede på den tid. Ved at læse bogen, men også ved at bladre i de gamle dokumenter, som alle nu er afleveret til Landsarkivet, forstår man, hvilken arbejdsindsats bestyrelse og forretningsudvalg med Hans Andersen i spidsen har ydet, og hvilken menneskelighed og vurderingsevne, de har været i besiddelse af.

Bogen må ses som et blik indefra i Landeværnets arbejde gennem årene. Bl.a. derfor har vi bedt en historiker, med hans øjne og set udefra, beskrive Landeværnets arbejde gennem 75 år.

Med de ændrede forhold i grænselandet har Landeværnets opgave og virke ændret sig til i overvejende grad at yde lån til unge danske landmænd, der ønsker at etablere sig eller vil udvide deres landbrug, hvor man i begyndelsen og i krisetiden i 1930'erne, ja helt frem til krigsafslutningen i 1945, brugte mange midler til opkøb af jord og ejendomme, og til hjælp for at danske landmænd kunne blive på deres ejendomme.

Jeg vil tilslutte mig vort mangeårige medlem af Landeværnets kontrolkomité, nu afdøde professor Troels Finks ønske om, at foreningen i fremtiden har en plads, ikke alene i den økonomiske, men også i den folkelige sammenhæng.

Tak til landsarkivar Hans Schultz Hansen, fordi du påtog dig at skrive bogen om Landeværnet.

Vester Terp januar 2002

Thomas Rodenberg,
formand for Landeværnet

Forfatterens forord

Denne bog er blevet til i et frugtbart samarbejde mellem Foreningen Landeværnet, der har bestilt og finansieret bogen, Landsarkivet for Sønderjylland, som ved undertegnede har skrevet fremstillingen, og Historisk Samfund for Sønderjylland, der har udgivet bogen i sin skriferække. Jeg vil gerne takke for den tillid, der har præget dette samarbejde.

Den nationale kamp om jorden i det dansk-tyske grænseland, hvor man fra tysk og dansk side hver især søgte at sikre sig ejendomsretten til den størst mulige del af det dyrkede land, blev fra 1890'erne et centralt element i de nationale modsætninger. Jeg har derfor ment det rigtigt at indlede bogen med en beskrivelse af jordkampen i den tyske tid, navnlig af det første Landeværn fra 1913, og i de første år af 1920'erne. Fra 1927 er det selvfølgelig det nuværende Landeværn, som står i centrum for fremstillingen. Jeg har tilstræbt en alsidig beskrivelse af dets virke og baggrunden herfor med oprettelsen af Kreditanstalt Vogelgesang i 1926 og Höfeverwaltungsgesellschaft i 1929, disse to konkurrenters likvidation og beslaglæggelse efter 1945, den nationale afspænding siden 1950'erne og Danmarks tilslutning til EU som vigtige pejlemærker. Dertil kommer naturligvis landbrugets skiftende vilkår som baggrund for den økonomiske side af Landeværnets virksomhed. Bogen kan derfor ses såvel som et bidrag til udforskningen af de nationale modsætninger og deres opløsning som til det sønderjyske landbrugs udvikling.

Fremstillingen hviler i første række på Landeværnets eget arkiv. Af det hyppigst benyttede materiale herfra skal navnlig fremhæves de fyldige referater fra generalforsamlingerne og bestyrelsesmøderne, der findes i de fuldstændigt bevarede protokoller. Dertil kommer protokollerne fra Landeværnets komité for København og Omegn. Årsberetningerne er gengivet i generalforsamlingsprotokollerne eller sammen med årsregnskaberne. Dog må formandens beretning ved den fortrolige drøftelse efter den offentlige generalforsamling oftest findes som koncept i sagerne om de enkelte generalforsamlinger. Den komplette serie af årsregnskaber giver ligeledes talrige værdifulde oplysninger om aktiviteten. Også i H. P. Hanssens og Hans Jepsen Christensens privatarkiver er der sager vedr. Landeværnet. Derudover er bl.a. sindelagsundersøgelserne i Anders Lebecks privatarkiv og Politiajudanten for de sønderjyske Landsdeles arkiv benyttet. Af det trykte kildemateriale skal her særlig nævnes dagbladet »Hejmdal« og månedsskriftet »Grænsevagten«.

Aabenraa i januar 2002

Hans Schultz Hansen,
landsarkivar

Jordkampen i den tyske tid 1891-1920

Jordkampens baggrund

Den nationale konflikt mellem dansk- og tysksindede i Sønderjylland begyndte i første halvdel af 1840'erne. Allerede dengang var ryggraden i den danske bevægelse de mellemstore bønder. I »Den slesvigske Forening« fra 1843 var således tre fjerdedele af medlemmerne gårdmænd. Selv om nye sociale grupper sluttede sig til danskheden under Treårskrigen 1848-1850, var det stadig i begyndelsen af 1890'erne gårdmændene, som dominerede den danske bevægelse. Såvel i de store nationale foreninger – Sprogforeningen fra 1880, Vælgerforeningen fra 1888 og Skoleforeningen fra 1892 – som i de lokale foredragsforeninger udgjorde de den største enkeltgruppe blandt medlemmerne. Langt størstedelen af de lokale tillidsmænd og mange af bestyrelsesmedlemmerne i de danske foreninger var gårdmænd.

Gårdmændenes stærke stilling i den danske bevægelse var en afspejling af deres store betydning for den sønderjyske landsdel, hvor fire ud af fem mennesker boede på landet og over halvdelten var direkte beskæftiget i landbruget. Gårdmændene ejede godt 60 % af jorden. De havde i gennemsnit 1-3 tjenestefolk og undertiden daglejere i deres brød. Også mange landhåndværkere og handlende på landet var afhængige af dem. Gårdmændene førte kort sagt det store ord i de sønderjyske landsbyer og sogne.

Derfor var der god grund til at tage nøje vare på gårdmandstandens danskhed. Den danske historiker H. V. Clausen undersøgte i begyndelsen af 1890'erne gårdmændenes nationale sindelag i årene 1863-1893. Han nåede frem til, at der kun var sket ubetydelige nationale forskydninger inden for standen i de første tre årtier under Preussen. Endnu i 1893 var 78 % af gårdejerne dansksindede mod 80 % i 1863. De såkaldte »blakkede«, der var tilbageholdende med at bekende national kulør, udgjorde i 1893 blot 5 % mod 4 % i 1863. De decideret tysksindede var kun gået en enkelt procent frem fra 16 % i 1863 til 17 % i 1893.

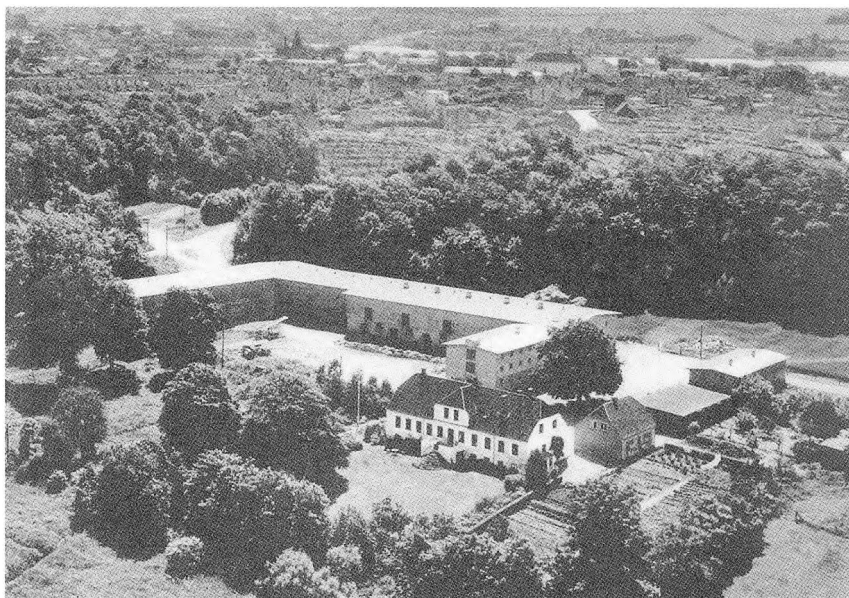
Der var dog betydelige forskelle fra egn til egn. Stærkest stod danskheden blandt gårdmændene i den nordvestlige del af Søn-

derjylland og i de tidligere kongerigske enklaver i Vestslesvig samt i Sundeved og på Als. Svagest var danskheden i Slogs herred med Løgumkloster flække og landsogn, Abild sogn og Tønder landsogn, altså stort set i det område, som man efter 1920 kaldte »den truede firkant«. Her holdt den danske andel sig lige akkurat på de 50 %, mens de »blakkede« udgjorde 10 % og de tysksindede 40 %. Ser man imidlertid bort fra styrkeforholdet i grænseområdet, tegnede fremtiden sig endnu i 1893 lys for den danske bevægelse, og dens overlevelsessevne syntes sikret langt frem i tiden. Eller i hvert fald så længe, Sønderjylland forblev et udpræget landbrugsområde.

Fra 1880'erne fremskyndede den preussiske stat imidlertid sine forsøg på at fortyske den sønderjyske landsdel og dens befolkning. I de første årtier efter 1864 havde det været statens målsætning at gøre sønderjyderne til loyale statsborgere i det preussiske monarki og det tyske rige. Det var tilstrækkeligt, at folk betalte deres skat, opfyldte deres værnepligt og afholdt sig fra politisk virksomhed vendt imod regeringen. Fra omkring 1880 blev kravene imidlertid skærpet. De danske sønderjyder skulle nu opgive deres nationalitet og blive tyskere. En hovedhjørnestein i denne germaniseringspolitik var indførelsen af tysk undervisningssprog i folkeskolen i 1888. Kun fire egentlige timer i religion kunne herefter gives på dansk. En anden hovedhjørnestein blev de målbevidste forsøg på at erhverve jord fra dansksindede landmænd. Med dem tog den nationale jordkamp sin betydelse.

Jordkampen begynder i 1890'erne

Det første initiativ fra tysk side var stiftelsen af »*Bosættelsesforeningen for det vestlige Nordslesvig*« i 1891. Foreningen udgik fra en kreds af lokale embedsmænd på Røddingegnen, som ville udnytte, at mange af områdets landejendomme kom til salg, fordi særlig mange dansksindede bondesønner herfra var udvandret til Danmark eller USA. Ved opkøb af danske ejendomme og udstykning ville foreningen fremme bosættelsen af tyske landmænd i grænseområdet til Danmark. Det lykkedes i et ikke ubetydeligt omfang. Om ved 200 tyske familier blev i løbet af blot ti år bosat i den ellers udpræget danske egn. Også i Haderslev østeramt og i Sønderborg amt blev der dannet tilsvarende bosæt-

Ejsbølgaard ved Haderslev blev i 1909 af den dansksindede ejer Thorvald Friis solgt til den preussiske stat, der omdannede den 159 ha store ejendom til domænegård. I 1910 opførtes nye store avlsbygninger i den typiske domænegårdsstil med høj trempel og et svagt hældende paptag. Gården blev forpagtet ud til Karl Hubatsch fra Altona. I 1920 blev Ejsbølgaard som de andre preussiske domænegårde overtaget af den danske stat, der efter frastykning af to statshusmandsbrug i 1928 solgte den til privat eje. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie. Se også Inguvert Møller Terkildsen: De sønderjyske domænegårde, 2001, s. 30.

telsesselskaber. De opnåede dog ingen nævneværdige resultater. Noget mere held havde formentlig pastor Chr. J. Jacobsen i Skærbæk. Med sine mange initiativer til »egnsudvikling« arbejdede præsten ivrigt for at fremme den lokale tyskshed, og ved hjælp af sin »Kreditbank« fik han bosat et mindre antal tyske landmænd på Skærbækkanten.

Bosættelsesforeningerne kunne regne med myndighedernes velvilje, men snart engagerede staten sig aktivt i jordkampen. Det skete fra 1896 med opkøb af store gårde, der omdannedes til *domænegårde*, det vil sige gårde ejet af staten og drevet af en forpagter. Der blev udelukkende indgået forpagtningsaftaler med tysksindede landmænd, og det var tanken, at disse domæneforpagtere skulle virke som foregangsmænd for den lokale tyskshed. I årene 1896-1916 opkøbte staten i alt 36 sådanne store gårde. De

fleste domænegårde lå i et bælte langs Kongeåen og skulle styrke den svage tyskhed langs grænsen. I alt lå 25 domænegårde i Haderslev amt, 4 i Aabenraa amt, 4 på Als og 3 i Tønder amt. Af de 36 gårde var kun de 14 købt fra dansksindede ejere.

En tredje metode til at sikre jorden på tyske hænder var oprettelsen af *rentegårde*. Hensigten med rentegårdsordningen var oprindeligt at fremme udstykningen af store ejendomme til småbrug. Staten ydede lån med en særlig lav rente, men lånene kunne ikke indløses fuldt ud, og det indebar, at alle senere ejerskifter skulle godkendes af staten, medmindre de skete gennem direkte arv. Dermed kunne dansksindede købere varigt udelukkes fra at erhverve rentegårde. I alt blev der fra 1892 til 1914 skabt 357 rentegårde i landsdelen. Ordningen blev især benyttet på Tinglev-Klippevegnen.

Jordkampen efter århundredskiftet

Virkingen af de tyske initiativer i jordkampen kunne følges i H. V. Clausens fortsatte undersøgelser af gårdmændenes nationale sindelag. En opgørelse fra 1901/03 viste, at de dansksindedes andel af gårdene i løbet af blot ti år var reduceret til 72 %, mens de »blakkedes« var øget til 6 % og de tysksindedes til 22 %. Det var især gået tilbage i Slogs herred, hvor den danske andel nu var nede på 43 %, mens de »blakkede« udgjorde 11 % og de tysksindede 46 %. Også i sognene Uge, Kliplev, Kværs, Rinkenæs og Holbøl ned mod Flensborg fjord var stillingen efter århundredskiftet blevet kritisk. Nu var der kun 49 % dansksindede gårdmænd her mod 6 % »blakkede« og 45 % tysksindede. En trøst kunne man dog fra dansk side finde i, at styrkeforholdet var gunstigere, hvis man også tog husmændene med. Så var den danske andel i Slogs herred nemlig på 51 % og i sognene ned mod Flensborg fjord på 61 %. De mindre ejendomsbesiddere var altså gennemgående mere dansksindede end de større. Men husmændene havde nu engang ikke den samme indflydelse i sognene som gårdmændene.

Desværre har vi ingen senere tal for de nationale ejendomsforhold i den tyske tid. Vi ved således ikke, hvordan stillingen var i 1914. Meget tyder på, at den set fra et dansk synspunkt var blevet yderligere forringet i forhold til 1901/03, i hvert fald i de vanskelige egne. Det var trods alt stærke kræfter, som de danske

bønder var oppe imod. De tyske klager over manglende fremgang i jordkampen viser dog samtidig, at balancen ikke i landsdelen som helhed kippede afgørende til fordel for tyskerne. Der var to hovedårsager til, at ikke dette skete. For det første var det fra midten af 1890'erne og lige indtil 1914 gode tider for landbruget. Priserne på korn, smør, fedekvæg og svin var de bedste i årtier. Andelsmejerier skød op i sogn efter sogn, sparekasserne blev konsolideret og landboforeningerne fik en udbredelse som aldrig før. Gårdmandsstandens økonomiske og sociale stilling blev styrket og ligeså evnen til at stå imod lokkende tilbud fra staten og bosættelsesselskaberne. De stigende ejendomspriser afholdt samtidig mange udefrakommende private købere fra at erhverve ejendomme.

For det andet blev der fra dansk side ydet en samlet modstand imod de tyske ejendomsopkøb. »Foreningen af 5. oktober 1898« blev grundlagt af en lille kreds af patriotiske rigmænd i kongeriget, og bidragyderne tilhørte alle det højere danske borgerskab eller godsejerstanden. De indsamlede beløb blev brugt til at yde dansksindede landmænd lån i forbindelse med ejendomsovertagelse. Indstillinger fra de danske tillidsmænd i Sønderjylland om lån blev behandlet af et forretningsudvalg i København. Midlerne blev på diskret vis kanaliseret videre til låntagerne i Sønderjylland via Haderslev Bank. Foreningens sønderjyske forretningsfører var den afskedigede lærer Jes Hansen Schmidt (1857-1948), der officielt havde erhverv som ejendomsmægler i Haderslev. Med tiden opnåede han stor selvstændighed i forvaltningen af midlerne. I årene 1898-1910 gav »Foreningen af 5. oktober 1898« lån eller anden støtte til 173 landmænd og 20 andre. De fleste låntagere boede i Haderslev amt.

Fra tysk side blev der 1909/10 planlagt en målrettet udstykningsindsats. I 1909 startede således »Schleswig-Holsteinische gemeinnützige Siedlungsgenossenschaft« sit virke i Sønderjylland. Det lykkedes dog kun dette selskab at udstykke ganske få gårde. »Gemeinnützige Kleinsiedlungsgenossenschaft« fra 1910, der oprettede landarbejderboliger med ganske små jordarealer, opnåede heller ikke den store succes. Men disse selskaber førte til, at de dansksindede sønderjyder i 1909 som et modtræk oprettede »Nordslesvigsk Kreditforening«. »Foreningen af 5. oktober 1898« stillede derefter sit årlige overskud til disposition for den nye kreditforening, der arbejdede i fuld offentlighed. Kreditfore-

ningsdirektører blev ovennævnte J. H. Schmidt, gårdejer Marten Refslund Poulsen og bankmanden Jens Schmidt. Det er beregnet, at »Nordslesvigsk Kreditforening« i den korte tid, den nåede at virke, var med til at sikre ca. 350 landejendomme på danske hænder.

»Bindeloven« 1912 og oprettelsen af det første »Landeværn« 1913

I 1912 vedtog den preussiske landdag »Lov om styrkelse af tyskheden i nogle landsdele«. Den fik gyldighed for de polske områder i Østpreussen, Pommern og Schlesien og for Sønderjylland, der hermed for første gang blev inddraget under den undtagelseslovgivning, som tidligere var taget i brug mod den store polske befolkningsgruppe i Preussen. Loven gav staten mulighed for at anvende store beløb til opkøb af ejendomme i alle størrelser med henblik på at omdanne dem til rentegårde, som udelukkende kunne sælges til tysksindede landmænd og landarbejdere. Også allerede bestående ejendomme kunne i henhold til loven omdannes til rentegårde. Det gjorde ordningen ekstra farlig for danskheden, da staten fik genkøbsret til de »befæstede« ejendomme. Selv om loven reelt kun virkede i godt et års tid fra kejser Wilhelms underskrivelse i marts 1913 til den første verdenskrigs udbrud i august 1914, medførte den omdannelse af 359 ejendomme i den sønderjyske landsdel til rentegårde. Disse ejendomme var det herefter umuligt for dansksindede at erhverve.

På dansk side havde man »Nordslesvigsk Kreditforening« som et finansieringsalternativ til de landmænd, der var fristet af at tage de billige statslån uden hensyn til tabet af den frie dispositjonsret over ejendommen. Det var imidlertid ikke tilstrækkeligt til at modvirke »bindeloven«, som den blev kaldt i den danske modagitation, fordi den bandt besidderne til statens velvilje. Derfor opstod ideen om at indføre en modsatrettet ejendomsbehæftelse, idet der skulle stiftes en forening, hvor medlemmerne gensidigt lovede hinanden ikke at lade deres ejendomme omdanne til rentegårde i henhold til »bindeloven«.

Ophavsmændene til denne forening var rigsdagsmand, redaktør H. P. Hanssen, fhv. landdagsmand, grosserer Julius Nielsen samt direktørerne J. H. Schmidt og M. Refslund Poulsen fra »Nordslesvigsk Kreditforening«. Der blev i september 1913 ned-

H. P. Hanssen (1862-1936) var dansk landdags- og rigsdagsmand i Berlin og fra jordkampens begyndelse og indtil sin død en af de førende på den danske side i striden. Han var initiativtager såvel til det første Landeværn i 1913 som til foreningen Landeværnet i 1927. Foto ca. 1910 i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

sat et udvalg med repræsentanter fra kreditforeningen og Vælgerforeningen, som skulle forberede vedtægterne. Formand for udvalget blev H. P. Hanssen. Udvalget gjorde hurtigt sit arbejde færdigt, og den 21. oktober 1913 blev den nye forening stiftet. Den fik navnet »Landeværnet« og havde som formål »i videst mulig udstrækning at bevare den nordslesvigske jord som fri jord på fri mands hånd«. H. P. Hanssen havde ønsket grev O. D. Schack fra Schackenborg som formand, men det endte med, at han selv måtte overtage dette hverv. Til gengæld blev grev Schack sekretær. Som sådan fik han en central rolle i organisationsopbygningen, og for egen regning indrettede han et kontor ved siden af godskontoret i Schackenborgs portbygning og ansatte en hjælpesekretær. Grev Schack måtte også overvinde sin medfødte generthed og drage ud som taler for Landeværnet i forsamlingshusene. Gårdejer P. Fuglsang fra Maugstrup blev næstformand, en mindre krævende post. Endvidere blev der valgt et tilsynsråd på 18 medlemmer med forpagter Jens Høyer fra Billeslund som formand.

Det første Landeværns virksomhed 1913-19

Landeværnets virkefelt blev i vedtægterne nærmere bestemt til følgende arbejdsområder:

1. at vække og skærpe befolkningens ansvarsfølelse overfor den fra fædrene nedarvede jord;
2. at udsprede sund og sand oplysning om farerne og tabene ved bunden jord;
3. at udarbejde gratis forslag til en muligst billig og betryggende ordning af prioritetsgæld og til sikkert, frugtbringende anlæg af kapitaler;
4. at oprette stedlige sammenslutninger, som indenfor bestemt afstukne grænser forpligter sig til at våge over, at ingen fri jord bindes ved ejendomsbefæstelse, rentegårdsdannelse eller salg;
5. at sikre den danske befolkning hede- og mosearealer til opdyrkning og bebyggelse.

Stifterne tiltænkte således Landeværnet store opgaver, der blev nærmere fastlagt i en arbejdsplan.

Der blev straks taget fat på en kampagne mod ejendomsbefæstelsen. Den blev styret af et særligt oplysningsudvalg med forpagter Jens Høyer, Billeslund, som formand. I udvalget sad også redaktørerne Ernst Christiansen fra »Flensborg Avis«, A. Svensson for »Dybbølposten« og Nic. Svendsen for »Modersmaalet« som repræsentanter for den danske presse. De danske aviser berettede fyldigt om farerne ved »bindeloven« i almindelighed og om ejendomsbefæstelserne rundt om i de enkelte sogne – med navns nævnelser, når en landmand lod sin ejendom befæste.

Som senere tiders græsrodsbevægelser fremstillede Landeværnet sit særlige »klistermærke« til at sætte på breve, konvolutter og lignende. Det var naturligvis holdt i de rød-hvide farver og havde i midten det slesvigske våben med to leoparder i et våbenskjold. I en ring udenom stod slagordet »Fædrejord og fædrearv værnes må til egen tarv«. Endvidere udgav foreningen en serie pjecer med titlen »Landeværnets Arkiv«. 1913-14 udkom der fire brochurer, alle forfattet af H. P. Hanssen. Her blev der redegjort for »bindeloven« og advaret imod dens konsekvenser for den enkelte. Til det formål blev der gengivet rentegårdskontrakter, f.eks. en kontrakt fra Hyrup i Bevtoft sogn fra 1909, hvor køberen og dennes efterfølgere forpligtede sig til »at holde sig borte fra

Det første Landeværns mærkat med
de to slesvigske løver og teksten:
»Fædrejerd og fædrearv værnes må
til egen tarv«.
LAA, museumssamlingen 1864-
1918.

alle statsfjendtlige bestræbelser og navnlig ikke deltage i den herhenhørende agitation... Hvis køberen undlader at overholde en enkelt af disse bestemmelser, træder genkøbsretten i virksomhed«. Der skal ikke megen fantasi til at forestille sig, at den danske agitation faldt ind under denne bestemmelse. I pjecerne blev der også gengivet talrige ytringer mod ejendomsbefæstelsen fra tyske politikere. Det skyldtes, at Landeværnets agitation også sigtede mod hjemmetskerne. Der blev tilmed udgivet en tysk-sproget pjece »Gegen die Besitzfestigung«. Udover den skriftlige agitation blev der afholdt en møderække vendt mod ejendomsbefæstelsen.

Udover oplysningsudvalget blev der også nedsat et udvalg, som skulle tage sig af hedeopdyrkning og mosekultivering. Det fik gårdejer Jens Hørlück fra Skodborg som formand og landbrugskandidat Mikael Steffensen fra Styding som særlig sagkyndigt medlem. Udvalget medvirkede ved oprettelsen af flere afvandings- og plantningsselskaber efter mønstervedtægter udarbejdet af H. P. Hanssen. Et konsortium bestående af Jens Høyer m.fl. købte Rejsby mose og 60 ha hede og satte straks afvanding, mergling og tilplantning i gang. Et selskab med medlemmer i Skodborg og Skrave købte 135 ha ved Arrild med henblik på afvanding, og et tilsvarende selskab i Rødding erhvervede 110-120 hektar ved Gånsager. På Rømø blev et hedeareal købt til beplantning. Flere af disse kultiveringsopgaver blev løst med bistand fra »Det danske Hedeselskab«.

LANDEVÆRNETS ARKIV

FRI JORD PÅ
FRI MANDS
HÅND

UDGIVET

AF

H. P. HANSSEN

1914 ÅRBENRÅ NR. 4

H. P. Hanssen udgav 1913-14 fire brochurer i serien »Fra Landeværnets Arkiv«, hvor han agiterede imod »bindeløven«. LAÅ, H. P. Hanssens arkiv nr. 146.

Det var endelig planen, at Landeværnet skulle udarbejde en ny statistik over de sønderjyske landmænds nationale sindelag. Der blev i juli 1914 trykt skemaer, som de lokale sogneværn og tillidsmænd skulle udfylde og returnere, men dette arbejde blev som alt andet virke i Landeværnet standset, da den første verdenskrig brød ud den 1. august 1914. Først efter det tyske nederlag i november 1918 genoptog Landeværnet sin virksomhed. Bestyrelse og tilsynsråd vedtog på et møde den 31. januar 1919 at imødegå de opkøb, som »tyske kapitalister« foretog i landsdelen med henblik på jordspekulation. Der blev også nedsat et udvalg, der skulle sørge for at skaffe danske sønderjyder ind som købere til de ejendomme, der blev sat til salg af ejere, som ville drage sydpå, når landsdelen blev dansk. Dette møde blev dog en enlig svale, og Landeværnet blev igen passivt. Genforeningen med Danmark syntes at ville standse jordkampen.

Sogneværnene

»De stedlige sammenslutninger« eller med andre ord de lokale »sogneværn« var det første Landeværns organisatoriske fundament. Det første sogneværn blev stiftet den 14. november 1913 i Skrave sogn. Her underskrev medlemmerne følgende erklæring: »Vi undertegnede lover herved hinanden, at vi aldrig vil sælge vor ejendom til domæner, rentegårde, ejendomsbefæstelse eller afstå dem på en sådan måde, at der er grund til frygt for, at de kan ophøre med at være frie ejendomme. Endvidere lover vi hinanden, at vi vil være med til at værne om, at ingen jord indenfor Skrave sogn skal udgå af de frie ejendommers række. Dette løfte afgiver vi i følelsen af forpligtelsen til at bevare vor jord som fri ejendom, således som vi modtog den fra vore fædre«. En tilsvarende erklæring blev underskrevet i Ketting og Egen sogne, da de dannede et sogneværn i december 1913.

Et nærmere kendskab til sogneværnenes virksomhed giver den bevarede protokol for sogneværnet i Løjt sogn. Her kunne der nok være behov for et sogneværn, da hjemmetyske gårdejere sad på en stor del af jorden, navnlig på den gode jord i Skovby, Stollig og Barsmark. Oprettelsen af Løjt sogneværn skete den 8. januar 1914 på et møde på Skovby stationskro. De 49 deltagere hørte først på et foredrag af gårdejer Olav Fink fra Brændstrup. Derpå blev der fastlagt vedtægter, som angav Løjt Sogneværns

Beklaving!

Vi undersignede hermed herved hinanden indlydende, at vi aldrig vil sælge vore Ejendomme til Demme, Rensgaard, Ejendomslofer, betovs eller opførelse dem paa en Maade, at de ikke skæmmes til Frygt for, at de kan øphøse med ad vore frie Ejendomme. Endvidere love vi hinanden, at vil vore med til at vørne om, at ingen Jord inda for Egen y Ketting Egne skal indgaa af de frie Ejendomme. Ikke. (Vore underskriver dog dem Jorden om overdrag til Skad, Fred eller Konning, nødvendiggjort ved Skolebygning, Jernbaneanlæg, eller lignende) Dette Bætte afgives vi i Følge af Indsigtelser til at, at beståe vor Fædrenes Jorden som frie Ejendomme, isærlig som vi modtog dem fra vore Fædre.

Akt i Egen Foræmtingstid den 21. December 1913.

Hans Petersen, Giederup

Christen Hansen Knud Egen

Hans Pindemant Røtholstke

Olav Frederiksen Egen

Hans Petersen Guderup

J. A. Grau Ebbler

Jørgen Brand Ketting

Andreas Andersen Alshavn

per. Boor

Jørgen Petersen Guderup

Olav Boor Frederiks

Christen Boor Røtholstke

Jørgen Christensen Guderup

Hans Klein. Guderup.

Christian Grau

Hans Vogt

Bro

Bro

Jørgen Larsen Guderup

Hans Lind Lyolbo

U. D. D. Røtholstke

Hans Frederiksen Egen

Hans. Christensen Egen

Andreas Christensen Røtholstke

Jørgen Frederiksen Egen

Hans. Christensen Guderup

Andreas Christensen Røtholstke

per. Frederiksen Egen

Carl. Christensen Guderup

Jørgen Christensen Røtholstke

Peter Christensen Egen.

formål som »at værne den personlige frihed, bevare jorden som fri jord på fri mands hånd, og i øvrigt varetage sogneboernes interesser såvel i økonomiske som i offentlige forhold«. Som medlemmer kunne optages alle mænd og kvinder over 18 år, der ville love at efterleve foreningens formål. Medlemmerne forpligtede sig til at anmelde det til bestyrelsen, hvis de kom under vejr med, at en mand i sognet var ved at lade sin ejendom befæste.

Til formand valgtes gårdejer Peter Kjer fra Dybvighoved, og der blev valgt næstformand og sekretær og udpeget en tillidsmand for hver af sognets syv landsbyer (i Løjt Kirkeby og Barsmark endog to). Løjt Sogneværn sørgede via tillidsmændene for at udsende »Landeværnets Arkiv« til sine medlemmer og andre interesserede. Det nedsatte i februar 1914 et udvalg til at bygge et dansk forsamlingshus i Løjt og stod endvidere bag opstillingen af en dansk liste til kommunerådvalget i Løjt Kirkeby i marts samme år. Endelig bevilgede sogneværnet i marts 1914 et lån på 600 mark til en købmand. Seks medlemmer trådte til som kautionister. Der var således lagt an til en alsidig virksomhed – men så kom den 1. verdenskrig.

Oprettelsen af de andre sogneværn i den sønderjyske landsdel skred rask fremad (se kort s. 22). Ved Landeværnets første ordinære generalforsamling den 27. maj 1914 kunne grev Schack som sekretær i sin årsberetning meddele, at der allerede var oprettet 84 sogneværn. Da nogle sogneværn omfattede flere sogne, var i alt 93 sogne dækket ind. Det samlede medlemstal i sogneværnene var 6713. Denne organisationsopbygning var i realiteten sket i løbet af blot et halvt år. Det var et imponerende resultat, der med ét slag medlemsmæssigt bragte Landeværnet på linje med de store nationale foreninger. Sprogforeningen havde således i 1913 6173 medlemmer, Vælgerforeningen og navnlig Skoleforeningen

De 29 første medlemmer af sogneværnet i Egen og Ketting underskrev i december 1913 følgende erklæring: »Vi undertegnede lover herved hinanden indbyrdes, at vi aldrig vil sælge vore ejendomme til domæner, rentegårde, ejendomsbefæstelse eller afstå dem på en måde, at der er grund til frygt for, at de kan ophøre med at være frie ejendomme. Endvidere lover vi hinanden, at vil være med til at værne om, at ingen jord indenfor Egen og Ketting sogne skal udgå af de frie ejendommers række. (Derfra undtagen dog den jord som overdrages til stat, kreds eller kommune, nødvendiggjort ved skolebygning, jernbaneanlæg eller lignende). Dette løfte afgiver vi i følelsen og forpligtelsen til at bevare vor fædrenejord som fri ejendom, således som vi modtog den fra vore fædre«. På erklæringen satte sogneværnet Landeværnets mærkat. LAÅ, foreningsarkiver 9/7.

en del flere. Den hurtige mobilisering demonstrerer, hvor foreningsvante de danske sønderjyder var blevet.

Imidlertid var der svage led i kæden. I Haderslev østeramt var alle 24 sogne dækket ind, og i Haderslev vesteramt med 25 sogne manglede kun et sogneværn i Arrild. I Sønderborg amt med 18 sogne manglede tilsvarende kun et sogneværn i Sottrup. I Aabenraa amt med 17 sogne manglede sogneværn i Uge, Klipleve og Bjolderup sogne, men det sidste sted var et sogneværn på vej. Værre så det ud i Tønder amt, hvor der kun var sogneværn for 12 ud af 26 sogne. Her manglede der sogneværn på Rømø, i Hjerpsted, Daler, Tønder landsogn og så i sognene i Slogs herred: Højst, Ravsted, Hostrup, Bylderup og Tinglev. Dog var der sogneværn på vej i Daler og Tønder landsogn. I Flensborg amt var der slet ingen sogneværn dannet. I de sydlige sogne, hvor der netop var allerstørst behov for at styrke danskheden blandt landmændene, havde Landeværnet således kun opnået ringe resultater.

Jordkampen i 1920'erne

Den jordpolitiske situation efter Genforeningen

Folkeafstemningen i 1. slesvigske afstemningszone den 10. februar 1920 viste et klart flertal på 75 % for genforening med Danmark. Afstemningen i 2. zone i Mellemslesvig den 14. marts samme år gav et endnu større tysk flertal. »Flensborg hjem« agitationen for en grænse syd om denne eneste sønderjyske storby fortsatte på trods af byens tyske flertal, men gav intet resultat. Fra tysk side agiterede man omvendt for den såkaldte »Tiedjelinje«. Dette grænseforslag ville tildele Tyskland Tønder købstad, Højer flække og landsogn samt sognene Ubjerg, Hostrup, Burkal, Bylderup, Ravsted, Tinglev, Bov og Rinkenæs og store dele af sognene Abild, Højst, Bjolderup, Uge, Holbøl og Kværs. Men heller ikke dette krav blev imødekommet. Grænsen mellem 1. og 2. zone blev med enkelte småændringer den nye statsgrænse mellem Danmark og Tyskland. Den 15. juni 1920 fik Danmark overdraget suveræniteten over sit nye område, som derpå den 9. juli blev indlemmet i kongeriget. Genforeningen kunne derefter markeres med Christian 10.s ridt over grænsen den 10. juli og festen i Dybbøl skanser den følgende dag.

Genforeningen ændrede på gennemgribende vis grundvilkårene for danskheden i den genvundne landsdel. Det politiske liv, lovgivningen og forvaltningen blev dansk. Først og fremmest kom undervisningen i skolen til at foregå på dansk. De mange nye lærere nordfra betød en saltvandsindsprøjtning til det danske foreningsliv, navnlig i sognene i grænseområdet, hvor en forstærket dansk folkelig indsats var tiltrængt. I det kirkelige liv føltes omvæltningen vel ikke så stærkt, men udviklingen gik også her klart i en mere dansk retning. Tiden arbejdede nu for danskheden.

Det gjaldt også på jordpolitikens område. Den danske stat overtog ved Genforeningen al preussisk statsejendom. Dertil hørte også de statslige rettigheder, som hvilede på rentegårdene. I tillid til, at jordkampen nu var forbi, gav den danske stat imidlertid afkald på disse rettigheder, og gårdene blev fri ejendom. Samtidig indstillede »Landeværnet« sin virksomhed og »Nord-

Ved Genforeningen i 1920 overgik alle 36 preussiske domænegårde til dansk statseje. Ifølge den danske jordpolitik skulle en betydelig del af jorderne frastykkes til husmandsbrug og stamparcellerne sælges til private landmænd. Først skulle forpagtningskontrakterne imidlertid udløbe. Derfor blev der i 1921 oprettet en særlig Domæneforvaltning, der fungerede frem til 1935. Domæneforvalter blev gårdejer P. J. Refshauge fra Oksbøl ved Haderslev (1869-1942). Han forvaltede også de andre store gårde, som staten overtog i 1920'erne.

Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

slesvigsk Kreditforening« blev afviklet. Opgivelsen af jordkampen faldt også fint i tråd med den liberale politik overfor det tyske mindretal, som blev indledt navnlig i kirken og skolen.

Staten overtog endvidere de 36 preussiske domænegårde med tilsammen godt 6500 ha. De eksisterende forpagtningsaftaler blev respekteret, således at tyske forpagtere kunne fortsætte indtil forpagtningsperiodens udløb. Til at administrere domænerne blev der i 1921 oprettet et særligt embede som sønderjysk domæneforvalter. Stillingen blev besat med gårdejer P. J. Refshauge, der virkede frem til Domæneforvaltningens opløsning i 1935. Da var domænerne udstykket til nye husmandsbrug og stamparcellerne solgt til fri ejendom. Ud over domænerne erhvervede den danske stat i begyndelsen af 1920'erne fra tyske ejere andre store gårde med sammenlagt ca. 2.200 ha. I 1921 solgte således hertug Ernst Günther af Augustenborg Gråsten hovedgård og Fiskbæk avlsgård, og i 1925 afhændede friherre Gisbert von Romberg ligeledes sine avlsgårde Gammelgård, Vertemine og Rumohrgård på Als til staten. Også Trøjborg, Krusågård og Grøngård blev opkøbt af staten. Disse gårde fik i større eller mindre udstrækning den samme skæbne som domænerne.

Udstykningen tilgodeså også medlemmer af det tyske mindretal. Tæt ved en sjettedel af de nye husmandsbrug tilfaldt tysksin-

dede. Det svarede temmelig nøje til Slesvigsk Partis andel af stemmerne ved mellemkrigstidens folketingsvalg i landsdelen som helhed. Sådan måtte det også være, når det var den danske stat, som stod for udstykningerne. Den havde pligt til at stille alle sine statsborgere lige uanset deres nationale sindelag.

H. V. Clausens og A. Lebecks undersøgelser af jordejernes nationale sindelag 1922-1925

Den danske stats overtagelse af domænerne og de andre store gårde betød en mærkbar styrkelse af den danske stilling i landsdelen som helhed. *H. V. Clausen* undersøgte i 1922 det nationale sindelag for ejerne af de store gårde, der var vurderet til over 100.000 kr. i ejendomsskyld. Han nåede frem til, at der i kraft af domænernes, statsskovenes og præstegårdernes overgang fra preussisk til dansk statsejendom var gået jord til en værdi af tæt ved 20 millioner kr. fra tysk over til dansk eje, ligesom der ad privat vej var kommet jord til en værdi af 9¹/₂ millioner kr. på danske hænder. Den danske og den tyske andel af jorden var for de store gårdes vedkommende ifølge Clausen:

	Dansk før	Dansk nu	Tysk før	Tysk nu
Haderslev amt*	60 %	84 %	40 %	16 %
Aabenraa amt	24 %	76 %	76 %	24 %
Sundeved	53 %	62 %	47 %	38 %
Als	32 %	76 %	68 %	24 %
Tønder amt*	34 %	54 %	66 %	46 %
Landsdelen i alt	46 %	76 %	54 %	24 %

* Med de nye amtsgrænser fra 1920, d.v.s. med Hviding herred under Tønder amt

På Als blev den danske stilling yderligere forbedret, da de Rombergske godser tre år efter Clausens undersøgelse blev erhvervet af staten. Deres samlede værdi var 1,7 millioner kr., og det bragte den danske andel på Als op på 90 % og den tyske ned på 10 %. I landsdelen som helhed blev der som følge af dette ejerskifte flyttet yderligere 2 % af de store gårdes jord fra tysk til dansk eje.

I Tønder amt var 46 % af de store gårdes jord stadig på tyske hænder. Således havde eksempelvis Søndergårde og Kogsbøl, Hohenwarte, Poppenbøl, Bjerremark, Hestholm, Adelvad, Hajstrupgård, Bimpel, Vrågård og Burkal Vestergård tysksindede ejere. Selv om mange af de store gårde i Aabenraa amt var kommet på danske hænder, var der også her fortsat en del store gårde med tysksindede ejere, f.eks. Nederballegård, Toldsted, Ligård, Skovbølgård, Ladegård, Petersholm, Kværsløkke, Benniksgård, Tummelsbjerg, Koldmose, Koløkke i Kollund samt Oldemorstof. I grænseområdet havde tyskheden altså stadig en vigtig basis i de store gårde.

Men også mange af de mellemstore og mindre gårde i grænseområdet var på tyske hænder. Det fremgik af redaktør *Anders Lebecks* undersøgelse i 1924/25 af de nationale ejendomsforhold i den såkaldte »trueede firkant« mellem Højer-Tønder-Løgumkloster-Løjt-Rinkenæs. Ved hjælp af de lokale danske tillidsmænd undersøgte Lebeck det nationale sindelag for samtlige ejere af jordejendomme på over 1/2 ha, d.v.s. om de var dansksindede, tysksindede eller »blakkede«. For grænseområdets 27 sogne som helhed nåede Lebeck frem til, at 58 % af ejendommene var på danske hænder, 32 % på tyske og 10 % på nationalt indifferente, altså et dansk flertal, omend ikke noget stort. Kun i tre sogne, Ubjerg, Højer flække og Højer landsogn, var et flertal af ejendommene på tyske hænder.

Et ganske andet billede af tyskhedens styrke i grænseområdet fremkom imidlertid, når man så på den nationale fordeling af ejendomsskyldværdien i de enkelte sogne (se kort). I 12 sogne i grænseområdet ejede tyskerne mellem 20 og 33 % af ejendomsskyldværdien. I otte sogne ejede de mellem 34 og 49 %, og i andre otte sad de på mellem 50 og 85 %. Dertil kom den sydlige del af Møgeltønder sogn, hvor den tyske andel var på 38 %. Uden for grænseområdet var den tyske andel ikke ubetydelig i Hoptrup og Vilstrup sogne.

Den tyske andel af ejendomsskyldværdien var særlig høj i Højer landsogn og Højer flække samt i Ubjerg sogn. I disse tre sogne var over tre fjerdedele af ejendomsskyldværdien i tysksindede ejeres besiddelse. Her havde der også været betydelige tyske flertal ved folkeafstemningen i 1920. Derudover var der tysk overvægt af ejendomsskyldværdien i Tønder landsogn samt i Burkal, Tinglev, Uge og Nørre Løgum sogne. Uanset den stærke tyske til-

bagegang i ejendomsbesiddelse efter 1920 var der altså i grænseområdet stadig en stærk kerne af tysksindede jordbesiddere, og i mange sogne var der decideret en tysk overvægt, når man tager højde for jordens værdi. Da grænseegnen også efter 1920 var et udpræget landbrugsområde, hvor de store og mellemstore bønder førte det store ord, gav det tyskheden her en indflydelse, der rakte ud over den, de havde alene i kraft af de tysksindedes antal. Set fra en dansk synsvinkel var det navnlig problematisk i de stærkt tyske sogne, hvor der samtidig var mange »blakkede« ejendomsbesiddere, f.eks. i Højer landsogn, Ubjerg og Nørre Løgum.

Forpostfægtninger til en ny jordkamp 1921-1924

Den stærke tyske stilling blandt jordbesidderne i grænseområdet måtte vække særlig bekymring på dansk side, eftersom det tyske mindretal aldrig i mellemkrigstiden anerkendte den nye grænse, men tvært imod fra begyndelsen krævede en grænserevision.

Ganske vist fremsatte den tyske regering ikke noget officielt krav om revision af grænsen, men omvendt undlod den konsekvent at give den sin udtrykkelige anerkendelse. Med andre ord stod grænsespørgsmålet reelt åbent, så længe der var et stærkt tysk mindretal umiddelbart nord for grænsen.

Skulle mindretallet hævde sin stilling, indtil en grænserevision måske engang kunne komme på tale, når Tyskland igen blev en stormagt, måtte det gøre noget for at modvirke tilbagegangen i den tyske andel af landmændene og af jorden. Derfor blev der i 1921 lagt planer for et »Nordschleswigsche Siedlungsgenossenschaft G.m.b.H.«, som skulle stå for opkøb af store ejendomme og udstykke dem til tysksindede småbrugere. Til en begyndelse ønskede foreningen at købe Benniksgård i Rinkenæs, som tilhørte en kulhandler i Flensborg, og her oprette 44 små brug. Men hverken denne udstykning eller selskabet blev til noget. Der var ikke nok interesserede landmænd, og der kunne heller ikke rejses kapital.

I slutningen af 1923 vakte det betydelig opsigt på dansk side, at der tilsyneladende skete en række tyske opkøb af danske ejendomme. De sønderjyske rigsdagsmænd indkaldte i den anledning til et fortroligt møde på Højskolehjemmet i Haderslev den 18. februar 1924. Her ville de grundlægge en stærk sønderjysk udstykningsforening, som kunne værne om den danske jordbesiddelse. Men heller ikke den blev til noget. I kølvandet på mødet blev der indsamlet statistik om tyske ejendoms køb siden 1. januar 1923. Den viste, at 51 ejendomme var gået fra dansk til tysk eje og 20 den modsatte vej. Statistikken blev diskuteret på et møde i Landeværnet den 4. marts 1924. Her vedtog man at genoptage det første Landeværns virksomhed og følge den videre udvikling, men dette møde blev det eneste, som blev ført til protokols efter Genforeningen. Der var endnu ikke på dette tidspunkt nogen reel grund til bekymring på dansk side.

Landbrugskrisen og Selvstyrebevægelsen 1925-1927

Det skulle der snart blive. Det ellers så velstående sønderjyske landbrug var blevet alvorligt svækket under den 1. verdenskrig. Under mændenes fravær havde hustruer, børn og gamle med hjælp fra russiske krigsfanger de fleste steder ført bedrifterne videre på bedste beskub. Der var mangel på kunstgødning, kraft-

foder og landbrugsmaskiner samt reservedele hertil, der var tvangsafleveringer af korn, kreatuer og svin og der var indført maksimalpriser på en række produkter. Genopbygningen blev fordyret af den uoverskuelige valutasituation i overgangstiden 1918-1920. Under den tyske hyperinflation satte mange deres opsparing til. Renten på de danske lån var høj i de første år af 1920'erne, men belåning var for de fleste den eneste måde til at finansiere driftsomlægningen fra den ekstensive korn- og kød-kvægsproduktion i den tyske tid til det intensive danske mejeri- og svinelandbrug. Dertil kom misvækst i 1921 og 1923, mund- og klovsyge i 1921 og igen 1925-26 og den tyske toldforhøjelse på landbrugsvarer i 1925. Alligevel skred genopbygningen og driftsomlægningen godt fremad i begyndelsen af 1920'erne – men det skete for lånte penge.

Denne gældsætning gjorde det sønderjyske landbrug ekstra sårbart over for faldende priser på landbrugsvarer. Særlig slemt blev det derfor, da den danske rigsdag i december 1924 mere af ideologiske end af nationaløkonomiske grunde vedtog at genindføre »den ærlige krone«, altså føre kronkursen tilbage til pari, d.v.s. kurs 100. Det skulle ske gradvist i løbet af to år, men i stedet førte spekulanternes kroneopkøb til en kraftig kursstigning allerede i løbet af 1925. Dermed blev de danske landbrugsvarer i løbet af kort tid mærkbart dyrere på eksportmarkederne, og for at fastholde konkurrenceevnen måtte priserne sænkes tilsvarende. De indenlandske omkostninger fulgte imidlertid ikke med ned; navnlig var afdrag og renter uændret. Det betød underskud for mange landmænd, og tvangsauktionerne ramte adskillige og truede endnu flere. I 1926 kom 100 sønderjyske gårde under hammeren, i 1927 178. Set i forhold til antallet af landbrugsejendomme var det langt flere end i det øvrige land.

I den situation blev en del landmænd desperate og svigtede de etablerede politiske partier til fordel for krisebevægelsen »*Bondens Selvstyre*«, der havde gårdejer Cornelius Petersen fra Vester Anflod ved Møgeltønder som sin ledende skikkelse. En anden forgrundsfigur var gårdejer Th. M. Kylling fra Frørup. Selvstyrebevægelsen startede i januar 1926 med udgivelsen af bladet »*Bondens Selvstyre*«, og i midten af marts blev der iværksat en storstilet mødekampagne i den sønderjyske landsdel, der varede året ud. På møderne blev der talt i et kraftigt sprog mod »centralstyret«, det vil sige det danske statsapparat, som undertrykte og

udbyttede bonden. Det parlamentariske system med Rigsdagen og de politiske partier kom under heftig beskyldning med anklager for pengesvindler, folkebedrag og folkeudplyndring. Rigsdagsmændene var usle »levebrødspolitikere«, der takket være deres mange »ben« selv sad trygt og godt i det, mens krisen huserede i landbruget. Især H. P. Hanssen og hans venner i »Aabenraakliken« måtte lægge ryg til megen nedsættende omtale. Den offentlige administration og embedsmændene, pressen og dens mænd, finansverdenen, kreditforeningerne, erhvervsorganisationerne, fagforeningerne, landboforeningerne og deres konsulenter med samt højskolerne var andre yndlingsaversioner for Selvstyrebevægelsens ledere.

Kort sagt vendte Selvstyrebevægelsen ryggen til hele det moderne samfund. Cornelius Petersens visioner for et bedre samfund byggede tilsvarende på inspiration fra fortiden, navnlig fra middelalderens bondeselvstyre i Ejdersted og Nordfrisland. Statsmagten skulle reduceres til kongedømmet, udenrigstjenesten og militæret. Den øvrige offentlige sektor skulle enten bære sig selv gennem privatisering eller helt afskaffes. I det selvstyre-samfund, som skulle bygges op fra neden, skulle kun gårdmændene have fuld stemmeret. Husmændene måtte gå flere sammen om én stemme, og de besiddelsesløse skulle slet ingen stemmeret have. Retsgrundlaget skulle hovedsagelig være De ti Bud og Jyske Lov fra 1241. Det var selvfølgelig ren utopi at genindføre det førmoderne samfund på denne måde, og det vidner mest af alt om det sønderjyske landbrugs desperate situation, at sådanne tanker overhovedet kom frem og tilsyneladende vandt genklang hos slet ikke så få.

Ud over de ramsaltede taler af Cornelius Petersen og Kylling blev der på de mange møder vedtaget resolutioner med lidt mere jordnære krav som stop for tvangsauktioner, moratorium for betaling af renter og afdrag, nedskrivning af gælden og reformering af den sønderjyske realkredit. Derudover gjorde bevægelsen sig bemærket ved forsøget på at oprette et særligt »Bondæværn«, et bevæbnet korps som skulle forhindre tvangsauktioner. Der var også enkelte, som sværmede for at udføre et væbnet kup ved at en skare af bevæbnede bønder indtog København på samme måde som Mussolini vandt magten i Italien ved sin berømte »march mod Rom«. Selv om et par reserveofficerer deltog i løjerne, viste politiets undersøgelser dog, at det meste var fanta-

steri. Endelig vakte Cornelius Petersen selv vældig opsigt, da han kaldte statsminister Stauning for en »røverkaptajn«, som man kunne have slået ihjel. Denne udtalelse indbragte ham en bøde.

Sensation var der nok af i Selvstyrebevægelsen. For landsdelens danske ledere var spørgsmålet, om den rummede mere end det, om Selvstyrebevægelsen udgjorde en reel fare for et nationalt skred i den kriseramte befolkning. Cornelius Petersen og Kylling var i afstemningstiden begge gået ind for en dansk-tysk grænse langs Ejderen. Blandt lederne i andet geled var der såvel dansk- som tysksindede. Nu vendte Selvstyrebevægelsen sig imidlertid imod såvel tysk som dansk nationalisme og ønskede i stedet hertugdømmet Slesvig genindført ved at kong Christian 10. som hertug selv overtog styret af landsdelen udenom det danske statsapparat. Det var som så meget andet fantasteri, men set fra et dansk synspunkt måtte det vække bekymring, at bevægelsen på denne måde brød med den grundlæggende tanke bag Genforeningen, at den sønderjyske landsdel skulle gå fuldstændigt op i Danmark uden nogen form for særstilling, som kunne undergrave dens statspolitiske tilhørsforhold.

For så vidt bragte folketingsvalget den 2. december 1926 en foreløbig afklaring. Kun 3,2 % af stemmerne i den sønderjyske landsdel tilfaldt Selvstyrebevægelsen. Det fik imidlertid ikke Cornelius Petersen og hans tilhængere til at give op, og de fortsatte deres agitation. En selvstyremand, som var kommet til landsdelen fra Langeland og havde forpagtet en gård i Felsted, beskrev i januar 1927 under stor offentlig forargelse, hvorledes han i protest mod de økonomiske vilkår havde taget sin flagstang ned: »Efter at de rustne skruer, som havde holdt flagstangen, havde løsnet sig for engelsk-nøglens stærke bid, tog jeg stenhammeren, der med sit 18 pund tunge hoved nok skulle vide at drive den 16 alen høje stang af sine bærebolte... Der lå den lange korsbannerstander udstrakt på jorden. Jeg tog en tommestok, og målte; jo, ganske rigtigt, 5 gode hegnspæle kunne der nok blive, og så var der straks sparet at købe 5 andre«. Efter at have forsikret, at der ikke ville komme nogen ny flagstang foreløbig, fortsatte forpagteren: »Den dag, vi får det gamle slesvigske folkeflag i eje, vort tilkommende selvstyreflag i vort selvstændige Slesvig, da køber jeg en ny flagstang, og den bliver tjæret og sat på gavlen af den høje kornlade – og så først hæver vi vor fane«. En

sådan udtalelse provokerede naturligvis landsdelens dansksindede. Derimod kaldte det snarere på det overbærende smil, da Selvstyrebevægelsen i juni samme år udsendte sine egne S.O.S.-pengesedler, der skulle sprænge Danmarks Nationalbank. Det blev naturligvis et slag i luften, men understregede dog, at Selvstyrebevægelsen endnu i første halvår af 1927 udgjorde en urofaktor.

Oprettelsen af Kreditanstalt Vogelgesang 1926

Folketingsvalget i december 1926 viste en klar fremgang for det tyske mindretals parti. Slesvigsk Parti gik frem fra 13,5 til 15,6 % af stemmerne. Dermed havde også det tyske parti profiteret på utilfredsheden under krisen. Det var næppe tilfældigt, da mindretallets valgkampagne lagde sig tæt op ad Selvstyrebevægelsen med kritik af »bensystemet« og »forvaltningsslendrian« og med krav om, at den sønderjyske landsdel skulle udgøre en særlig selvforvaltningsenhed. Dertil kom et krav om landsdelens økonomiske tilslutning til Tyskland, der også kunne ske uden den grænserevion, som ellers var Slesvigsk Partis overordnede krav. To af kandidaterne på Slesvigsk Partis liste, gårdejer H. C. Lei i Snogbæk og gårdejer H. B. Jepsen i Tinglev, var tillige aktive i Selvstyrebevægelsen. Især Lei var god til at rette sine taler til de kriseramte landmænd og fik mange personlige stemmer. Det tyske folketingsmandat tilfaldt dog atter mindretalslederen pastor Johannes Schmidt. Træffende sagde man derfor om valget: »Cornelius Petersen spillede ud, Lei sagde trumf, og pastor Schmidt tog stikket hjem!«.

Sideløbende med dette politiske fremstød fra mindretallet blev der også iværksat et økonomisk – oprettelsen af en tysk kreditinstitution for landbruget. Ideen var allerede blevet fostret i september 1924 af landsretssagfører Georg Vogelgesang i Haderslev. I et brev til en række preussiske og rigstyske myndigheder skildrede han de tyske jordtab efter Genforeningen. For Vogelgesang som for andre ledende tysksindede repræsenterede den danske stats udstykning af domænerne og de opkøbte private godser en jordkamp vendt imod mindretallet. Derfor var det nu afgørende for mindretallet at stabilisere jordbesiddelsen. »Den der har landet, har bønderne og dermed hjerterne«, understregede han. Lige netop den sætning ville man sikkert også på dansk side

Det tyske mindretals leder og folketingsmand efter 1920 var pastor Johannes Schmidt-Vodder (1869-1959). Han var bekymret over, at domænegårdene og mange andre gårde efter Genforeningen gik over på danske hænder. Pastor Schmidt foreslog derfor i januar 1926 oprettelsen af et kreditinstitut med støtte fra den tyske stat til sikring og om muligt forøgelse af mindretallets jordressourcer. Det resulterede senere på året i oprettelsen af Kreditanstalt Vogelgesang og dermed i en iøjnefaldende skærpelse af jordkampen.

Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

have skrevet under på. Vogelgesang foreslog, at tyske statsmidler ad hemmelige kanaler i Holland og Amerika blev kanaliseret til mindretallet, som så ved tre private mænd skulle udlåne kapitalen til tysksindede bønder, der ville købe jord i grænseområdet, således at der med tiden kunne opnås tysk flertal her. I juli 1925 ændrede han sit forslag derhen, at der i stedet for de tre private mænd blev oprettet en egentlig kreditinstitution.

Virkeliggørelsen af planerne trak imidlertid ud. Interessen for projektet hos de ansvarlige tyske myndigheder var længe beskednen. Men i januar 1926 gik pastor Schmidt på banen. Han sendte en fyldig betænkning om jordspørgsmålet til en række instanser i Tyskland, der havde med mindretalspolitik at gøre. Heri fremhævede han de tyske jordtab efter 1920, ligesom han fremdrog den danske stats nylige erhvervelse af de Rombergske godser som et særligt grelt eksempel på, hvad manglende tysk ansvarfølelse kunne føre med sig. Dertil kom frygten for fremtiden. Landbrugskrisen kunne meget vel føre med sig, at også mange tysksindede landmænd blev tvunget til at afstå deres ejendomme, og resultatet ville da med den herskende kapitalmangel i det sønderjyske landbrug i talrige tilfælde let blive, at en velkonsolideret rigsdansker rykkede ind som ny ejer. Det samme kunne blive følgen af afvandingen af Tøndermarsken, såfremt lodsejer-

nes andel af udgifterne hertil blev for tyngende og tvang dem til salg af ejendommen.

Skulle yderligere tyske jordtab modvirkes, krævede det tilførsel af tysk kapital til mindretallets landmænd. I modsat fald ville resultatet let blive, at tyskheden blev trængt så alvorligt tilbage, at selv det tyske hjørne ved Tønder ville få et dansk præg og »at et tysk krav på det afståede land i hvert fald på grundlag af befolkningens nationale stilling i Nordslesvig næppe mere vil kunne rejses«. Uden en kapitaltilførsel kunne der altså ikke længere holdes liv i håbet om en grænseflytning. Men var situationen således alvorlig, var den heller ikke uden muligheder. Tvært imod kunne landbrugskrisen vendes til mindretallets fordel, dersom kapitaltilførslen blev tilstrækkelig stor til, at der blev midler til at erhverve de danske ejendomme, som kom til salg. Så kunne tabet af de tyske storgårde kompenseres ved erhvervelsen af »nyvundne tyske bondebrug«. Denne offensive strategi forudsatte imidlertid, at der blev tilført mindst 5-8 millioner mark til rimelige renter til en til formålet oprettet kreditinstitution.

Denne plan blev yderligere begrundet i en ny betænkning i februar 1926. Her anslog pastor Schmidt med udgangspunkt i Anders Lebecks tal de »blakkedes« andel af befolkningen til 20 %. Hvis mindretallet kunne øge sin »tiltrækningskraft« på denne gruppe, var det ikke umuligt, at den kunne vindes for tyskheden i en tid, hvor krisen kradsede i Danmark, mens Tysklands stjerne var på vej op. I den nye betænkning gav Schmidt endvidere nogle forslag til den praktiske udførelse af kapitaltilførslen.

Den nye henvendelse til de tyske myndigheder gav resultat. Det skyldes, at der samtidig blev iværksat en massiv økonomisk støtteaktion primært til fordel for det tyske mindretal i Polen, som det hjemmetyske initiativ nu blev koblet sammen med. Den 31. marts 1926 blev der givet en samlet bevilling på 30 millioner mark til støtte for de tyske mindretal i nabolandene, og heraf blev 5 millioner øremærket til jordkampen i Sønderjylland. Tilbage stod at etablere de organisatoriske rammer for kapitaloverførslen. Den 18. september 1926 blev der stiftet et selskab med en aktiekapital planlagt til $\frac{1}{2}$ million kr. For at undgå det danske statstilsyn blev selskabet organiseret som et kommanditaktieselskab. Det krævede, at mindst én person lod sit navn indgå i selskabets navn, og derfor kom den nye kreditinstitution officielt til

at hedde »Kreditanstalt G. Vogelgesang, Kommanditaktiengesellschaft« efter landsretssagfører Georg Vogelgesang i Haderslev, der blev den daglige leder. I daglig tale blev navnet hurtigt til »Kreditanstalt Vogelgesang«.

Såvel hovedparten af aktiekapitalen som selve udlånskapitalen bestod af tyske rigsmidler. For at holde dette skjult blev pengene kanaliseret fra Berlin til Sønderjylland gennem flere led. »Ossa Vermittlungs- und Handelsgesellschaft m.b.H.« varetog den samlede bevilling til de tyske mindretal. Herfra blev overførslerne i de første år ledt til Kreditanstalt Vogelgesang via et konsortium bestående af Landesbank der Provinz Schleswig-Holstein, Westholsteinische Bank og bankier Wilhelm Ahlmann i Kiel. Fra 1930 gik pengene via »Société anonyme de participations et de crédits continentaux« med sæde i Zürich.

Efter at Kreditanstalt Vogelgesangs eksistens blev offentlig kendt i september 1926, modtog den straks en stor mængde låneansøgninger. Indtil januar 1927 var der indgået 730 ansøgninger, hvoraf 211 blev imødekommet med lån på tilsammen 2,4 millioner kr. De nye lånemuligheder og den nye kreditinstitution skabte optimisme i mindretallet. Vogelgesang vakte også betydelig opsigt i pressen. På dansk side tog man oprettelsen som udtryk for en genåbning af jordkampen. Den danske presse kritiserede navnlig långivningen til landmænd, som ikke tilhørte mindretallet. Den enkelte låneansøgers nationale sindelag blev før bevillingen af lånene nøje undersøgt af Vogelgesangs lokale tillidsmænd. Overbeviste tysksindede var sikre på at få lån, når deres økonomiske forhold berettigede dem dertil og der var ledig kapital til udlån. Kreditanstalt Vogelgesang hævdede formentlig med rette, at overbeviste dansksindede ikke fik lån. Som nævnt indgik det imidlertid i oplægget til dannelsen af kreditanstalten, at den skulle arbejde offensivt i forhold til de nationalt indifferente. Bestyrelsen besluttede tilsvarende i november 1926, at der kunne ydes lån til denne gruppe. Der findes flere eksempler på, at Vogelgesang opererede med en temmelig bred definition af denne kreds.

I den danske presse angreb man især Vogelgesang for, at der var knyttet nationale betingelser til lånene, f.eks. at låntageren skulle tage flagstangen ned, så han ikke længere kunne flage med Dannebrog. Flagning med Dannebrog var den almindeligt benyttede måde at bekende sit danske sindelag på i lokalsamfun-

det, og nedtagning af en flagstang var derfor en stærkt symbolladet handling. Udadtil bestred Vogelgesang, at man havde stillet dette som betingelse for at yde lån, men indadtil vedgik man, at nogle af de lokale tillidsmænd havde nævnt dette over for låneansøgere.

En anden betingelse, som blev heftigt angrebet i den danske presse, var flytningen af låneansøgerens børn fra dansk til tysk skole. Dette blev ikke dementeret af Vogelgesang, og det skyldtes, at der faktisk var hold i påstanden. På låneansøgningsskemaerne blev der spurgt om, hvor mange børn ansøgeren havde, og oplysningerne gik videre til den tyske skoleforening. I interne skrivelser knyttede landsretssagfører Vogelgesang også oprettelsen af tyske privatskoler sammen med kreditanstaltens virke, således på Røddingegnen, hvor skolen efter de lokale tyskeres mening ikke havde fået tilstrækkelig tilslutning uden kreditanstalten. De danske angreb fik dog Vogelgesang til at mane sine tillidsmænd til at vise forsigtighed i dette spørgsmål, så man undgik blottelser.

En tredje betingelse var ofte, at kreditanstalten betingede sig en forkøbsret til de ejendomme, som den gav lån i med henblik på at sikre deres forbliven på tyske hænder fremover. I den danske presse blev dette ligestillet med »bindeloven« fra 1912. Der var også i mindretallet modstand mod forkøbsklausulerne, og de blev underkendt af retten for så vidt angik overtagelser i forbindelse med tvangsauktioner. Men der forekom også i de følgende år adskillige forsøg på at binde låntagere på denne måde.

Endelig hæftede man sig på dansk side også ved, at hovedparten af lånene blev givet i »den truede firkant«. I årene 1927-30 blev tre fjerdedele af alle lån ydet til låntagere i Aabenraa og Tønder amter. Ganske vist boede de fleste tysksindede landmænd her, men som det fremgik af oplægget til dannelsen af kreditanstalten, var det fra begyndelsen hensigten at koncentrere udlånene her med henblik på at skabe grundlaget for en kommende indlemmelse af grænseområdet i Tyskland.

Under den herskende krise med de mange landbrug på tvangsauktion, Selvstyrebevægelsens hærgen og den tyske fremgang ved folketingsvalget var Kreditanstalt Vogelgesang en udfordring, som man fra dansk side nødvendigvis og snarest muligt måtte tage op. Den 7. januar 1927 skrev »Hejmdal«: »Kampen om jorden er begyndt! Vi har ikke søgt og villet denne

Hans Jepsen Christensen (1880-1956) fra Høgsbro ved Hviding var, måske fraregnet H. P. Hanssen, den mest indflydelsesrige sønderjyske politiker efter 1920. Hovedhjørnестene i hans virke var de to formandsposter i Sønderjydsk Skoleforening og udvalget til fordeling af den danske statsbevilling til Sydslesvig samt pladserne i Landstinget og skoledirektionen for Tønder amt. Han var sammen med H. P. Hanssen initiativtager til mødet på Schackenborg den 7. januar 1927 og bandede med sin politiske tyngde og sine vægtige indlæg vejen for oprettelsen af Landeværnet.
Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

kamp, men man har fra tysk side sat en aktion ind, som ikke kan forblive uden svar. Og dette svar vil blive givet inden ret længe og på en sådan måde, at det vil vække de tyskere til eftertanke, der ikke ønsker forholdene tilbage, som vi kendte dem i årene før verdenskrigen«.

Mødet på Schackenborg den 7. januar 1927

Redaktionen af »Hejmdal« var uden tvivl vidende om det initiativ, som ved årsskiftet 1926/27 var sat i gang under ledelse af bladets udgiver H. P. Hanssen. Den 18. december 1926 var der bestyrelses- og tilsynsrådsmøde i Sprogforeningen, og her var der vilje til at sætte en modaktion i værk imod Vogelgesang. Sprogforeningens formand H. P. Hanssen påtog sig at indkalde til et møde herom. Landstingsmand Hans Jepsen Christensen, formand for Sønderjydsk Skoleforening, gik ligeledes ved juletid 1926 med tanker om et modtræk, og i mellemdagene mødtes han med H. P. Hanssen. Jepsen Christensen havde allerede talt med grev O. D. Schack om sagen og opnået hans tilslutning til, at et møde kunne holdes på Schackenborg, der var et passende diskret sted. Og her fandt mødet sted den 7. januar 1927, samme

dag, som »Hejmdal« bebudede et dansk svar på Vogelgesangs udfordring. H. P. Hanssen må have været ret sikker på, at mødet ville føre til et resultat.

Mødet var præget af den alvorlige situation. De to initiativtagere, Hans Jepsen Christensen og H. P. Hanssen, understregede alvoren. Sidstnævnte sagde således: »Det Vogelgesangske angreb er meget alvorligt. Der ydes lån udover alle rimelige grænser, og til disse lån er knyttet indførelse af en forkøbsret for det tyske pengeinstitut, og hvor det ydes til danske folk, krav om at flagstængerne skal tages ned. Virksomheden udfoldes særlig i de sydlige egne. De fleste lån er givet i Gråsten og Løgumkloster retskredse, og det spores meget tydeligt både i det almindelige tyske angreb, men særlig også i angrebet på jorden, at der fra tysk side føres en målbevidst kamp for generobringen af Tiedjelinjen«.

Det mest pessimistiske syn på forholdene havde betegnende nok netop en mand fra »den truede firkant«, gårdejer Jørgen Tinglef fra Lund i Burkal sogn. Han sagde bl.a.: »Under hele krigen har jeg ikke været så nedslået og nedbøjet som i disse dage. Hveranden mand i vort sogn forhandler med Vogelgesang. Sagerne ekspederes af ham i en håndevending. En ejendom i vor by er allerede solgt til tyskerne. Vi har tilfælde, hvor man har begæret lån i Haderslev den ene dag og fået lånet udbetalt den næste. Hvad der hidtil er indført i grundbøgerne, giver kun et meget ufuldstændigt billede af, hvad der i alt er bevilget af lån. Thi grundbogsførerne arbejder langsomt. Der er allerede udlånt millioner i Nordslesvig i landejendomme. En skibsreder Jepsen, skaffer – efter hvad man siger – pengene. Telefonen er uafbrudt i virksomhed. Der forhandles ganske åbenlyst om sagerne. I disse dage er Lunds flagstang i Alslev faldet. Der tales ganske åbent i telefonen om, at man nu snart kommer tilbage til Tyskland. Det er overordentlig trist at opleve i en sådan tid. I Burkal sogn er der allerede sket en sådan forskydning, at min tid som formand for sognerådet snart er forbi. Hvis vi kunne have forudset, hvad der nu er kommet over os, ville jeg have ønsket, at vi i 1920 havde fået Tiedjelinjen som grænse«.

En anden mødedeltager fra grænseegnen, gårdejer Hans Andersen fra Kongsbjerg i Abild sogn, var på samme linje: »Jeg kan helt slutte mig til Jørgen Tinglef. Afstemningen i 1920 giver ikke et rigtigt billede af den nationale stilling i Slogs herred. Vi

Jørgen Tinglef (1885-1970) var gårdejer i Lund og sognerådsformand i Burkal sogn. I drøftelsen på Schackenborg tegnede han et temmelig pessimistisk billede af danskhedens stilling i Slogs herred under landbrugskrisen og efter oprettelsen af Kreditanstalt Vogelgesang. Hans indlæg understregede for de andre deltagere alvoren i den aktuelle situation.

Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

står nu overfor et meget stærkt tilbagefald, og stillingen er derved blevet så alvorlig dernede, at vi for alvor må råbe »Vagt i gevær«. Modløsheden breder sig i danske kredse. Det er nødvendigt, at der skabes noget nyt. Folk må have indtryk af, at der sker noget. Nu løber folk i stor stil til Vogelgesang. De hjælpes hurtigt. Kreditinstituttets tillidsmænd står alle vegne med fristende tilbud, og vi står hjælpeløse, når man henvender sig til os«.

Gårdejer Peter Gad fra Hejsel i Ravsted sogn beskrev grænseegnslandbrugets særlige problemer: »Det er nu på tide, at vi slutter os sammen og hjælper danskerne, som mange steder er i nød. Dette gælder især i midten af landet, i de egne, hvor jeg bor, hvor landbruget hidtil har taget sine indtægter af opdræt. Dette *er* og *vil* altid under dansk styre blive urentabelt. En omlægning af driften er absolut nødvendig, hvis landbruget atter skal gøres rentabelt. Men dette kræver udvidelse af besætningerne og af avlsbygningerne, og dertil savner man kapital. På den anden side har man overflødighed af jord. Den bedste hjælp, der her kan ydes, er at hjælpe folk til at få en del af deres jord solgt, så de ved hjælp af de indvundne kapitaler kan gå over til en mere intensiv drift«.

Der var ikke helt sammenfaldende meninger om, hvad der skulle gøres. Hans Jepsen Christensen stillede straks ved mødets begyndelse et konkret forslag: »Vi havde ikke fra dansk side

ønsket en fortsættelse af jordkampen... Nu lå forholdene imidlertid således, at jordkampen var blevet os påtvunget fra tysk side, og vi savnede et organ, som kunne lede denne kamp. Han havde talt med statsministeren og finansministeren om sagen i tilslutning til forhandlingerne om kreditforholdenes ordning, og de havde begge ment, at et sådant organ var nødvendigt, og at der måtte gøres en indsats af den art fra sønderjysk side, før man kunne træde hjælpende til med statsmidler.... Han ville derfor foreslå oprettelsen af et selskab eller en forening, som, udrustet med kapital, kunne tage dette arbejde op og ville selv tegne sig for 1000 kr. til formålets fremme«. Statsministeren var Th. Madsen-Mygdal og finansministeren Niels Neergaard, der begge som Jepsen Christensen selv var venstremænd.

Denne udtalelse gav de andre mødedeltagere det klare indtryk, at Jepsen Christensen havde forberedt sig grundigt og var indstillet på at yde et personligt offer for sin sag. Derfor blev det naturligt nok dette forslag, som de tilstedeværende tog stilling til. H. P. Hanssen erklærede sig straks fuldt ud enig og var parat til hurtig handling: »Vi bør ikke gå fra hinanden i dag, før vi har vedtaget oprettelsen af et selskab, som skal søge at løse de foreliggende opgaver... Jeg foreslår, at vi vedtager oprettelsen af et selskab og nedsætter et udvalg på 3, 5 eller 7 medlemmer til at udarbejde vedtægter og forberede den egentlige stiftende generalforsamling, som skulle finde sted i en nær fremtid...«.

Dommerfuldmægtig Martin Hammerich fra Løgumkloster, der var sekretær for jordfordelingskommissionen, fremhævede, at hovedopgaven måtte være »at vi får så mange gode og pålidelige folk som muligt bosat i det sydlige bælte«. Også han ville derfor gerne være med til at danne en ny institution, der skulle baseres på kapital fra landsdelen selv og fra kongeriget. Hammerich mente, at den skulle arbejde i stilhed. Heri var landstingsmand H. D. Kloppenborg-Skrumsager fra Københoved enig. Han tvivlede derimod på bæredygtigheden i Jepsen Christensens forslag: »Oprettelsen af et institut er vistnok rigtig, men det vil blive meget vanskeligt at rejse kapital i disse tider. Jeg frygter for, at det ikke vil lykkes, og vil derfor foreslå, at vi giver det organ, som vi skal bruge, form af en udstykningsforening«. Dette alternative forslag faldt dog ikke i god jord hos de andre deltagere, og Kloppenborg-Skrumsager stod alene med det. Efter nogen tids diskussion opfordrede gårdejer Marten Refslund

Poulsen fra Bovlund derfor Kloppenborg-Skrumsager til at opgive sit særstandpunkt. Hertil svarede denne: »Forhandlingerne har bragt meget, som har uddybet min forståelse af spørgsmålet. Der er enighed om, at den nye institution såvidt muligt skal undgå at have et udfordrende navn. Dette vil jeg blandt andet give udtryk ved at lægge opgaverne ind under udstykningsforeningerne. Men forhandlingerne har vist, at der foreligger opgaver, som ligger udenfor udstykningsforeningernes område og jeg kan under disse forhold gå med til oprettelsen af en særlig forening«.

Dermed var enigheden opnået, og det satte Jepsen Christensen stor pris på: »Jeg er Kloppenborg meget taknemlig for denne udtalelse. Før vi nu skrider til den endelige oprettelse, holder jeg det for rigtigst at optage forhandlinger med statsministeren og finansministeren for at få de penge, som sønderjysk lånekasse har fået tilbagebetalt og som udgør et beløb af 6-700.000 kr., stillet til rådighed for den nye institution, og jeg vil foreslå, at forsamlingen bemyndiger Kloppenborg-Skrumsager og mig til i fællesskab at føre disse forhandlinger med regeringen, såsnart vi kommer til København«. På denne behændige måde sørgede Jepsen-Christensen for, at Kloppenborg-Skrumsager reddede ansigt. Når det var så vigtigt at få Kloppenborg-Skrumsagers accept af planerne, skyldes det, at han stod som anfører for Flensborgretningen. Sårene fra grænsestriden 1918-1920 mellem Flensborgfolk og Aabenraafolk var endnu ikke helet i 1927, og det ville give den nye institution en dårlig begyndelse, hvis den ikke blev båret frem af alle retninger i den sønderjyske danskhed.

Forslaget om oprettelsen af en ny institution blev herefter vedtaget enstemmigt. Der blev nedsat et udvalg på syv medlemmer bestående af Martin Hammerich, Marten Refslund Poulsen, Hans Andersen, gårdejer Posselt fra Møgeltønder, gårdejer P. Fuglsang fra Maugstrup, fhv. landdagsmand Nis Chr. Nissen fra Viby og H. P. Hanssen. Udvalget skulle udarbejde vedtægter og forberede den stiftende generalforsamling. Det fik bemyndigelse til at udsende indbydelser med henblik på at samle alle danske sønderjyder om det nye foretagende. Udvalget valgte derefter H. P. Hanssen til formand. Hammerich fik til opgave at udarbejde et udkast til vedtægter.

Mødet lovede dermed godt for den danske side i jordkampen. Deltagerne havde erkendt situationens alvor og vist handlekraft og vilje til enighed.

Landeværnets oprettelse og organisation

Landeværnets stiftende generalforsamling den 24. januar 1927

Det gamle Landeværn fra 1913 eksisterede formelt set stadig. Kun O. D. Schack berørte dette forhold ved mødet på Schackenborg, da han kort konstaterede: »Jeg går ud fra, at Landeværnet sover videre«. Ingen modsagde ham. Tværtimod synes der at have været enighed om at oprette en helt ny institution med et mere diskret navn. Til det forberedende udvalgs møde den 19. januar 1927 forelå to udkast til vedtægter, hvoraf det ene var Hammerichs. Det ene foreslog navnet »De danske sønderjyders hjælpeforening«, det andet »Foreningen til støtte af unge landmænd i Sønderjylland«. På forslag fra Hans Andersen, Kongsbjerg, kom der imidlertid i udvalgets vedtægtsudkast til den stiftende generalforsamling til at stå navnet »Værneforeningen«.

I tiden mellem udvalgets møde og den stiftende generalforsamling den 24. januar blev sammensætningen af den nye forenings bestyrelse drøftet. Hans Jepsen Christensen opfordrede Hans Andersen fra Kongsbjerg til at overtage formandsposten. Jepsen Christensen selv var udset til næstformandsposten, formentlig fordi hans navn borgede for foretagendets troværdighed i forholdet til regeringen. Vurderingsformand Hans Andersen fra Aabenraa blev foreslået som sekretær af folkene fra Aabenraa. Man ville undgå, at personer, der havde været fremtrædende i grænsestriden, kom med i ledelsen. Bestyrelsen skulle endelig have en fyldig repræsentation af mænd fra de truede egne og rumme både gårdmænd og husmænd. En fuldstændig liste blev fastlagt på udvalgets møde samme formiddag, som den stiftende generalforsamling fandt sted om eftermiddagen.

Til den stiftende generalforsamling på Folkehjem i Aabenraa var der med kort varsel indbudt to mænd fra hvert sogn i Sønderjylland, tre fra enkelte store sogne og fem fra det særligt folkerige Broager sogn. Dertil kom formændene for landboforeningerne og husmandsforeningerne, de sønderjyske rigsdagsmænd

Fra foreningen Landeværnets stiftende generalforsamling den 24. januar 1927 på Folkehjem i Aabenraa. Redaktør A. Svendsen, Haderslev, taler for de ca. 200 indbudte repræsentanter fra landsdelens sogne. På skiltet over scenen står: »Vågn op Holger Danske! Det gælder at værne fædrene jord«. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

og pressefolk. Om ved 200 mødte op. H. P. Hanssen var ordstyrer. Han gjorde rede for hensigten med den nye forening og indstillede, at foreningen blev dannet og udvalgets vedtægtsforslag godkendt. Selve oprettelsen blev enstemmig vedtaget. Dog foreslog borgmester Holger Fink fra Aabenraa, at navnet skulle være »Landeværnet«. Hertil fik han forsamlingens tilslutning. De øvrige ændringer i udvalgets vedtægtsudkast var af teknisk karakter.

Blandt vedtægterne skal nævnes § 1, der fastslog navnet »Landeværnet« og hjemstedet, som skulle være Tinglev. Formålet blev bestemt i § 2: »Foreningens formål er at styrke sønderjyske erhvervsdrivendes økonomiske stilling, derunder navnlig at hjælpe danske landmænd til at bevare eller erhverve egen ejendom. Dette formål søges opnået ved tilvejebringelsen af en fond, der anvendes til at yde lån mod sikkerhed i faste ejendomme og

til køb af ejendomme med senere afhændelse for øje, ved rådgivende og vejledende bistand i økonomiske anliggender og ved hjælp til fremskaffelse af kapital til udlån eller køb«. § 3 fastlagde medlemmernes indskud til mindst 100 kr. § 4-7 omhandlede generalforsamlingen, der var foreningens øverste myndighed, mens § 8 foreskrev, at der skulle være en bestyrelse med 15 medlemmer. § 9 omhandlede forretningsudvalget, som skulle bestå af formand, næstformand og sekretær. § 10-15 regulerede almindelige foreningsforhold som tegningsret, revision, opløsning, vedtægtsændringer o.l.

Skønt Landeværnets formål var at yde lån især til landmændene, var Landeværnet ikke tænkt som nogen kreditforening i dette ords almindelige betydning. I kreditforeningerne var det låntagerne, som var medlemmer og som selv styrede foreningens anliggender; i Landeværnet var det kapitalindskyderne, med andre ord långiverne. Landeværnet udstedte heller ikke obligationer, men ydede kontante lån.

197 af de tilstedeværende, altså næsten alle, tegnede sig straks som medlemmer. Udvalgets forslag til bestyrelse blev fulgt. Den kom til at bestå af:

Gårdejer Aage Schmidt, Fårkrog ved Skodborg
Parcellist Jørgen Petersen, Halk
Gårdejer Peter Fuglsang, Maugstrup
Gårdejer Johan Nissen, Tingbjerggård ved Egvad
Husmand Andreas Mathiesen, Svejrup ved Felsted
Husmand Anton Hansen, Gallehus ved Møgeltønder
Gårdejer Nis Petersen, Rørkær
Gårdejer Søren Beier, Korup
Gårdejer Carsten Gregersen, Frøslev
Vurderingsformand Hans Andersen, Aabenraa
Gårdejer Hans Andersen, Kongsbjerg
Landstingsmand, gårdejer Hans Jepsen Christensen,
Høgsbro ved Hviding
Gårdejer Tøge Tychsen, Krammark på Broagerland
Gårdejer Claus Clausen, Havnbjerg og
Husmand Christian Bekker, Asserballe.

Grænseegnen var dermed fyldigt repræsenteret, og der var fire husmænd med, heriblandt formanden for De samvirkende søn-

derjyske Husmandsforeninger, Jørgen Petersen fra Halk. Bestyrelsen konstituerede sig derefter i henhold til det aftalte.

Efter bestyrelsesvalget var der en fri drøftelse af det nye Landeværns virksomhed. H. P. Hanssen afsluttede denne drøftelse med ordene: »Det er glædeligt, at vi har kunnet samles i enighed om denne opgave. Lad os tage det som et godt varsel om foreningens fremtid, og lad os håbe, at den må løse den opgave, som er den betroet. Men det er *vor* opgave, at vi alle sammen virker for at skaffe den tilslutning ud over hele landet. Det er en betydningsfuld *social*, men også *national* opgave til værn for Sønderjylland«. Efter et leve for den nye forening sang forsamlingen spontant og meget passende en af de populære sange fra fremmedherredømmets tid: »Jeg vil værge mit land«.

På det stiftende møde blev der endelig vedtaget en resolution, der beskrev Landeværnets formål og sluttede med følgende fremhævede appel: »*Enhver dansk mand eller kvinde, selskab eller andre juridiske personer i hele landet opfordres til at melde sig ind i foreningen og støtte dens formål*«. Landeværnets muligheder for at opfylde sit formål afhang nu af, om den danske befolkning fulgte denne opfordring.

Landeværnets ledende mænd

Efter den stiftende generalforsamling konstituerede Landeværnets bestyrelse sig med gårdejer Hans Andersen, Kongsbjerg ved Abild, som formand, gårdejer og landstingsmedlem Hans Jepsen Christensen, Høgsbro ved Hviding, som næstformand og vurderingsformand Hans Andersen, Aabenraa, som sekretær. Navnlig de to første kom til at præge Landeværnet årtier frem.

Hans Andersen (1886-1973) var født i Kongsbjerg i Abild sogn. Her havde faderen en gård, som Hans Andersen efter ophold på Hejls efterskole og Dalum landbrugsskole overtog i 1913. Hans Andersen hørte til den kreds af unge, som i de sidste år før den første verdenskrigs udbrud engagerede sig i et fremstød for danskheden i grænseegnene. I 1913 blev han sekretær for den nyoprettede Slogs Herreds Landboforening. Som andre unge mænd måtte Hans Andersen gøre tysk krigstjeneste. Han blev indkaldt i 1915 og var både ved østfronten og vestfronten. I september 1918 blev han taget til fange af den engelske hær. I foråret 1919 blev han sendt til krigsfangelejren for dansksindede sønder-

Hans Andersen (1886-1973) fra Kongsbjerg i Abild sogn var for mange et ret ubeskrevet blad, da han i 1927 blev Landeværnets første formand. Men han var godt inde i forholdene i grænseområdet, og han var ikke belastet fra striden mellem Aabenraa- og Flensborgfolk omkring Genforeningen. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

jder i Feltham, men blev ganske kort tid efter frigivet sammen med sine medfanger og sejlet til Danmark. I overgangstiden 1919-20 var Hans Andersen både kommune- og amtsforstander, og efter Genforeningen blev han sognefoged. Endvidere var han formand for det lokale andelsmejeri og for den lokale ungdomsforening. Skønt Hans Andersen således var en ledende og agtet skikkelse på Tønderegnet og godt inde i landbrugsforholdene og den nationale stilling i »den truede firkant«, var det lidt af en satsning at stille ham i spidsen for Landeværnet, da han var uden erfaring fra ledelsen af de store nationale foreninger og ret ukendt i den brede offentlighed. Dette kunne dog også være en fordel, da hverken Aabenraa- eller Flensborgfolk nærede fordomme imod ham. Tiden skulle i øvrigt vise, at Hans Andersen fuldt ud var posten voksen og at han tilmed kunne løse andre krævende opgaver.

Hans Jepsen Christensen (1880-1956) var kun seks år ældre end Hans Andersen, men havde en større politisk erfaring. Hans Jepsen Christensen var født i Nørby i Visby sogn, blev som ung elev på Testrup højskole og overtog i 1904 en gård i Høgsbro i Hviding sogn. Som ung var han påvirket af redaktør Jens Jessen, Flensborg Avis, og var skeptisk imod H. P. Hanssens politik. Alli-

gevel gik H. P. Hanssen ind for, at Jepsen Christensen i 1910 blev formand for Den nordlesvigske Skoleforening (fra 1920 Sønderjydsk Skoleforening), en post han beholdt helt indtil 1956. Jepsen Christensen var i overgangstiden den førende på sønderjysk side i udformningen af den kommende skoleordning for de sønderjyske landsdele med de liberale mindretalsbestemmelser. I grænsestriden undlod han at tage skarpe standpunkter og forsøgte at forlige de stridende fløje. Fra Genforeningen og helt til 1947 var han landstingsmand for Venstre, der i mange år valgte ham til Det udenrigspolitiske Nævn. Særlig stor indflydelse fik Jepsen Christensen fra 1921 som formand for det udvalg, der fordelte de danske statsbevillinger til det danske mindretal i Sydslesvig. Dertil kom medlemskabet i skoledirektionen for Tønder amt og bestyrelsesposter i Den sønderjyske Fond og Laanekassen for Sønderjylland og flere andre steder. Jepsen Christensen var uden tvivl den mest indflydelsesrige blandt de danske ledere i Sønderjylland, højst fraregnet H. P. Hanssen. Han gav dermed Landeværnet den tyngde, som Hans Andersen i hvert fald i udgangspunktet savnede.

Ifølge Hans Andersen fra Kongsbjerg skulle formand og næstformand ind imellem se hinanden an. Hans Andersen følte således, at Jepsen Christensens kritik af Landeværnets første ejendoms køb, som Hans Andersen alene traf beslutningen om, ikke så meget gik på selve sagen, men mere var tænkt som en markering af Jepsen Christensens position i forretningsudvalget. »Vi fik indtryk af, at han ville sikre sig bestemmende indflydelse på den kommende forretningsgang. Vi fik efter nogle lejlighedsvis meningsudvekslinger dog efterhånden et ret godt og tillidsfuldt samarbejde formet«, hedder det i Hans Andersens erindringer fra 1966. Trods Hans Andersens fulde anerkendelse af Jepsens Christensens betydning for Landeværnet forekommer disse ord så tilpas forbeholdne, at man fornemmer en vis vedvarende gnidning mellem de to hver for sig meget selvstændige for ikke at sige egenrådige personligheder.

Hans Andersen fra Aabenraa (1871-1946) havde som de to andre sin rod i landbruget. Han ejede i en årrække Bevtoft Møllegård, var derefter leder af et mergelselskab og 1903-12 dansk medlem af Haderslev kredsraad (amtsråd). Hans Andersen var tillidsmand og lokalbibliotekar for Sprogforeningen, med til at oprette Bevtoft forsamlingshus og leder af foredragsvirksomhe-

Aage Schmidt (1879-1966) fra Fårkrog ved Skodborg var medlem af Landeværnets bestyrelse fra begyndelsen i 1927 og helt indtil 1960. I årene 1929-37 var han sekretær. Han gav Landeværnet gode forbindelser til landbrugets organisationer, hvor han havde mange tillidsposter, særlig inden for mejeribrugget. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

den her samt medlem af kommuneråd og skatteligningskommission. Efter krigstjeneste 1915-1918, hvor han blev alvorlig såret og syg, udnævntes han efter Genforeningen til inspektør for Jydsk Hypotekforening i Århus og til kredsvurderingsformand for Sønderjyllands Kreditforening. Han blev senere vurderingsformand og skyldrådsformand for Aabenraa amt. Når Hans Andersen blev Landeværnets første sekretær, skyldtes det utvivlsomt denne solide erfaring med vurdering af ejendomme kombineret med hans danske sindelag.

Hans Andersen fra Aabenraa var sekretær 1927-1929 og igen 1937-38. I de mellemliggende år var han menigt bestyrelsesmedlem, mens et andet af de oprindelige bestyrelsesmedlemmer, gårdejer *Aage Schmidt* (1879-1966), Fårkrog, var sekretær. Aage Schmidt var født i Københoved i en udpræget dansksindet familie, var på efterskole i Skibelund, på højskole og siden på Tune Landbrugsskole. Efter udstået værnepligt købte Aage Schmidt i 1907 gården Fårkrog ved Skodborg. Aage Schmidts erfaringer var især høstet i ledelsen af økonomiske foretagender. Han var særlig engageret i mejeribrugget, dels som formand for Skodborg andelsmejeri, dels som medlem af bestyrelsen i Mejeriforeningen for Nordslesvig (Sønderjydsk Mejeriforening), fra 1936 som for-

mand. Fra 1946 var Aage Schmidt tillige formand for Sønderjydsk Smørekspportforening. Han var også aktiv i finanssektoren som formand for Skodborg sparekasse og Andelsbankens afdeling i Haderslev og fra 1931 som medlem af bestyrelsen i Laanekassen for Sønderjylland.

Blandt de øvrige fremtrædende bestyrelsesmedlemmer bør for perioden indtil 1945 yderligere nævnes gårdejer Kresten Philipsen, Lundtoftbjerg ved Kliplev, der fungerede som sekretær i årene 1938-1961. De øvrige bestyrelsesmedlemmer er opført på en liste s. 211. Det fremgår heraf, at der var tradition for at virke mange år i Landeværnets bestyrelse.

Landeværnets indskudskapital samles

Ledelsens første store opgave blev at indsamle den kapital, som Landeværnet skulle basere sin udlånsvirksomhed på. I hovedsagen måtte kapitalen skaffes ved tegning af medlemsandele på 100 kr. eller derover i henhold til vedtægternes § 3: »Medlem af foreningen er enhver mand eller kvinde, der optages som sådant af bestyrelsen, og med et indskud på mindst 100 kr. yder bidrag til den i § 2 nævnte fond«. Allerede på den stiftende generalforsamling den 24. januar 1927 tegnede de 197 første medlemmer sig for en indskudskapital på ca. 50.000 kr., i gennemsnit ca. 250 kr. Den 26. januar blev der sendt tegningslister rundt til hele landet, hvor folk kunne skrive sig på. Det skete gennem de danske blade ikke alene i Sønderjylland, men i hele landet, hvor redaktionerne blev Landeværnets lokale hvervekontorer. På lederplads anbefalede redaktørerne deres læsere at støtte indsamlingen. Til lige fik Landeværnets tegningskampagne fra begyndelsen masser af god og medrivende omtale bl.a. med rørende beretninger om en veteran fra 1864, der gav sin hædersgave til Landeværnet, om de ansatte på Sønderborg postkontor, der gik sammen om at tegne indskud, om børn, der samlede ind o.l.

I første omgang var det navnlig den borgerlige presse, som gav Landeværnet sin entusiastiske støtte, særlig »Berlingske Tidende« under chefredaktør Christian Gulmanns meget aktive medvirken, men også »Social-Demokraten« fulgte snart trop. Tilsvarende udtalte Thorvald Stauning sig positivt om Landeværnet på linje med førende borgerlige politikere. Modvilje mødte Landeværnet kun i den tyske mindretalspresse og i Selvstyrebe-

vægelsens blad, hvor Cornelius Petersen opfordrede til, at hjælpen til sønderjyderne blev ledt uden om Landeværnet, fordi dette var grundlagt af de udelige partipolitiske klikker.

I hovedstaden blev der næsten konkurrence mellem de store blade om at støtte Landeværnet. »Berlingske Tidende« lagde for med at tegne sig for et indskud på 10.000 kr., ligesom bladet gjorde en meget ihærdig indsats for at samle indskud ind fra sin læserkreds. På denne måde skaffede bladet over en halv million kr. til Landeværnet. Det kunne »Politiken« af gode grunde ikke stå tilbage for, så også dette hovedstadsblad tegnede sig selv for 10.000 kr. og gik med fynd og klem ind i indsamlingsarbejdet. Det sønderjyske dagblad »Hejmdal«, H. P. Hanssens avis i Aabenraa, bidrog med 1.000 kr. Fra Sønderjylland selv kom der også straks store indskud, f.eks. fra »Haderslev Bank« på 10.000 kr. og fra grev Brockenhuus Schack på Gram på 3.000 kr. Men uden hjælpen fra det øvrige Danmark, særlig fra København, var Landeværnet ikke nået langt.

Til støtte for indskudstegningen arrangerede »Berlingske Tidende« den 30. januar 1927 et stort møde på Rådhuspladsen. Den tusindtallige forsamling sang nationale sange og hørte på taler af Hans Jepsen Christensen, Peter Grau, H. P. Hanssen og Hans Andersen fra Kongsbjerg. Da der samme dag var fælles bestyrelsesmøde i Tinglev for Sprogforeningen, Skoleforeningen og Grænseforeningen, måtte talerne transmitteres over telefonen, hvilket trods nogle begyndelsesvanskeligheder lykkedes. H. P. Hanssen nævnte den liberale mindretalspolitik efter 1920 og fortsatte: »Men ingen har fred længer, end hans nabo vil. Tyskerne søger nu ved hjælp af udenlandsk kapital at udnytte den krise, der hærger landet, til at sikre sig jorden i så vid udstrækning som muligt, særlig i de truede egne ned mod grænsen, i håb om med tiden ad denne vej at opnå flertallet og så fremtvinge en ny afstemning. At afvise dette angreb energisk er en rigsopgave. Til løsningen af denne er det, vi påkalder hele folkets hjælp. Det har vakt glæde over hele Sønderjylland, at denne hjælp er ydet så villigt og i så rigt omfang, og vi føler os overbeviste om, at vi skal løse opgaven til held for vort folk og vort fædreland«. Hans Andersen rettede en særlig tak til Københavnerne: »Tak til Københavnerne, der denne gang som så tit, når det gjaldt, var nogle hårde halse til at gå på. De modigste foran – hovedstaden har æren«.

Den 2. februar 1927 stod »Politiken« for en sønderjysk fest i Odd Fellowpalæet i København, som blev transmitteret over radioen. Der var taler af Nis Nissen, Hans Andersen og H. P. Hanssen, og derudover var alle sejl sat til med musik ved Det kgl. Kapel, sang ved kgl. kammersanger Niels Hansen og kgl. operasangerinde Ida Møller, recitation fra »Guldhornene« ved skuespiller Adam Poulsen og oplæsning af en prolog af digteren Thøger Larsen ved skuespiller Johannes Poulsen. Denne prolog indledtes og afsluttedes meget karakteristisk for stemningen med ordene: »Lad Danmarks flagstang stå i Danmarks rige!«. Prologen rummede derudover den meget direkte formaning: »Forskriv ej danske marker, danske enge, din danske sjæl – for andre magters penge«, men forsikrede ellers på typisk dansk småstatsmanér:

Vi praler ej, og ingen vil fortørne
en nabo, ej i nord og ej i sønder.
Men er vi kun en spurv imellem ørne,
vi elsker *vort* til hvert et verdenshjørne,
fra hav til hav, fra Skagen og til Tønder.
De andre elsker *deres* – det forstår vi!
Hvis *vort* vi elsker mindre – da forgår vi!

I de følgende dage greb også Valdemar Rørdam og Helge Rode til pennen og digtede til fordel for Landeværnet.

Den 2. februar 1927 om aftenen var der et stort møde i Studenterforeningen, hvor bl.a. Hans Andersen og Stauning talte; der blev her tegnet indskud for 5.500 kr. Lørdag den 5. februar arrangerede »Nationaltidende« to sangaftner i København, én i Odd Fellowpalæet og én på rådhuset. Begge steder var lokalerne fulde af folk. Ude i landet blev der også afholdt møder til støtte for Landeværnet. Den 3. februar var der f.eks. et møde med 6-700 deltagere på Vallekilde højskole i Odsherred. Her talte forstander Uffe Grosen, landstingsmand Holger Fink, gårdejer Peter Gad fra Hejsel, forstander Poul Hansen m.fl. Der blev tegnet for 4.500 kr. indskudskapital og valgt en lokal komité til støtte for den videre indsamling. Sådanne lokalkomitéer blev i de følgende dage oprettet talrige andre steder ude i landet, hvor de straks påtog sig at arrangere Landeværns møder.

For at holde folk til ilden berettede bladene dagligt om store

1677 140

Foreningen
„Landeværnet“

Vi undertegnede indmelder os herved i den, den 24. Januar 1927 stiftede Forening „Landeværnet“ og tegner os for det ud for hvers Navn anførte Indskud, hvoraf Halvdelen indbetales inden 1. Marts, Resten inden 1. Oktober 1927.

Navn	Stilling	Bopæl og Postadresse	Indskud Kr.
Jepsen Christensen		Hee	100.

Kære Jepsen Christensen!

De 100 Skr. vedlægges her. Jeg kan ikke gøre meget at tegne Medlemmer, men anbefaler Lagen borte i Tale og Skrift.

Venligst Tilsvær
Jepsen Christensen

Ingen gik fri, når Hans Jepsen Christensen var ude efter indskudskapital til Landeværnet. Heller ikke frv. statsminister J. C. Christensen (1856-1930) skønt han i 1924 havde trukket sig ud af politik og tilbage til Hee i Vestjylland. »J. C.« lovede tilmed at anbefale Landeværnet i tale og skrift. LAÅ, foreningsarkiver 11/9.

og små bidrag til Landeværnet. Den største enkeltbidragyder var Den sønderjydske Fond, der havde indskudt 100.000 kr. Det var ikke sket uden sværdslag i fondsbestyrelsen og centralkomiteén. Forslaget om tilskuddet var stillet af departementschef Fr. Hiort-Lorenzen, men det blev modarbejdet af brygger Vagn Jacobsen fra Carlsberg, som fandt det stridende mod fondens formål at yde støtte til et helt erhverv i stedet for til enkeltpersoner. Der var dog flertal for forslaget. Vagn Jacobsens modstand skyldtes ikke modvilje mod Landeværnet som sådan, idet Carlsberg

bidrog med 20.000 kr. – og så måtte Tuborg nødvendigvis også give 20.000 kr. Indskud i samme størrelse ydede Sparekassen for København og Omegn og Bikuben. De største bidrag fra private virksomheder kom dog fra Handelsbanken og Ø.K., der hver indskød 25.000 kr. Blandt erhvervsorganisationerne ydede Journalistforbundet 5.000 kr., og det samme beløb kom ind ved, at en række kunstnere skænkede billeder til en særudstilling på Charlottenborg med salg til fordel for Landeværnet.

Også i den sønderjyske landsdel selv blev der afholdt agitationsmøder for Landeværnet. Ved et møde på Harmonien i Haderslev den 31. januar 1927 tegnede de mange deltagere for ca. 7000 kr. indskudskapital. Ifølge Hejmdal var den sønderjyske kampånd genrejst: »Mødet fik det smukkeste forløb, og de gamle toner, man kendte fra kampen før Genforeningen, lød med fornyet kraft«. Når bladet endvidere understregede, at kampen for at bevare den danske jord havde tilslutning fra alle danske »uden hensyn til politiske skillelinjer« var det en antydning af, at der her endelig var en sag, der ikke var vævet ind i den almindelige danske partipolitik, som mange sønderjyder endnu ikke rigtig havde forliget sig med.

Dette synspunkt fremgik klart af kreditforeningsdirektør P. A. Calløs tale: »Det, der er sket, har sat os tilbage til tiden før Genforeningen. Vi sønderjyder har det som sømanden, der ikke befinder sig vel ret længe på landjorden. Først, når han står på skibsplankerne og mærker stormen, er han i sit rette element... Det er glædeligt, at vi kan samles alle uden hensyn til partifarve, og enten vi er gamle eller nye sønderjyder. Det lover for et godt udfald af kampen. Danskheden står kampberedt som i gamle dage, og vi er os vor nationale opgave bevidst. Det er en national genrejsning, der er sket, og den, der nu svigter sit ansvar, må undgælde derfor. Derfor må alle tage et arbejde for Landeværnet op«. Det stærke bifald, som Callø fik ifølge »Hejmdal«, tyder på, at han havde ramt de rigtige strenge hos tilhørerne. De følgende dage holdtes der tilsvarende store agitationsmøder i de andre sønderjyske byer, bl.a. i Sønderborg og Vojens, ligesom afstemningsfesterne den 10. februar 1927 overalt stod i Landeværnsindsamlingens tegn.

Da Landeværnet holdt sin første ordinære generalforsamling den 1. marts 1927, kunne det foreløbige resultat efter en måneds indsamling gøres op til 735.000 kr. i indskud og 80.000 kr. som

gave. Ved årets udgang var det samlede indskudsbeløb nået op på 1.937.000 kr. Hertil kom gaver for 259.000 kr. I alt havde danske organisationer, virksomheder og privatpersoner således i 1927 ydet bidrag til Landeværnet på 2,2 millioner kr. Dette beløb svarer i 2002-kroner til godt 60 millioner. Til sammenligning tjener, at de årlige nødhjælpsindsamlinger til Røde Kors omkring årtusindskiftet i reglen gav op imod 20 millioner kr. Indsamlingen til Landeværnet gav med andre ord i nutidspenge tre gange så meget som en Røde Kors-indsamling – og det tilmed i en tid, hvor krisen kradsede.

Det Danske Spejderkorps' indsamling

Kampagnen for at få indskud på 100 kr. eller derover rettede sig særlig mod de velstillede kredse i befolkningen. For også at få bidrag fra sociale lag, hvor man ikke uden videre kunne afse de 100 kr., som var minimum for et indskud, blev det vedtaget, at flere indskydere kunne gå sammen om at tegne sig for dette beløb. Blot måtte de så indbyrdes aftale, hvem der skulle have stemmeretten på Landeværnets generalforsamling. Men der blev tillige iværksat en landsindsamling af mindre indskudsbeløb til Landeværnet. Det Danske Spejderkorps tilbød at stå for en sådan indsamling, der begyndte den 21. februar 1927 og varede indtil den 7. marts. Bidragyderne kunne tegne én eller flere andele à 10 kr. Beløbet kunne oven i købet indbetales i fire rater, således at alle havde økonomisk mulighed for at være med. Til gengæld modtog bidragsyderen et farvelagt andelsbevis med et noget sødladent billede af den hjemvendte datter efter L. Tuxens genforeningsmaleri. Der blev udsendt et firesidet opråb undertegnet af Landeværnets forretningsudvalg og bestyrelsen for Det Danske Spejderkorps. Resultatet af landsindsamlingen blev 5.269 fuldt indfrieede andele á 10 kr. svarende til 52.690 kr. hvortil kom forskellige gaver, i alt 55.800 kr. Efter fradrag af omkostningerne kunne der overvises 43.000 kr. til Landeværnet. 6. Vesterbro trop i København nåede med 266 tegnede andele højst fulgt af 1. St. Jacobs trop ligeledes i hovedstaden med 192 og 2. Århus trop med 188, men lige så iøjnefaldende var det måske, at Toftlund trop nåede op på 42 andele. Det var overvejende mennesker fra de borgerlige samfundslag, som tegnede disse andele i Landeværnet.

Det Danske Spejderkorps ydede en stor indsats for at samle penge til Landeværnet. Indsamlingen gav ganske vist ikke nær så store summer som pressens tegning af indskudskapital, men den nåede med sine små andele på 10 kr. længere ud i befolkningen og blev dermed en vigtig faktor i den nationale stemningsbølge, som Landeværnsindsamlingerne skabte. Indsamlingens opråb med det vajende Dannebrog foran Dybbøl Mølle appellerede stærkt til de mange nationalt og sønderjysk interesserede mennesker. LAA, foreningsarkiv 11/139.

Landeværnets Københavnerkomité 1927-37

Til koordinering af indsamlingsarbejdet i hovedstaden blev der den 9. februar 1927 dannet en særlig komité bestående af stænderdeputeret Peter Hiort Lorenzens sønnesøn, departementschef Fr. Hiort-Lorenzen som formand, folketingsmand Holger Andersen som næstformand, bankdirektør og etatsråd Fr. Nørgaard som kasserer, kontorchef A. Ch. Louw som sekretær samt følgende menige medlemmer: Direktør A. O. Andersen, redaktør Henrik Cavling, redaktør Chr. Gulmann, borgmester M. Godskesen, redaktør I. A. Hansen, redaktør Gunnar Helweg-Larsen, landstingsmand Hans Jepsen Christensen, overpræsident J. Jensen, redaktør Ernst Kjærsgaard, redaktør Fr. Borgbjerg, grosserer Ernst Meyer, direktør Chr. Overgaard, professor C. E. H. Ostfeld, oberst H. Parkov, bagermester Johs. Pitzner, fhv. viktualiehandler J. G. Schjær, viceskoleinspektør H. A. Svane og departementschef Aage Svendsen. Sammensætningen afspejlede navnlig pressens store arbejde for Landeværnsindsamlingen og til en hvis grad det politiske spektrum med repræsentanter for såvel de borgerlige medier og partier som for Socialdemokratiet (Fr. Borgbjerg, J. Jensen). Jepsen Christensen var formentlig kommet med for at sikre samarbejdet med Landeværnets bestyrelse.

Komitéen ydede et kæmpestort arbejde i forbindelse med indsamlingen i 1927/28. Den kunne den 11. oktober 1928 meddele Landeværnets forretningsudvalg, at der indtil da var tilvejebragt 1.072.367,29 kr., hvoraf 396.600 kr. var indskudsbeløb, mens 675.767,29 var gaver. De samlede administrationsudgifter havde komitéen holdt så lavt som 10.523,89 kr. Det havde sin baggrund i, at Københavns Handelsbank stillede gratis kontorlokaler til rådighed, mens KTAS gav fri telefon og »Berlingske Tidende« vederlagsfri trykning af medlems- og gavebeviser. Samtidig meddelte komitéen, at den indtil videre fortsatte sin virksomhed. Dette vakte naturligvis glæde i forretningsudvalget. Der blev fortsat holdt nær kontakt mellem Landeværnet og komitéen ved fremsendelse af skriftlige beretninger om arbejdet til københavnerne. Aktiviteten blev dog klart mindre hen i 1930'erne, hvilket tildels skyldtes, at formanden Fr. Hiort-Lorenzen døde 1932, ildsjælen Chr. Gulmann i 1934 og kassereren Fr. Nørgaard i 1937.

Landeværnsmærker og Landeværnsplatte

For at give alle i befolkningen lejlighed til at yde selv meget beskedne bidrag blev der trykt særlige *Landeværnsmærker*, der fungerede på samme måde som julemærkerne. Arbejdet hermed blev varetaget af en københavnsk komité bestående af folketingsmand Holger Andersen som formand, direktør Frantz Christensen som kasserer, rådhusforvalter E. Nyrop Larsen som sekretær og magistratsekspeditionssekretær Vald. Larsen som revisor. De øvrige medlemmer var to veteraner i hovedstadens sønderjyske arbejde, lektor H. V. Clausen og Nationalmuseets direktør M. Mackeprang, samt tre folketingsmænd, Christen Ernst Christensen (V), Ludvig Hansen (A) og I. A. Hansen (V). Mærket var trykt i farverne rødt og blå og viste et Danmarkskort og to indskrifter, øverst »Landeværnet« flankeret af to små Danebrogflag og nederst »Dansk jord på danske hænder« (se billedet på omslagets bagside). Mærket blev solgt i ark med 30 mærker á 10 øre stykket. Der blev trykt i alt 5 millioner mærker, som blev udsendt fra komitéen i København til videre fordeling, således at salget kunne begynde på afstemningsdagen den 10. februar. Det indkomne beløb blev samlet i en særlig fond, der blev stillet til rådighed for Landeværnet. Ved årsskiftet 1927/28 var 35.000 kr. allerede givet i lån til nordslesvigske landmænd, mens der inde stod ca. 70.000 kr. i disponibel kapital hos komitéen.

Udover ovenstående Landeværnsmærke blev der ved »Berlingske Tidende« fremstillet og solgt et Landeværnssparemærke lydende på 1 kr. Det var tegnet af Gerda Ploug Sarp og forestillede en landmand stående på sin jord med sin spade foran et blafrende Danebrogflag (se omslagets forside). Det var meningen, at mærket skulle bruges til at opspare de 100 kr., som var Landeværnets mindste indskudsbeløb.

Blandt de kunstindustrielle frembringelser til fordel for Landeværnet blev der tillige af Den kongelige Porcellænsfabrik produceret en særlig Landeværnsplatte. Den var tegnet af kunstneren Oluf Jensen og forestillede en typisk sønderjysk gård med udsigt til et karakteristisk sønderjysk landskab. Den havde inskriptionen »Fri mand på fri mands jord«. Platten blev solgt for 20 kr. stykket, og overskuddet gik til Landeværnet.

Det var oprindeligt tanken, at Landeværnsmærket skulle sæl-

ges på postkontorerne og at der skulle gøres reklame for Landeværnsplatten bl.a. via de danske repræsentationer i udlandet. Begge dele blev imidlertid forhindret af Udenrigsministeriet, der frygtede, at man i Tyskland ville se skævt til, at den danske stat på denne måde indirekte støttede Landeværnet. Ministeriet frarådede tillige, at Landeværnsmærket blev brugt på forsendelser til udlandet. Det påtænkte statslige engagement var ellers meget beskedent sammenholdt med, at den tyske stat bidrog med millioner til Kreditanstalt Vogelgesang. Der var imidlertid forskel på stormagt og småstat i den europæiske storpolitik, og det var man sig meget bevidst om i det danske udenrigsministerium!

En national stemningsbølge

Da Hans Andersen på etårsdagen for Landeværnets stiftelse den 24. januar 1928 så tilbage på det forløbne år, udtalte han: »Endnu er det som man hører en genklang af sangen: »Jeg vil værgе mit land, jeg vil bygge mit land« hvormed vi, for en gangs skyld, igen sang os sammen ved mødet på Folkehjem den 24. januar 1927. Samlingstonen fra Folkehjem gik som en tændende gnist gennem hele folket, og når vi nu ved årets slutning gennemgår listerne over de mange tusinder, der meldte sig til Landeværnet, får man et glædeligt indtryk af hvor stærk bevægelsen var... Det resultat der i forbavsende kort tid nåedes overgik sikkert de allerfleste forventninger. De 2^{1/2} million der ved national forståelse og offervilje er ydede til værnet af vort grænseland kan kun tjene vort folk til ære, både hjemme og ude«. På generalforsamlingen i marts 1928 rettede han derfor en varm tak: »Vi må ved en lejlighed som denne udtale en tak og påskønnelse til alle dem hele landet over, der har været med til at bære Landeværnet frem. Det resultat der er nået har kun været muligt gennem samling og interesse fra alle sider. Det vil være umuligt at nævne navne; dog må det siges at det arbejde der er gjort gennem indsamlingen i København er beundringsværdigt, ikke mindst af de blade, der er gåede i spidsen. Landeværnets komité i Køben-

Bidragyderne til spejderindsamlingen fik et flot farvelagt andelsbevis med et motiv fra L. Tuxens noget sødladne foreningsmaleri med den røvede datter, der vendte tilbage til moderens gård. Andelsbeviset bidrog dermed til at fastholde indsamlingskampagnens nationale stemninger. LAÅ, foreningsarkiv 11/139.

VAR BEREDT

GENFORENINGEN

efter Maleri af L. Tasson

Ihændeleveren af dette Bevis har gennem Det Danske Spejderkorps tegnet en Andel paa 10 Kr. i Landeværnet, der følger de sædvanlige i Landeværnets Statutter hjemlede Rettigheder med Hensyn til Tilbagebetaling.

København, den 1. April 1907.

Landværnets Forretningsudvalg

W. H. Andersen *Agne Schmidt*
Bestyrelsen for Det Danske Spejderkorps
Thorsen *F. Christensen* *F. Steingard*

225 10
STEMPELFRI

havn, Landeværnsmærke Komiteen og lederne af spejderindsamlingen har hver for sig udført et arbejde for Landeværnet, som fortjener vor tak og anerkendelse«.

Landeværnets oprettelse skabte en dansk national stemningsbølge, som ikke var oplevet siden Genforeningen. De store kredse af den danske befolkning, der interesserede sig for grænselandets forhold, fik med Landeværnet et positivt mål at samles om, efter at trætheden efter Genforeningen og grænsestriden mellem Aabenraa- og Flensborgfolk længe havde påvirket den sønderjyske sag i negativ retning. For sønderjyderne var det ydermere tiltalende, at Landeværnet ikke repræsenterede det danske partipolitiske system, som mange endnu følte sig noget fremmede overfor. For dem var Landeværnet en sag, der kaldte på de bedste traditioner fra fremmedherredømmets tid.

Med pressens forudgående hyppige omtale af Kreditanstalt Vogelgesangs udlånsvirksomhed og navnlig dens beretninger om de faldne flagstænger var der forlods skabt en grobund for at appellere til de nationale følelser. Advokat Vogelgesang gjorde yderligere Landeværnsindsamlingen den tjeneste sidst i januar at udtale til pressen, at han protesterede imod den nye institution, fordi den ville trække rigsdanske landmænd til grænselandet. Vogelgesang ville derimod forhindre, at sønderjysk jord kom over på rigsdanske hænder. Denne udtalelse provokerede danskerne, ikke mindst dem norden for Kongeåen, og den var i øvrigt lidt af et selvmål, eftersom Vogelgesang selv i 1909 var indvandret til Sønderjylland fra Brandenburg.

Det havde sikkert tillige betydning, at forsvaret for den danske jordbesiddelse i grænselandet var et formål, hvor resultaterne af indsatsen var håndgribelige i form af antal vundne eller tabte gårde. Derfor virkede det gavnligt for indsamlingen, at Landeværnet allerede den 28. januar 1927 over for offentligheden kunne berette om, hvorledes der var ydet lån til den dansksindede landmand Martin Carstensen i Kravlund i Tinglev sogn, så han kunne afvise sine tysksindede kautionsisters pres for at tage lån hos Vogelgesang. Endelig var der i tiden udbredte forestillinger om, at bondestanden udgjorde den sunde kerne, hvorfra der skulle hentes kræfter til fornyelse af det danske folk. Også under den synsvinkel var værnet om de danske gårde i Sønderjylland vigtigt.

Størst betydning fik stemningsbølgen i sagens natur i grænse-

landet selv. Oplevelsen af, at der nu blev gjort noget aktivt fra dansk side imod Kreditanstalt Vogelgesang, og at det blev støttet af brede kredse i det danske folk, tvang den tildels forknnytte stemning fra årsskiftet 1926/27 på tilbagetog. Hertil bidrog også de samtidige statslige initiativer til at afhjælpe landbrugskrisen, først og fremmest oprettelsen af Sønderjysk Hypothekslaanefond og forøgelsen af Laanekassen for Sønderjyllands kapital (se nedenfor).

Den nationale stemningsbølge gik imidlertid efter nogens opfattelse for vidt. Den socialdemokratiske folketingsmand J. P. Nielsen fra Dynt havde intet at indvende imod Landeværnets virksomhed eller ledelse som sådan, men fandt, at »agitationen for Landeværnet efter vor opfattelse er bleven sådan, at den rejser den nationale kamp på en måde, som vi ikke kan godkende... Der er kort sagt sket dette, at nationalisterne bruger Landeværnet til atter at rejse hovederne, efter at vi i nogle år så nogenlunde har haft fred for dem«. Her tænkte han sikkert på tilhængerne af en sydligere grænse i 1920. Stauning udtalte sig på samme linje og kritiserede, at »småfolk«, der søgte lån, havde fået afslag. Denne bebrejdelse blev dog afvist af Hans Andersen.

Landeværnets styrende organer

Landeværnets *generalforsamling* afholdtes årligt i begyndelsen af marts. Der udviklede sig snart nogle særlige traditioner for afviklingen. H. P. Hanssen blev således hvert år indtil sin død i 1936 valgt til dirigent. Efter nogle år med skiftende dirigenter blev fra 1943 og mange år frem sønnen, gårdejer Peter Chr. Hanssen fra Nygård ved Bolderslev, valgt til dette hverv. Generalforsamlingens dagsorden lå fast med beretninger af formand og sekretær og valg af bestyrelsesmedlemmer og revisorer. Derudover var der fra 1932 i reglen et foredrag eller et oplæg til en efterfølgende diskussion. Foredragsholderne og diskussionsindlederne var kendte mænd fra landsdelens nationale og folkelige arbejde. Emnerne havde altid nær forbindelse med Landeværnets virksomhed. Gårdejer Erik Appel, Ellehus, holdt f.eks. i 1933 foredrag om den nordslesvigske bondestand før og nu, mens H. P. Hanssen året efter lagde op til en drøftelse af tidens nationale opgaver, og i 1937 indledte kreditforeningsdirektør P. A. Callø en diskussion om vilkårene og retningslinjerne for det danske arbej-

de i jordspørgsmålet, mens cand.mag. Troels Fink i 1941 orienterede om det tyske mindretals organisationer. Nogle år var der helt fri diskussion. Landeværnets generalforsamling sluttede gerne med »Jeg vil væрге mit land« som fællessang. Da pressen viste stor interesse for generalforsamlingen, kunne der i de følgende dage læses fyldige referater i aviserne.

Landeværnets *bestyrelse* mødtes i reglen to-tre gange årligt. Hovedpunktet på møderne var formandens beretning om den aktuelle situation i jordkampen og i Landeværnet. Da møderne var lukkede, kunne der her omtales og diskuteres forhold, som ikke kunne komme frem på generalforsamlingen. Tilsvarende var kassererens beretning mere detaljeret og ligefrem med hensyn til Landeværnets økonomi. Det var endvidere bestyrelsens opgave at fastslæppe retningslinjer for långivningen, tilrettelægge generalforsamlingen o.l. En sjælden gang blev enkelte lånesager taget op til diskussion.

Formand, næstformand og sekretær udgjorde *forretningsudvalget*. Forretningsordenen, som bestyrelsen vedtog på sit første møde i januar 1927, bestemte herom: »Forretningsudvalget, der er ansvarligt overfor bestyrelsen, udfører foreningens løbende forretninger. Udvalget sammentræffer så ofte ét af dets medlemmer ønsker det. Afgørelse træffes efter stemmeflerhed. Afgørelse af spørgsmål vedr. køb af ejendomme eller bevilling af lån kan, hvor ikke ganske særlige forhold kræver øjeblikkelig afgørelse, kun finde sted, efter at samtlige medlemmer har haft lejlighed til at tage stilling til spørgsmålet. Ingen ejendom kan købes forinden den er besigtiget af to af forretningsudvalgets medlemmer i forbindelse med et lokalt medlem af bestyrelsen eller af et medlem af forretningsudvalget sammen med to andre af bestyrelsens medlemmer«. Det var således i forretningsudvalget, det store arbejde med afgørelsen af de enkelte låneansøgninger lå. Forretningsudvalget mødtes derfor tit, i 1928 således hele 69 gange, altså mere end en gang ugentligt! Efterhånden som den ledige kapital formindskedes og lånetagerne fik mere realistiske forestillinger om mulighederne for at få lån, daledede antallet af møder noget. Byrden var dog stadig stor, i 1936 f.eks. 27 møder svarende til et møde hver anden uge, og så var det endda et forholdsvis »stille« år. Derfor var det kun rimeligt, at generalforsamlingen i 1928 med tilbagevirkende kraft fra 1927 bevilgede et vederlag på 2500 kr. årligt til formanden og 2000 kr. til sekretæren. Til sam-

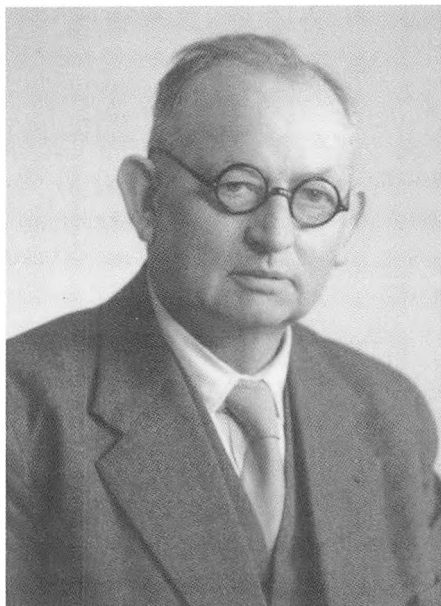
menligning kan nævnes, at årslønnen for Landeværnets kontorassistenter var på 2100 kr.

Bestyrelsen udpegede i januar 1927 tre af sine medlemmer til et særligt *kontroludvalg*. Dette udvalg fik ret til at kræve oplysninger om alle forhold vedrørende de løbende sager, og det kunne tilkaldes af forretningsudvalget, hvis man her følte behov for en særlig rådgivning. Som de første medlemmer af bestyrelsens kontroludvalg blev gdr. P. Fuglsang, Maugstrup, gdr. Tøge Tychsen, Krammark og husmand Jørgen Petersen, Halk, valgt. Imidlertid blev der også på forslag fra daværende dommerfuldmægtig Martin Hammerich oprettet et kontroludvalg valgt af generalforsamlingen. På den første ordinære generalforsamling i 1927 blev der indsat en ny paragraf i vedtægterne, som bestemte, at der kunne vælges et kontroludvalg på tre medlemmer fra kredse eller erhverv, der ikke var passende tilgodeset i bestyrelsen. Heraf skulle mindst to have bopæl udenfor den sønderjyske landsdel. Dette kontroludvalg kunne forlange oplysninger om forretningsgang, regnskab og enkeltsager. Det skulle især repræsentere indskydernes interesser. Generalforsamlingens kontroludvalg blev første gang valgt i 1928 og kom til at bestå af departementschef Fr. Hiort-Lorenzen fra København, sparekassedirektør Hans Appel, Dalum ved Odense og amtsvejinspektør B. Poulsen fra Tønder. Senere valgtes bl.a. folketingsmedlem Holger Andersen fra København, direktør Martin Hammerich fra Løgumkloster og højskoleforstander Hans Lund fra Rødding til generalforsamlingens kontroludvalg. Bestyrelsens interne kontroludvalg fortsatte, således at Landeværnet havde hele to kontroludvalg.

Kontoret i Tinglev

Landeværnets lånevirkksomhed kunne selvfølgelig ikke udføres af bestyrelsen og forretningsudvalget alene. Der blev derfor indrettet et kontor, som skulle forberede låneansøgningerne til behandling i forretningsudvalget og i det hele taget varetage de løbende daglige forretninger. Kontoret havde fra begyndelsen den 1. februar 1927 midlertidige lokaler i Tinglevhus, men fik fra den 3. februar varigt domicil i huset Jernbanegade 4, som Landeværnet købte til formålet. Kontoret blev bemandet med exam.jur. Marius Jensen som kontorleder og dermed som ansvarlig for, at det nødvendige kontorarbejde blev udført. Han var født i Rav-

Valdemar Beyer (1888-1975) blev ansat som Landeværnets bogholder den 1. februar 1927. Den 1. juli 1928 blev han kontorleder og fortsatte som sådan indtil 1965. Han var dermed kontorleder i nogenlunde det samme åremål, som Hans Andersen var formand og dermed som denne vigtig for kontinuiteten i Landeværnets arbejde. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

sted og fungerede samtidig som sekretær for forretningsudvalget. Det blev præciseret, at Marius Jensen skulle sørge for god orden på kontoret og at ingen uberettiget fik adgang til Landeværnets arkiv. Som vederlag fik Jensen 300 kr. om måneden og fribolig i Landeværnets bygning inklusiv lys og varme. Der var 14 dages ferie.

Som bogholder og kasserer ansatte Landeværnet ligeledes fra den 1. februar 1927 prokurist Valdemar Beyer. Udover bogholderiet skulle han føre medlemsfortegnelsen og tage vare på, at kassebeholdningen, der helst ikke måtte overstige 1.000 kr., blev opbevaret i jernpengeskabet. Beyer fik samme kontante vederlag som kontorlederen, men fik ingen fribolig. Hans ferie var ligeledes 14 dage. Endelig blev der fra den 1. februar 1927 ansat en kontorassistent, Peter Paulsen Thomsen. Hans løn var på 175 kr. om måneden og hans ferie på 8 dage.

Allerede den 6. februar 1927 måtte der imidlertid ansættes to midlertidige kontormedhjælpere og den 20. februar yderligere én. Fra den 1. marts blev der ansat yderligere en kontorassistent, Martin Hansen. Hans løn og ferie svarede til Thomsens. Hovedparten af dem, som blev ansat i 1927, forlod dog snart Landeværnet igen. De midlertidigt ansatte var borte inden årets udgang. I

foråret 1928 var der kun ansat én midlertidig medhjælp. Den 1. juli 1928 fratrådte Marius Jensen som kontorleder og blev som sådan erstattet af Valdemar Beyer. Ved den lejlighed fik Beyer med virkning fra 1. februar 1929 sat månedslønnen op til 400 kr. samt fribolig med lys og varme. Martin Hansens månedsløn blev forøget til 200 kr. Den 15. januar 1929 fragik endvidere Peter Paulsen Thomsen. Bemandingen var dermed nede på to ansatte. Martin Hansen fortsatte til 1. april 1934. Siden ansattes Andreas Johannsen som assistent, han blev senere direktør for nedenævnte sparekasse i Tinglev. Lønnen var i 1946 nået op på 600 kr. månedligt for Beyer og 287,50 for Johannsen. Når det i tilknytning til denne forhøjelse hedder: »I øvrigt skal aflønningen i fremtiden ligge på linje med lønninger til personale i tilsvarende stillinger«, får man ikke just indtryk af, at Landeværnet indtil da havde været en lønførende virksomhed!

Lønstigningen til Valdemar Beyer var vel også et udtryk for, at forretningsudvalget påskønnede hans arbejde og ville fastholde ham som det stabile element i den daglige administration. Udo-
ver hvervet som kontorleder for Landeværnet var Beyer direktør for Spare- og Laanekassen for Tinglev og Omliggende Sogne (se nedenfor), og han udførte et betydeligt ulønnet arbejde for at styrke danskheden i Tinglev by.

Når Landeværnet valgte Tinglev til sit hjemsted, skyldtes det heller næppe alene det praktiske hensyn, at kontoret derved kom til at ligge tæt ved stationen i et jernbanecentrum med togforbindelser til alle fire verdenshjørner. Danskheden i Tinglev kunne nok trænge til det nationale støttepunkt, som Landeværnet ville blive. Det var helt i tråd hermed, at Landeværnet i februar 1928 tog initiativ til at oprette en dansk sparekasse med sæde i Tinglev. I maj samme år tegnede foreningen for 3.000 kr. garantikapital i den nye »Spare- og Laanekassen for Tinglev og Omliggende Sogne«. Det nære slægtsskab kom endvidere udtryk ved, at sparekassen fik to lokaler i Landeværnets ejendom og at Valdemar Beyer som nævnt blev direktør.

Landeværnets virksomhed 1927-1945

Landeværnets samarbejdspartnere

På mødet på Schackenborg den 7. januar 1927 havde Martin Hammerich om det kommende Landeværn sagt: »En sådan institution må opretholde forbindelser til alle sider, med udstykningsforeningerne, Jordlovsudvalget, jordfordelingskommissionen, jordfonden o.s.v.«. Vurderingen af Landeværnets særlige opgaver og muligheder i de første årtier kan kun blive rigtigere af at anskue foreningen som én blandt flere aktører på det jordpolitiske område.

Landeværnets samarbejdspartnere faldt groft taget i to grupper. De organer, som Hammerich nævnte, havde alle til formål at fremme tilpasningen af den sønderjyske ejendoms- og dyrkningsstruktur til den intensive danske driftsform. Sammenlignet med Danmark nord for Kongeåen havde befolkningsudviklingen i Sønderjylland i den tyske tid været præget af stagnation. Efter Genforeningen var der almindelig enighed om, at efterslæbet i befolkningstilvæksten skulle indhentes ved at bosætte flere selvstændige landmænd, navnlig i de tyndt befolkede strøg i den sydlige del af midtlandet ned mod den nye grænse. Med henblik på at oprette flere husmandsbrug gennem opkøb og efterfølgende udstykning af større private landbrugsejendomme udvidede *Udstykningsforeningen for Sjællands og Fyns Stifter* i 1921 sit virkeområde til Sønderjylland. Samme år blev *Udstykningsforeningen for de sønderjydske Landsdele* stiftet. De to udstykningsforeninger kom imidlertid kun til at stå for et mindre antal udstykninger.

Langt vigtigere blev i den forbindelse *Statens Jordlovsudvalg*. Det var blevet nedsat af landbrugsministeren i 1920 for at medvirke ved gennemførelsen af jordlovene fra 1919 (lensafløsningsloven m.m.). Det havde hele Danmark som virkeområde. Udvalgets formand og daglige administrative leder var fra begyndelsen og indtil 1947 husmandsbevægelsens førende skikkelse og folketingsmedlem for Det radikale Venstre, Niels Frederiksen. Dermed var det klart tilkendegivet, at Jordlovsudvalgets vigtig-

ste formål var udstykningen. Jordlovsudvalget administrerede bl.a. *Jordfonden*, hvis midler kunne bruges til opkøb af jord med henblik på udstykning. Jordlovsudvalget varetog udstykningen af de sønderjyske domænegårde og statens andre storlandbrug i landsdelen. Det fik øget betydning fra 1929, da der blev afsat 10 millioner kr. af Jordfonden til opkøb af jord i Sønderjylland. Pengene kunne bruges til opkøb, grundforbedring og vejbygning. Der blev samtidig nedsat et særligt sønderjysk underudvalg af Jordlovsudvalget bestående af Niels Frederiksen og to andre medlemmer samt to tilforordnede. Underudvalget fik sit eget kontor, som fik til huse i Tønder. Blandt det styrkede Jordlovsudvalgs store projekter var oprettelsen af landsbyen Bjernstrup ved Løgumkloster med 30 nye husmandssteder og smågårde.

Den uheldige sønderjyske jordfordeling udgjorde en væsentlig hindring for moderniseringen af landsdelens landbrug. Da mange sønderjyske landsbyer i sin tid havde fået en dårlig udskiftning uden udflytning af gårdene, lå den enkelte gårds marker ofte meget spredt og med store afstande fra gården og ud til de fjerneste jorder. For at opnå en bedre samling af de enkelte gårdes marker gennem mageskifte, udflytning og eventuelt frasalg til udstykning blev der i 1924 nedsat en *Jordfordelingskommission* i hvert amt bestående af tre medlemmer. Samtidig blev der stillet 4 millioner kr. til rådighed til lån til de landmænd, der ville indgå i en jordfordeling. De sønderjyske landmænd var dog gennemgående tøvende med at flytte deres gårdbygninger ud af landsbyerne.

Ved et tæt samarbejde mellem Landeværnet, Jordlovsudvalget og Jordfordelingskommissionen kunne den lånsøgende landmands økonomi og øvrige forhold vurderes og ordnes i et totalperspektiv. F.eks. kunne der i forbindelse med en ejendoms-overtagelse foretages en frastykning af en gårds fjerntliggende jorder for at sikre den fornødne kapital. I forbindelse med generationsskifte kunne det komme på tale at dele en større gård og måske oprette et husmandsbrug til ejerens yngre søn. Da landbrugsbygningerne mange steder var for små til at rumme det øgede husdyrhold, som den intensive danske produktionsform krævede, kunne en sådan frastykning skabe det rette forhold mellem jord og bygninger lige så godt som en kostbar udvidelse af stalde og lader. Et andet samarbejdsområde var afhændelse af de ejendomme, som Landeværnet købte eller måtte overtage på

tvangsauktioner, til Jordlovsudvalget, som derved fik jord til sine formål. Det kunne f.eks. være til en jordfordeling, som det altid var lettere for Jordfordelingskommissionen at få accept af hos bønderne, når der var et overskud af jord at fordele.

Den anden gruppe af aktører havde til formål at sikre de sønderjyske landmænd tilstrækkelig kapital til ejendoms køb og driftsforbedringer - eller til blot at kunne forblive ved deres ejendomme. *Sønderjyllands Kreditforening* blev dannet i 1920 og var tænkt som den vigtigste førsteprioritetslångiver til de sønderjyske landmænd hovedsagelig i forbindelse med ejendoms køb. Som en ekstra hjælpekilde til at opnå billige lån til omlægningen af det sønderjyske erhvervsliv efter danske forhold blev *Laanekassen for Sønderjylland* ligeledes oprettet i 1920. Den fik flere gange tilført kapital som hjælpeforanstaltning til de betrængte erhverv under krisen i 1920'erne. Et direkte barn af landbrugskrisen var *Sønderjysk Hypotheklaanefond*, som blev stiftet i 1927 med henblik på at lyde andenprioritetslån i fast ejendom.

Disse kreditinstitutioners virke var en forudsætning for, at Landeværnet kunne opnå resultater med de beskedne midler, foreningen rådede over. Kapitalen var alt for lille til, at Landeværnet kunne blive en primær finansieringskilde for de sønderjyske landmænd. Men Landeværnet kunne låne landmændene de sidste nødvendige midler, som lagt oven i lånene fra de andre kreditinstitutioner lige akkurat gav dem kapital nok til at købe en ejendom, lægge driften om eller sikre det fortsatte ejerskab. Dette forhold gav Landeværnet en indflydelse, som rakte ud over den beskedne kapitalens størrelse – og en indflydelse som vel at mærke blev brugt til at fremme de danske nationale målsætninger.

Fælles for de nævnte aktører på det jordpolitiske område var, at de var forpligtet til at være nationalpolitisk neutrale, da de enten var statslige organer eller særligt godkendt og kontrolleret af statsmagten. Denne begrænsning var Landeværnet som en privat ledet og finansieret nationalpolitisk kamporganisation ikke underlagt.

Landeværnets udlånsvirksomhed i 1927

Landeværnet begyndte sin virksomhed den 1. februar 1927. Allerede før det blev lyst, var de første låneansøgere mødt op i det

midlertidige kontor på Tinglevhus. Da Hans Andersen kom ved titiden for at åbne kontoret, var der en halv snes ansøgere, som ventede på at få behandlet deres låneansøgning. Tilstrømningen fortsatte hele dagen til sent ud på aftenen. Størstedelen af de fremmødte ansøgere var støtteværdige. For at undgå at blive rendt overende af ansøgerne måtte Landeværnet gentagne gange meddele i pressen, at personlig henvendelse var unødvendig, og at ansøgerne i stedet skulle udfylde og indsende et særligt udarbejdet ansøgningsskema. Efter blot en uges arbejde var der indgået over 200 låneansøgninger, og der måtte som nævnt ansættes ekstra personale. Inden udgangen af februar var antallet af ansøgere nået op over 2000. Tallet vidner om den store travlhed i Landeværnets første tid, men måske mest af alt om det sønderjyske landbrugs vanskelige situation.

Til at bistå kontoret og forretningsudvalget med sagsbehandlingen af de mange ansøgninger blev der på bestyrelsens møde den 8. februar 1927 nedsat en række *lokale udvalg til vurdering af låneansøgere*. I Haderslev amt dannede amtets tre bestyrelsesmedlemmer et udvalg for hele amtet. I Aabenraa amt blev der tilsvarende nedsat et udvalg for hele amtet bestående af to bestyrelsesmedlemmer, som dog fik accept på at supplere sig med to andre og dele udvalget i to, hvis de ønskede det. For Bov og Holbøl blev det bestemt, at bestyrelsesmedlem Carsten Gregersen fra Frøslev skulle møde frem en gang ugentlig på kontoret i Tinglev for at drøfte ansøgningerne fra de to sogne. I Sønderborg amt blev der dannet et udvalg for Sundeved og Broager samt et udvalg for Als, hver på to medlemmer. I Tønder amt blev der nedsat et udvalg for den sydvestlige og midterste del og et udvalg for nordlige del, mens det var forretningsudvalgets særlige opgave at vurdere lånesagerne fra Slogs herred og de andre sogne ned mod grænsen.

For at give Landeværnet så nær en kontakt med lokalsamfundene som muligt, blev der endvidere udpeget *tillidsmænd* i hvert sogn. De kunne om nødvendigt give uddybende oplysninger om låneansøgere og ellers var det deres opgave at holde øje med køb og salg af ejendomme, helst endnu mens transaktionerne var på planlægningsstadiet, så Landeværnet kunne rykke ud, hvis der var risiko for, at tysksindede overtog en dansk ejendom – eller chance for, at dansksindede kunne overtage en tysk.

Det fortrykte ansøgningsskema viser, hvilke faktorer Lande-

værnet lagde vægt på i sin vurdering af låneansøgningerne. Udover navn, adresse og ejendommens bind og blad i grundbogen samt areal blev ansøgerne spurgt om deres alder, civilstand, antal børn under 18 år, året hvor ejendommen blev overtaget, og om avlsbygningerne var passende til arealet. Dernæst skulle ansøgeren oplyse om ejendommens, besætningens og driftsinventarets værdi og om hans andre aktiver, ligesom der skulle redegøres fuldstændigt for den tinglyste pantegæld og den løse gæld til bank, sparekasse, købmand o.l., alt med anførelse af kreditorerne. Der blev også spurgt, om ansøgeren havde kautionforpligtelser. Det vigtigste spørgsmål lød: "Hvilken ordning tænker andrageren sig at søge opnået? (Har han særlige ønsker om opnåelse af lån eller lignende?)". Endelig blev ansøgeren bedt om at anføre andre oplysninger, som kunne være af interesse for sagens behandling. Ansøgerne blev derimod ikke bedt om at anføre deres nationale sindelag. Det blev i stedet overladt til medlemmerne af de lokale låneudvalg eventuelt med hjælp fra tilidsmændene. Udover sindelaget gav de en vurdering af ansøgeren som landmand og eventuelt en anbefaling af ansøgningen.

I Landeværnets første år blev der givet i alt 390 almindelige lån på tilsammen 1,1 millioner kr. De fleste lån faldt i Tønder og Aabenraa amter, henholdsvis 146 og 139, mens der blev ydet 72 lån i Haderslev amt og 33 i Sønderborg amt. Som det fremgår af kortet, koncentrerede lånevirkksomheden sig navnlig om »den truede firkant« med talrige udlån i grænsesognene Burkal, Tinglev og Bov samt i Holbøl, Kliplev, Bylderup, Bjolderup og Ravsted sogne. I de meget tyske sogne Ubjerg og Højer blev derimod så godt som ingen lån ydet, vel fordi de fleste landmænd her var tysksindede. Udover de almindelige lån blev der givet 67 lån på i alt 0,6 millioner kr. i forbindelse med ejendomsoverdragelser, her igen flest i de to sydlige amter. Heraf blev der i seks tilfælde oprettet nye landbrug. Endelig medvirkede Landeværnet i 1927 ved ejendomsoverdragelse i forbindelse med 38 tvangsauktioner og ydede her lån for i alt 0,3 millioner kr. Ud af de tilsammen 105 ejendomsoverdragelser var de 32 sket fra tysk til dansk ejer. Det var et resultat, som Landeværnets bidragsydere nok kunne være tilfredse med. Den samlede udlånsvirksomhed i 1927 omfattede altså 495 lån og beløb sig til tæt ved 2,0 millioner kr. Dermed var størsteparten af den indsamlede kapital udlånt.

I de første måneder af 1927 drev Landeværnet således i bety-

På generalforsamlingen i marts 1928 beklagede, men forsvarede Hans Andersen den ændrede udlånspraksis: »Det kan i nogen grad siges, at forretningsudvalget i så henseende har måttet føre en kamp mod landsmænd, for at værne en del af kapitalen til fremtidigt arbejde. Vi har gjort dette, fordi vi skylder tusinder af medlemmer nordfra og østfra (øerne), at deres indskud anvendes til at skabe resultater, der kan få varig national betydning“. For så vidt det måtte føre til kritik, havde han svar på rede hånd: ”For forretningsudvalget har det været et princip, ikke at komme ind på offentlig drøftelse af Landeværnets forhold. Landeværnets anliggender må afgøres indenfor generalforsamling og bestyrelse. Offentlig kritik kan ikke blive bestemmende for vor virksomhed. – Vi må lægge vort arbejde efter linjer, der klart viser mod målet: Danskhedens hævde og fremgang, dansk jord på danske hænder«.

Lånesager fra 1927 – et udpluk

Landeværnets behandling af udlånsagerne i det første år kan også belyses ved nogle tilfældigt udvalgte eksempler, som tillige giver glimt af det sønderjyske landbrugs vanskelige vilkår under krisen.

En husmand på Bylderupmark havde en ejendom på næsten 5 ha. På ejendommen var der 2 heste, 4 køer, 3 ungt kreaturer, 1 grisese, 16 svin og 30 høns. Da ejendommen var brændt i maj 1926, var der kun lidt inventar: 1 plov og 1 harve samt seletøj og småredskaber som spader, skovle og forke. Der var opført nye bygninger efter branden, men de var blevet 3.000 kr. dyrere end forsikringssummen på 7.000 kr. Husmanden var derfor kommet i bekneb for penge og ansøgte den 2. februar 1927 Landeværnet om et lån. Han havde i forvejen pantegæld på 8.000 kr. i ejendommen, der var vurderet til det dobbelte, og løs gæld på 1400 kr. bl.a. til købmanden og skattevæsnet, ligesom han skyldte for landleje og renter. For at blive denne løse gæld kvit og få lidt penge til nyanskaffelser søgte husmanden om et lån på 2.000 kr. Landeværnets tillidsmand gjorde følgende påtegning på ansøgningen: »Har ikke nøje kendskab til forholdet, men der tales ellers kun godt om manden«.

I første omgang rådede Landeværnet den 15. februar husmanden til at søge lån i den nye Hypotheklaanefond, der ville træde i

virksomhed om kort tid, og i Laanekassen for Sønderjylland. Det kunne ansøgeren imidlertid ikke acceptere, da »det er mig umuligt at vente til Hypotheklaanefonden kommer i virksomhed, da kontrakten for landet, som jeg har lejet, vil blive annulleret i de nærmeste dage, og med skatter og renter vil der også blive udpantet, så jeg kan ikke vente længere«. Han bad nu om at låne 1000 kr. som et forskud, indtil Hypotheklaanefonden begyndte sine udlån. Han sluttede med lidt af en trussel: »Og hvis ikke vil jeg gerne bede Landeværnet om at sende mig mine dokumenter vedrørende ejendommen, da jeg så er nødsaget til at gøre det sidste forsøg, nemlig at henvende mig til tyskerne om lån eller eventuelt salg af ejendommen«. Situationen var med andre ord desperat.

Den 24. marts fik husmanden imidlertid det ønskede lån på 1.000 kr. mod sikkerhed i ejendommen efter de andre kreditorer, Husmandskreditforeningen og Bylderup Sparekasse. Det var en betingelse for lånet, at det snarest muligt blev afløst af et lån i Laanekassen for Sønderjylland. Den 28. marts fik han pengene. I juli 1927 fik husmanden tilsagn om et lån på 2.000 kr. i Laanekassen, og i september samme år fik Landeværnet sine penge retur, hvorefter lånet kunne udslettes i grundbogen.

Fra Bredevad kom der en låneansøgning fra en gårdejer. Hans ejendom var på 46 ha og vurderet til 35.500 kr., mens besættningens værdi blev anslået til 15.000 kr. og driftsinventarets til 2.000 kr. Gælden var betydelig. Der var for 39.000 kr. realkreditlån, 6.200 kr. vekselgæld, 4.000 kr. løs gæld til private, 2.000 kr. på kassekredit, 1.000 kr. til forskellige banker, 900 kr. for skat, 900 kr. løs gæld for regninger og 800 kr. for ubetalte renter til kreditforeningen, tilsammen 15.800 kr. oveni kreditforeningslåne, i alt altså en belåning på 54.800 kr. eller 2.300 kr. ud over værdien af ejendom, besætning og inventar. Gården var med andre ord belånt til op over skorstenen. Intet under, at gårdmanden den 2. februar 1927 bad: »Hvis De vilde afløse mit veksel og løs gæld og anden kreditlån, da jeg ikke ser mig istand længere at få det ordnet«.

Den 7. februar fik ansøgeren bevilget et lån på 4.000 kr. Det var klart under det ansøgte. Egnens førende danske tillidsmand P. J. Gad rettede derfor den 22. samme måned henvendelse til Landeværnet, hvor han bl.a. anførte: »Endelig mener jeg, at [ansøgeren] jo er en overordentlig stræbsom mand, der sikkert vil prøve

alt hvad der står i hans magt for at komme på ret køl igen. Men han er jo tillige en ærekær mand, der ikke tidligere har kendt til at være i den slags vanskeligheder. Og hidsig af naturen er han, og han vil blive en ulykkelig mand, hvis denne hidsighed i forbindelse med en misforståelse fra hans side ved opgivelse af hans forhold, skulle føre til at han vil få tyske penge«. Ansøgeren erklærede til Gad, at 8.000 kr. kunne gøre det, og han var villig til at sælge jord fra, således som Landeværnet havde foreslået. Gad sluttede: »Jeg vil meget gerne mægle i den sag og det ville være mig en stor sorg og jeg tror et tab for danskheden og for Landeværnet om ikke den sag går i lave«. Landeværnet forøgede dog ikke sit lån, men det lykkedes i september ansøgeren at få et lån på 9.000 kr. i Laanekassen for Sønderjylland. Pengene kunne imidlertid ikke i længden holde gårdejereren ved ejendommen. I 1932 kom gården under hammeren ved en tvangsauktion, og Landeværnet tabte sine penge.

Det skete også, at Landeværnet måtte give afslag. En ansøger ønskede at låne 1.200 kr. til at forpagte en ejendom på 22 tdr. land i Kliplev. Landeværnets tillidsmand kunne imidlertid oplyse, at ansøgeren tidligere havde haft en ejendom, men mistet den p.g.a. udygtighed. Siden havde han været hingsteejer og drevet kreaturhandel »og ført en meget omskiftende tilværelse«. Da han var »hengiven til drik«, havde han ikke det bedste omdømme. Skønt han var dansksindet, blev der trods gentagende henvendelser på kontoret ikke ydet noget lån. I en bitter kommentar til afslaget skrev ansøgeren: »Så ringede jeg ind på kontoret i Tinglev og spurgte om Hans Andersen var tilstede, ja blev der svaret, hvem taler vi med, [ansøgerens navn] fra Kliplev, han er lige gået, og det gentog sig 2 à 3 gange, så er jeg jo heldigvis ikke så dum...«. Ansøgeren må klart have fornemmet, at han var blevet en plageånd for kontoret!

En anden årsag til afslag kunne være ansøgerens helt udsigtsløse forhold til at komme videre. En gårdmand med 26½ ha i Nr. Hjarup ansøgte den 2. februar 1927 om et lån. Ejendommen var købt i november 1920 for 46.000 kr., men aktivernes samlede værdi var nu nede på 30.720 kr. Pantegælden alene var på 52.222 kr. og den løse gæld på 4.450 kr. Landeværnets udvalg for Aabenraa amt, Johan Nissen og Andr. Matthiesen, anførte som deres synspunkt: »Ansøgeren er dansksindet. Uden akkord ikke mulig«. Hans Andersens synspunkt var tilsvarende: »Gælden

må søges nedbragt ved forhandling med kreditorer og kautionister. Da tillægslån fra Laanekassen formentlig er utænkeligt anses sagen for håbløs«. Der blev derfor givet afslag. Sagen fik imidlertid et efterspil. Blandt kreditorerne var Handelsbanken i Tønder med 1.125 kr. plus renter. Dette lån overtog to formentlig tysksindede mænd kautionsforpligtelsen for. Lånet blev derefter i marts 1928 indløst af Kreditanstalt Vogelgesang, der således fik indflydelse på ejendommen. Ejeren henvendte sig derfor igen til Landeværnet med anmodning om et lån til at indfri gælden til Vogelgesang, men det indlod Hans Andersen sig ikke på.

Landeværnets jordfond og ejendomme i øvrigt

For at sikre en ejendom på danske hænder købte Landeværnet i flere tilfælde selv ejendomme med henblik på snarligt videresalg til en dansksindet køber. Fra tid til anden måtte Landeværnet også overtage ejendomme som panthaver i forbindelse med tvangsauktioner.

Den første gård, Landeværnet erhvervede, var den fremtrædende hjemmetysker Carsten P. Dinsens gård i Travsted i Abild sogn. Den var på 89 ha og blev købt allerede i marts 1927 for 150.000 kr. for at styrke danskheden på egnen. 26 ha blev frastykket til en ny jordfordelingsgård, mens 63 ha forblev ved gården, der i 1928 blev videresolgt til landbrugskandidat Anders Andersen. Imidlertid kom Andersen ud for økonomiske vanskeligheder under landbrugskrisen, og i juli 1931 måtte Landeværnet påny overtage gården. Det lykkedes først det følgende år at sælge den videre til Carl Hansen.

I juli 1927 overtog Landeværnet Jes Thaysens gård i Rinkenæs, hvor bygningerne var brændt. Gården var på 56 ha, som blev udparcelleret til fire jordfordelingsejendomme på 18, 11, 8 og 8 ha, mens resten frasolgtes til forskellige, bl.a. til Rinkenæs nye kirke, til et forsamlingshus, en idrætsplads og et alderdomshjem. Landeværnet har stadig et pantebrev på 2.000 kr. i forsamlingshuset!

I disse to tilfælde blev Landeværnets overtagelse forbundet med frastykning og udstykning. I september 1927 vedtog bestyrelsen tilsvarende at søge samarbejde med udstykningsforeningerne for at fremme udstykningen. Udstykning af de efter danske forhold ret store sønderjyske landbrug blev efter Genforenin-

gen set som et velegnet middel til at sikre befolkningsvækst og materiel fremgang, navnlig i de tyndt befolkede egne ned mod grænsen. Der er ingen tvivl om, at der i det mindste bag Landeværnets engagement i udstykningssagen tillige lå et klart nationalpolitisk motiv, nemlig at bosætte dansksindede landmænd i et område med mange og store tyske ejendomsbesiddere. For at forstærke Landeværnets indsats besluttede bestyrelsen i februar 1928 at reservere 250.000 kr. af kapitalen til opkøb af jord og oprettelse af nye ejendomme. Generalforsamlingen i marts samme år pålagde i forlængelse heraf bestyrelsen at overføre 250.000 kr. til en *jordfond* »til fremme af en tættere bebyggelse af de nationalt vanskelige egne«. På generalforsamlingen i marts 1929 fik medlemmerne at vide, at »to betydelige og ansete selskaber« havde ydet lån på hver 100.000 kr. til jordfonden til en rente på 5%. De to selskaber var Carlsberg og De forenede Bryggerier (Tuborg). Det var Hans Jepsen Christensen, der forhandlede disse vigtige lån på plads ved at spille de to bryggeridirektører Vagn Jacobsen og Benny Dessau ud mod hinanden i en nationalpolitisk overbudsrunde. Herefter var jordfonden på 450.000 kr.

For yderligere at øge beholdningen rettede Landeværnet i slutningen af 1929 henvendelse til Den sønderjyske Fond om at få overladt 250.000 kr. til udlån i tredje prioritet i nye husmandsbrug i de nationalt vanskelige egne. De enkelte lån skulle maksimalt være på 5.000 kr. Ansøgningen gav anledning til megen diskussion i Den sønderjyske Fond, tildels helt frem til 1937, men den blev aldrig imødekommet, da flertallet i fondsbestyrelsen mente, at den faldt uden for fondens formål. På Landeværnets generalforsamling i marts 1931 blev fonden kritiseret af Jepsen Christensen. I stedet ydede Den sønderjyske Fond selv lån og tilskud til landmænd og mindre erhvervsdrivende, der var krigsinvalidere eller sønner af faldne krigsdeltagere.

Jordfondens midler blev dels sat i obligationer, dels brugt til opkøb af ejendomme for at få jord til fondens formål. I årene 1928-32 erhvervede fonden flere ejendomme og arealer, bl.a. i forbindelse med tvangsauktioner:

Areal i Søderup, Hjordkær sogn

6 ha. Erhvervet fra Jens Callesen i 1928, 1929 solgt til Th. Pedersen med henblik på oprettelse af nyt brug.

Arealet »Pelvorm« i Bov, Bov sogn

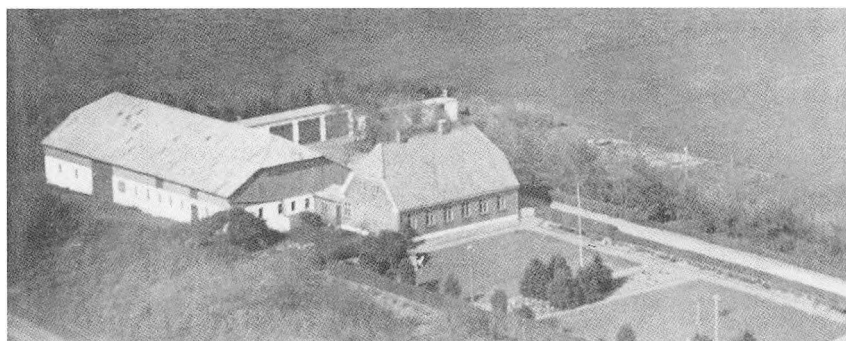
13 ha. Erhvervet i 1929 af Hans Hejsel, Bov. Solgt 1929 til Jacob Petersen Falk, til oprettelse af statshusmandsbrug.

Gården Visbjerg i Nr. Løgum sogn

71 ha. Erhvervet i 1928 efter en brand fra Martin Peter J. Møller ved mageskifte med Landeværnets ejendom Vollerupgård. Efter nogle mindre tilkøb blev gården udstykket til tre nye brug på 28, 25 og 25 ha, der solgtes til Hans Abrahamsen, Søren Lausten Petersen og Nis Bejer. Landeværnet stod for opførelsen af de nye bygninger til de to sidstnævnte brug, mens Abrahamsen selv udførte sit byggeri.

Landeværnet erhvervede i 1928 efter en brand Martin Peter J. Møllers gård på 71 ha i Visbjerg og udstykkede den til tre mindre brug. Foto efter J. Jespersen: Sønderjyske Gaarde, Horsens 1925, s. 420.

Blandt de udstykkede tre mindre brug i Visbjerg var denne lille gård på 25 ha, som Nis Bejer købte og siden overlod til Frede Bejer. Landeværnet stod for opførelsen af bygningerne. Foto i privateje.

Gård i Nolde, Burkal sogn

36 ha. Erhvervet af Landeværnet i 1927 fra Nis Petersen, overdraget til jordfonden 1928. Solgt 1929 til landmand Lorenz Køcks.

Gård i Nr. Hostrup, Egvad sogn

21 ha. Erhvervet i 1928 fra Jydsk Landhypothekeforening, solgt i 1933 til Statens Jordlovsudvalg.

Ejendom i Foverup, Ravsted sogn

21 ha samt et areal på 3 ha i Klovtoft, Hellevad sogn. Erhvervet 1929 fra Niels Jessen, samme år videresolgt til Martin Petersen fra Foverup.

Areal i Vollerup, Bjolderup sogn

1,7 ha. Erhvervet i 1930 fra Udstykningsforeningen for de sønderjydske Landsdele, solgt samme år til landmand Leonhardt Schmidt.

Areal i Alslev over åen, Højst sogn

38 ha. Erhvervet 1929 ved frastykning fra Louise Margrethe Hansens gård. 7 ha blev frasolgt til Anton Thomsen, resten solgt til Statens Jordlovsudvalg 1933.

Areal i Smedager, Bjolderup sogn

25 ha. Erhvervet 1929 fra Andr. Paulsen. 17 ha solgt til ung landmand fra Falster til oprettelse af nyt brug, restareal frasolgt til nabolandmænd.

Areal i Alslev over åen, Højst sogn

20 ha. Erhvervet 1930 ved frastykning fra Peter Hansen Matzens gård. Solgt til Statens Jordlovsudvalg 1933.

Areal i Almstrup, Uge sogn

13 ha. Erhvervet 1929 fra Peter Sahl. 1930 solgt til Hans Jørgensen Hansen fra Agrtrup ved Kolding med henblik på oprettelse af husmandsbrug.

Gård i Ør. Gejl, Holbøl sogn

50 ha. Erhvervet 1929 fra Peter Sørensen. 12 ha solgt til den unge landmand Jacob Oredsen fra Fyn til oprettelse af husmandsbrug, resten solgt til Statens Jordlovsudvalg 1933.

Areal i Almstrup, Uge sogn

7 ha. Erhvervet 1929 fra Andresen, Almstrup for at lægges til Landeværnets gård i Bjerndrup.

Rens Hedegård, Rens sogn

260 ha. Erhvervet 1929 fra Johann Fr. Petersen. I 1931 blev der frasolgt 75 ha til Skibelund Foreningen i Askov og 25 ha til brødrene Knudsen, ligeledes Askov samt 130 ha til Det danske Hedeselskab med henblik på beplantning. De resterende 30 ha blev derefter bortforpagtet indtil også dette areal blev solgt til Hedeselskabet i 1940.

Gård i Hokkerup, Holbøl sogn

22 ha. Erhvervet 1930 fra Jørgen Grau jr., solgt til Statens Jordlovsudvalg 1933.

Ejendom i Rinkenæs by og sogn

16 ha. Erhvervet 1931 fra Ellen Sofie Damm, 3 ha solgt til Landbrugsministeriet i 1931, resten solgt til Statens Jordlovsudvalg 1933

Areal med aftægtshus udstykket fra Visgård, Klipleve sogn

22 ha. Erhvervet 1931 fra Udstykningsforeningen for de sønderjydske Landsdele. Solgt til Statens Jordlovsudvalg 1933

Gård og areal i Gåskær, Bjolderup sogn

53¹/₂ ha. Erhvervet 1931 fra Paul Callesen Lorenzen. Stamparcelen på 30 ha blev solgt til Jestine B. Lorenzen. 7¹/₂ ha mosejord, der kun egnede sig til tørvegravning, blev solgt i stykker på 1¹/₂ ha og 6¹/₂ ha, det sidste først i 1939. 6¹/₂ ha af den gode jord blev derimod straks solgt til Udstykningsforeningen for de sønderjydske Landsdele, mens 9¹/₂ ha det følgende år gik til landmand Lor. Chr. Lorenzen i Gåskær, der til gengæld solgte 16 ha til Landeværnet. Dette sidste areal blev i 1933 solgt til Statens Jordlovsudvalg.

Ejendom i Asset, Løgumkloster landsogn

43 ha. Erhvervet 1931 fra Johann Friedrich Nissen. Solgt til Statens Jordlovsudvalg 1933.

Areal i Korup, Ravsted sogn

15 ha. Frastykket til Landeværnet i 1932 fra Søren Nielsen Beiers og hustru Cathrine f. Petersens gård, der beholdt en stamparcel på 58 ha. Arealet blev solgt samme år til forpagter Heinrich Petersen af Korup med henblik på oprettelse af et nyt landbrug.

Gård i Rugbjerg, Ør. Løgum sogn

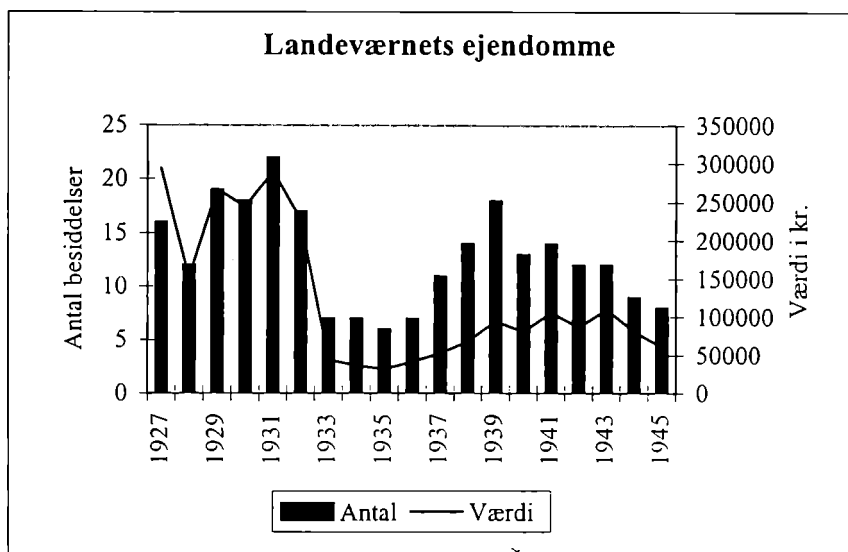
25 ha. Erhvervet 1932 fra ejendomshandler Johs. Poulsen, Hering. 1933 videresolgt til Hans Chr. Larsen.

Jordfonden medvirkede i alt til oprettelse af 10 nye brug, de 7 ved frastykning fra større ejendomme, de 3 i Visbjerg ved fuld-stændig udstykning af en gård. Sammenlignet med de mange ejendomme, som jordfonden i kortere eller længere tid havde i sin besiddelse, var det ikke noget stort resultat, men salget af en del arealer til Statens Jordlovsudvalg i 1933 sikrede dog, at jorden fortsat indgik i bestræbelserne på at fremme udstykning og jordfordeling i grænseområdet.

En opgørelse over samtlige ejendomme, som Landeværnet i et kortere eller længere tidsrum kom i besiddelse af, illustrerer klart, at foreningen i begyndelsen havde til hensigt at virke for udstykning og frastykning gennem erhvervelse af jord. I opgørelsen indgår såvel de ejendomme, der i årene 1928-32 tilhørte jordfonden, som Landeværnets øvrige ejendomme, herunder huset i Tinglev (se figur). Den store nedgang i antal ejendomme og deres værdi fra 1932 til 1933 afspejler det omfattende salg af jordarealer til Statens Jordlovsudvalg i 1933 (se nærmere herom nedenfor). Generelt fulgte udviklingen i Landeværnets ejendomsbesiddelser temmelig nøje konjunkturudviklingen. Når værdien af ejendommene ikke steg så meget som antallet af ejendomme efter 1937, skyldtes det, at man især erhvervede mindre jordstykker frem for gårde.

Formidling af ejendomskøb

Udover selv at købe og videresælge ejendomme varetog Landeværnet formidling af ejendomshandler mellem sælgere og dansksindede købere. Det gjaldt navnlig i de første år. På etårsdagen for Landeværnets stiftelse meddelte Hans Andersen, at Landeværnet havde modtaget henvendelser fra mange unge

landmænd, der ønskede at købe landbrug i Sønderjylland. I 1927 blev der ordnet 92 ejendomshandler ved foreningens medvirken. Heraf faldt de 83 i Aabenraa og Tønder amter. I årsberetningen for 1928 fremhævede formanden navnlig »det ideelle hjørne«, d.v.s. Røddingegnen, for en ihærdig indsats for at få unge mænd »til at gå ned til fronten«. I 1928 medvirkede Landeværnet ved 34 frivillige ejendomshandler. I 1929 gik antallet ned til 12-15 handler, og i landbrugskriseårene fra 1930/31 og fremefter synes denne del af virksomheden nærmest at være gået i stå.

Der blev i 1927 udfærdiget et skema, der skulle udfyldes af de ejere, som var interesserede i at sælge. Det indeholdt oplysninger om ejerens navn og bopæl og ejendommens størrelse i hektar og nettoudbytte (det særlige bonitetsmål fra den preussiske tid). Derudover ønskede Landeværnet oplysninger om ejendoms-skyldværdien, besætningens størrelse og værdi, inventaret og dets værdi, om belåningen, købesummen og udbetalingen. Tilsvarende blev der udarbejdet et skema, som de interesserede købere skulle udfylde. Der blev her spurgt til en række almindelige data som navn, fødselsdag og -sted, aktuel opholdsadresse, hvorvidt køberne var gift og i så fald med hvem og hvor mange børn parret havde, uddannelse (specielt efterskole, højskole og landbrugsskole), praktisk uddannelse ved landbruget, eventuelle tidligere ejendomme, tidligere bestyrerpladser og tilsvarende

selvstændige stillinger. Der blev naturligvis også forespurgt om, hvor stor en ejendom ansøgeren ønskede, og om han havde en speciel ejendom i tankerne. Et centralt spørgsmål gik på størrelsen af den kommende købers egenkapital. Der blev endelig spurgt til ansøgerens forbindelse til Sønderjylland og anmodet om at få anbefalinger vedlagt. Oplysningerne om sælgerne og køberne blev indført i særlige protokoller.

Blandt de første, der henvendte sig for at få anvist en ejendom, var Hans Fredslund fra Hygum. Han ønskede at købe landbrug i foråret 1927 og fremhævede: »Jeg vil gerne være med i et godt dansk arbejde i grænseegnen. Herhjemme har jeg ledet gymnastik i 4 år«. Endvidere havde han været elev på Rødding højskole hos Erik Appel. Hans Fredslund ønskede en gård på 30-50 tønder land. Landeværnet gjorde imidlertid i første omgang brug af Hans Fredslund som bestyrer på C. P. Dinsens gård i Travsted, og først i oktober 1927 erhvervede han en gård på 63 ha i Broderup ved Tinglev, altså væsentlig mere, men dårligere jord end oprindeligt ønsket. I den anledning opnåede han et lån på 5.000 kr. fra Landeværnsmærkekomitéen.

Også til Frederik Slotshuus fra Hjertering sogn, der nu boede i Holm ved Kliplev, havde Landeværnet en ejendom. Slotshuus var en seriøs køber, der havde været fem måneder på Holsted efterskole og seks måneder på Lyngby landbrugsskole. Han havde haft pladser i Sønderjylland og på Sjælland og havde i tre år været bestyrer. Hans egenkapital var på 7000 kr., og han ønskede en ejendom på 20-25 ha mellemgod jord. Med to lån på 5.000 og 1.500 kr. fra Landeværnet købte han Niels Hansen Winds ejendom på Kværs Østermark, som foreningen havde fået tilbudt. Som i Hans Fredslunds tilfælde blev der her tale om en ejendom, der var noget større end ønsket, nemlig på 40 ha. Niels Wind havde kort forinden som kautionsmand måttet overtage gården på en tvangsauktion, og han var af gode grunde ivrig for at få den solgt videre så hurtigt som muligt. »Tyskerne«, d.v.s. Kreditanstalt Vogelgesangs tillidsmænd, havde været hos ham og ville gerne købe gården, men ville samtidig finansiere sønnens overtagelse af Niels Winds egen gård i Kliplev. Wind blev betegnet som »en brav dansk mand«, og han ville da heller ikke modtage hjælp fra Vogelgesang. I dette tilfælde kunne Landeværnet således hjælpe to dansksindede landmænd på én gang.

Både Hans Fredslund og Frederik Slotshuus kom imidlertid

ud for alvorlige vanskeligheder under landbrugskrisen i 1930'erne. Fredslund måtte give helt op, mens Slotshuus fik ejendommen overdraget til sin hustru. En sådan skæbne ramte så mange andre landmænd under krisen. Når den også overgik de to, der givetvis begge var dygtige landmænd, kan man nok ikke helt fritage Landeværnet for et medansvar. Selv om ingen i 1927/28 kunne forudse en ny og langt alvorligere krise for landbruget inden for så få år, havde begge dog ønsket noget mindre ejendomme end de gårde, som Landeværnet formidlede til dem og som de overtog. De to kom i hvert fald til at betale dyrt for deres nationale idealisme.

En ansøger fra Haderslev havde eksamen fra Haderslev real-skole og gymnasium fra 1917 og havde haft elev- og forkarle-pladser i fem år og været forvalter i tre år, bl.a. på Hoptrup Hov-gård, på Søndergård i Hammelev og på Rosenholm gods ved Hornslet. De sidste tre år havde han opholdt sig i USA. Hans baggrund var således de store gårde, og han ønskede da også en ejendom i Haderslev Østeramt på 60-70 tdr. land god jord. Han havde en kapital på 6-7000 kr. og kunne måske endda erhverve en gård, som p.t. var på tyske hænder. Han undertegnede sin ansøgning fra februar 1927 »med ægte dansk hilsen«, og Landeværnet tilsendte ham da også en duplikeret liste over de ejendomme, som var til salg, og opfordrede ham til at komme ned og se på forholdene. Men det hele blev ikke til noget, for i februar 1928 kunne moderen meddele Landeværnet, at sønnen påny befandt sig i USA, og at der ikke var udsigt til, at han ville vende hjem. De gode papirer, den opsparede kapital og de patriotiske slagord alene gjorde det ikke; tilsyneladende manglede viljen.

Det skete ofte, at Landeværnet måtte afvise at yde en interesse-ret køber hjælp. Sådan gik det en 33-årig mand fra Århus, der var født på landet. I årene 1907-16 havde han haft pladser på forskellige gårde, og i tre måneder i 1915 havde han været bestyrer på en gård ved Løgten. Derefter havde han mest haft arbejde inde i Århus by, på fattiggården og Århus Oliemølle og hos et par grossister som kusk. Nu var han blevet arbejdsløs, fordi arbejdsgiveren var gået fallit. Drømmen om et liv på landet var imidlertid levende og fik ham til at tage et kursus på Skårup landbrugsskole i december 1927, hvortil han føjede »at jeg har sat mig grundig ind i landbrugslitteratur fra herværende Statsbibliotek«. Nu søgte han Landeværnets assistance til at finde en ejen-

dom på 8-20 tønder land eller et areal egnet til hønseri. Imidlertid kneb det med egenkapitalen. Muligvis kunne han skaffe 1000 kr. ved kaution fra familien. Han havde ingen forbindelser til Sønderjylland. Alt i alt havde ansøgeren ikke de bedste forudsætninger, og Landeværnet måtte da også med en særlig udarbejdet og duplikeret afvisningsskrivelse meddele ham, at man ikke kunne hjælpe ansøgere, der slet ingen kapital havde selv.

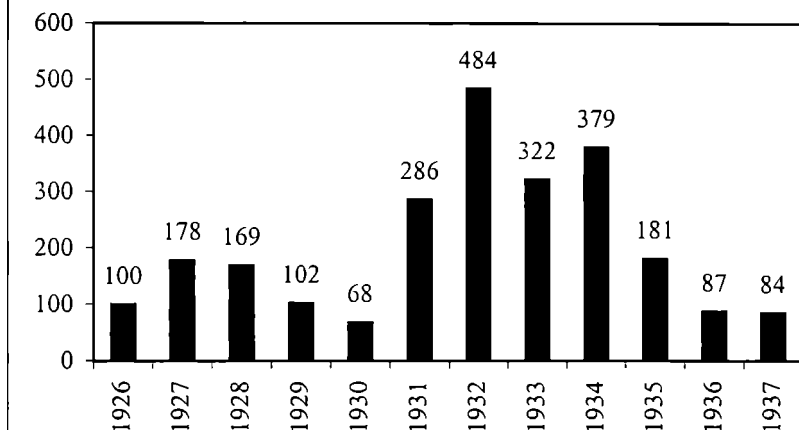
De gode år 1928-30

Med hovedparten af kapitalen lånt ud til landmændene allerede i løbet af 1927 måtte Landeværnets udlånsvirksomhed i de følgende år i meget vid udstrækning afhænge af låntagernes evne til at forrente og afdrage de lånte beløb. Kun hvis der ad denne vej flød kapital tilbage til Landeværnet, kunne foreningen opretholde udlånsvirksomheden og dermed opfylde sit formål. Nogenlunde gode tider for landbruget var dermed reelt en forudsætning for Landeværnets fortsatte virksomhed.

Landbrugets konjunkturudvikling kan aflæses af landmændenes forretning af deres investerede kapital. Efter lavpunktet i regnskabsåret 1925/26, hvor forretningsprocenten var lig nul, gik det fremad i de næste tre-fire år til over 5 % i 1928/29. Også antallet af tvangsauktioner faldt. Da tvangsauktionerne indtraf med en forsinkelse på 1-2 år i forhold til konjunkturedgangen, fordi der altid gik nogen tid, før den manglende indtjening førte til betalingsstandsning og konkurs, kulminerede tvangsauktionerne først i 1927 og 1928. Derpå faldt tvangsauktionerne tilbage til et lavere niveau i 1929 og 1930 (se figur).

I 1928 så endnu en sønderjysk krisebevægelse dagens lys. Det var »Samlingsbevægelsen«, fra dansk side også kaldt »Leibebevægelsen« efter dens hovedmand, gårdejer Hans Chr. Lei fra Snogbæk. Samlingsbevægelsens forhistorie gik tilbage til 1926, hvor det gode valgresultat havde opmuntret Slesvigsk Parti til at fortsætte arbejdet blandt de kriseramte landmænd. Pastor Johannes Schmidt havde allerede i 1926 forsøgt at bejle til Selvstyrebevægelsen for at få den under hjemmetysk kontrol, men uden held. I februar 1927 knyttede han på ny kontakt. Hensigten var at mobilisere de »blakkede« og dansksindede selvstyrefolk bag kravet om den sønderjyske landsdels økonomiske union med Tyskland for derigennem at bane vejen for en revision af stats-

Sønderjyske tvangsauktioner 1926-1937

grænsen. Fra efteråret 1927 blev planerne lagt for en ny krisebevægelse, der skulle afløse Bondens Selvstyre, som nu var under hastig opløsning. Den skulle samle både dansk- og tysksindede bønder, men reelt styres af Slesvigsk Parti.

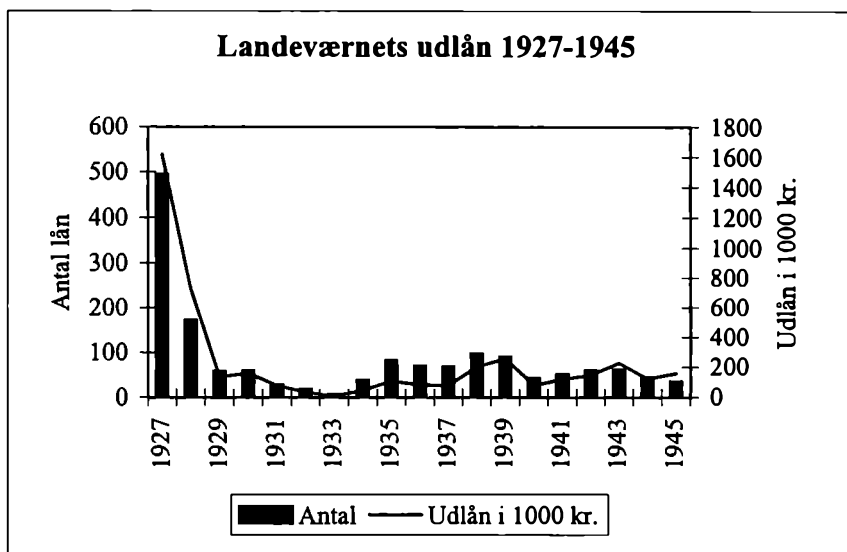
Den nye bevægelse trådte dog først frem for offentligheden i april 1928 med sit tipunktsprogram. Det omfattede bl.a. dannelsen af et særligt sønderjysk råd på 15 medlemmer, som skulle overtage styret af landsdelen fra den danske centraladministration. Dertil kom typiske krisetidskrav som stop for tvangsauktioner og akkorder, nedskrivning af gælden, rentesækning, midler til arbejdsløshedsbekæmpelse m.v. Det sidste punkt bestod i en højst uoprigtig forsikring om, at gennemførelsen af Samlingsbevægelsens krav ikke betød en ændring af landsdelens statspolitiske forhold til Danmark. Samlingsbevægelsen blev imidlertid et flop. Det tyske mindretals afgørende indflydelse på Samlingsbevægelsen blev hurtigt afdækket fra dansk side. På et møde i Gram slotshave i maj 1928 fik statsminister Th. Madsen-Mygdal Lei til at eksponere sin tyskhed for stærkt, og ved landstingsvalget i september samme år fik Samlingsbevægelsens liste kun sølle 2,2 % af stemmerne. Men hele forløbet afslørede den tyske mindretalsledelses forsøg på at udnytte landbrugskrisen til en destabilisering af det danske styre i Sønderjylland med en grænseflytning som endemål.

Denne udvikling blev kommenteret på Landeværnets generalforsamling i marts 1929, hvor Hans Andersen bemærkede: »Selv om man har det umiddelbare indtryk af, at det forløbne år var roligere end det foregående, har vi alligevel været udsatte for forhold og strømninger, der forbigående vakte en del røre og uro. Af bevægelserne er det vel rigtigst kun at nævnte Lei eller Samlingsbevægelsen, der må ses som de sidste livsytringer af den hendøende Selvstyrebevægelse. Det var opgøret ved statsminister Madsen-Mygdals møde i Gram den 23. maj og udfaldet af landstingsvalget, der satte Lei Bevægelsen ud af spillet. Når der tales om denne eller Selvstyrebevægelsen mand og mand imellem ude i den jævne befolkning nu, nævnes disse sædvanlig som i og for sig morsomme og interessante foreteelser, som ingen har ventet sig noget af. De enkelte, der virkeligt var optagne af røret, trænger nu til lidt ro for at komme i ligevegt igen«.

Medvirkende til Samlingsbevægelsens fiasko var også, at tiderne blev bedre. Da man endelig var parat til at sætte krisebevægelsen i gang, var krisen nærmest forbi. Høsten i 1928 var god og priserne stigende, og igen i 1929 gav afgrøderne et godt udbytte. De bedre tider betød, at de jævnt velstående landmænd kunne klare sig igennem med deres egen kapital, og for de gældsplagede gav akkorder og omprioriteringer en lettelse. Der indkom nu færre henvendelser om lån, også fordi der, som Hans Andersen udtrykte det, »er rettet på de i førstningen overdrevne forestillinger om rækkevidden af Landeværnets midler«. Antallet af lån faldt stærkt i 1928 og 1929, og det samme gjorde det samlede udlånsbeløb (se figur).

Faldet i antal låneansøgninger mindskede presset på Landeværnets sparsomme midler, og det kunne nok gøres behov. En undersøgelse af samtlige udlånskonti i februar 1929 viste, at mange af foreningens tilgodehavender var temmelig usikre. 90.000 kr. måtte anses som helt tabt under krisen. For 280.000 kr. blev udsigterne til at få pengene hjem betegnet som dårlige, for 470.000 kr. som tvivlsomme. For 1.400.000 kr. blev chancerne anset som gode (svarende til 63 % af de udlånte penge).

Den økonomiske konsolidering 1928-30 gav Landeværnet mulighed for at se længere fremad og gå ind og støtte udstyknin-
ger og jordfordelinger, som det f.eks. skete i Rinkenæs, Visbjerg, Jejsing, Uge, Sæd, Vollerup og Smedager. Den styrkede også Landeværnets position i jordkampen. På et bestyrelsesmøde i juni

1929 skildrede Hans Andersen Landeværnets aktuelle situation: »At vi søger at begrænse vore direkte køb til tyske ejendomme på nationalt svage strøg, viser resultaterne. Hvad der er opnået hidtil, synes at blive meget velvilligt bedømt blandt rolige hjemmetyskere. Det har i et par tilfælde vist sig, at Vogelgesangske repræsentanter har søgt at hindre køb, Landeværnet var i gang med, men de er da bleven afviste«.

Det gjaldt nu om at udnytte tiden til at vinde yderligere frem i jordkampen: »Stillingen må siges at være overordentlig gunstig for at vinde terræn i jordkampen for os. Vore muligheder bestemmes i første linje af de midler, vi råder over til at udnytte lejligheden, dog kan det kendskab til folk og forhold og de forbindelser vi har nået, få en del betydning, især i et samarbejde med de kræfter, der virker i samme retning. Ved tidligere bestyrelsesmøder er også udtalt, at tiden, vilkårene for at vinde jorden for os, for danske hænder, er bedre end nogensinde. Økonomiske vanskeligheder og manglende tilpasningsevne til danske landbrugsvilkår tilskynder mange tysksindede til at afhænde ejendommen, eller i hvert fald frasælge jord. På tysk side har man fremdeles ikke køberne i baghånden, så der kan skrives til køb af danske ejendomme. Det må derfor være rigtigt at sætte alle sejl til i vor virksomhed, strække os så vidt med jord og ejendoms-køb, som vore disponible midler gør det forsvarligt. Men ikke

mindst må Landeværnet være med at vogte på, at den bosættelse, der sker hernede, bliver med folk, som vi menneskeligt og nationalt kan være bekendt«.

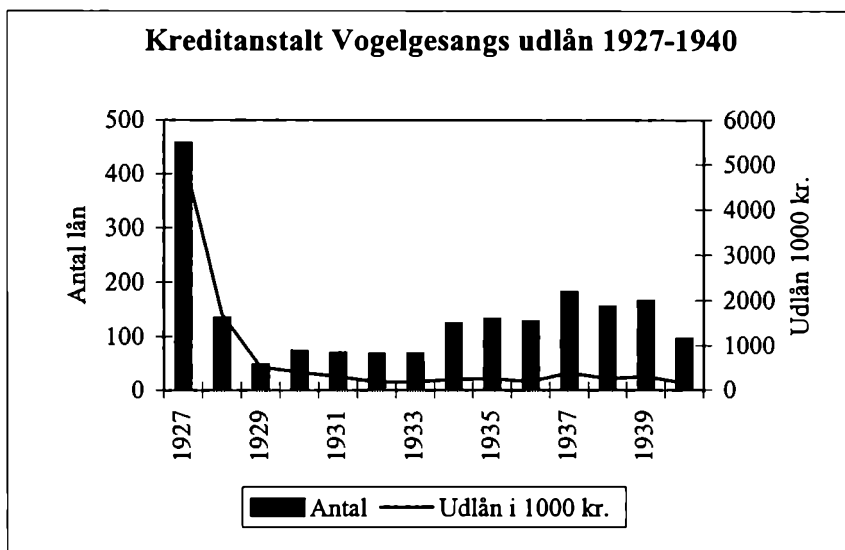
I januar 1930 orienterede Hans Andersen på ny bestyrelsen om den gode situation: »Den moralske virkning og forvirring, som tyskerne nåede at skabe i førstningen, er for længst ophævet og har givet bagslag. Mistilliden og underlegenhedsfølelsen i vore rækker er afløst af tillid og foretagsomhed. Vor landsdel står igen i fremgangens og fremdriftens tegn«. Landeværnet havde på det seneste stået bag flere ejendoms køb: »Også i Bylderup sogn ligger der en del tiltalende opgaver fremme for tiden. Der er købt en tysk gård i Sottrup, hvor den første flagstang i byen skal rejses«. Når det gjaldt om at vinde terræn i jordkampen ved at hjælpe landmænd af det rigtige nationale sindelag til at fraviste modparten ejendomme for derpå at markere overtagelsen med en ændret flagning, havde Landeværnet således ikke noget at lade Kreditanstalt Vogelgesang høre! På generalforsamlingen i marts 1930 forsikrede Hans Andersen dog: »Vore små sejre af den art nås kun i spredt fægtning, ved at udnytte de lejligheder, der byder sig. Vi har kun været med til at købe af tysksindede, hvor man frivilligt og upåvirket fra vor side har tilbudt at sælge«. Ved samme lejlighed fortalte han om en låner hos Kreditanstalt Vogelgesang, der havde hejst Dannebrog på afstemningsdagen. Landeværnet havde lovet manden at træde til med et lån, såfremt hans lån hos Vogelgesang blev opsagt.

I 1928 medvirkede Landeværnet til, at 17 gårde fik skiftet en tysksindet ejer ud med en dansksindet. I 1929 lykkedes det i 20 tilfælde, i 1930 i 8.

Kreditanstalt Vogelgesangs udlån – Höfeverwaltungsgesellschaft

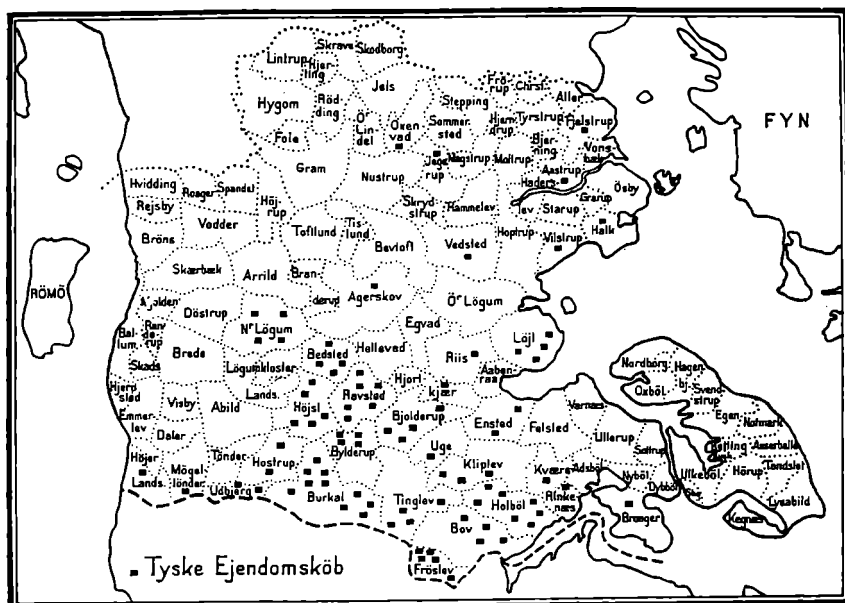
De resultater, som Landeværnet opnåede i årene 1928-30, hang også sammen med, at Kreditanstalt Vogelgesang blev tvunget til at indskrænke sin långivning. Det tyske gesandtskab i København blev allerede i februar 1927 bekymret over kreditanstaltens offensive kurs, og det fik betydning for de tyske myndigheders holdning til fortsatte bevillinger. Senest fra sommeren 1927 flød der kun beskedne tyske statsmidler til Vogelgesang. Det førte til et drastisk fald i udlånsvirksomheden (se figur).

Kreditanstalt Vogelgesangs udlån 1927-1940

Udviklingen for Kreditanstalt Vogelgesang og Landeværnet var dermed temmelig ens: En stor virksomhed det første år, en betydelig aftrapning det næste og derefter en udfladning på et meget lavere niveau. Som Landeværnet ydede Vogelgesang fortrinsvis sine lån i grænseområdet. Vogelgesangs udlånsvirksomhed var imidlertid meget større end Landeværnets. I årene 1927-1940 ydede Vogelgesang 1907 lån mod Landeværnets 1328. Det udlånte beløb var på 10,2 millioner kr. mod Landeværnets beskedne 3,6 millioner. Vogelgesangs lån var i gennemsnit tæt ved 5.400 kr. eller dobbelt så store som Landeværnets på 2.700 kr.

Derimod havde Landeværnet som regel bedre held med at skaffe købere til de ejendomme, som kunne frakøbes tyske ejere, mens det knob for Kreditanstalt Vogelgesang at få afsat de ejendomme, som anstalten købte i fri handel eller måtte overtage i forbindelse med tvangsauktioner. Advokat Georg Vogelgesang udtalte allerede i februar 1927: »Vi kan ikke finde os i, at »rigsdanske« kommer herved og tager jorden i besiddelse - om 10 år har vi selv ungdom nok til at dyrke jorden«. Dermed vedgik han, at der ikke aktuelt var tilstrækkeligt med tysksindede købere til ejendommene. Modsat Landeværnet, der tilstræbte frastykning eller udstykning og hurtigst muligt salg af sine ejendomme, valgte Vogelgesang derfor at »opmagasinere« jorden, d.v.s. beholde de købte ejendomme og lade dem drive ved forpagter

TYSKE EJENDOMSKÖB I NORDSLESVIG (1937)

eller bestyrer. I 1929 blev der derfor oprettet et særligt »Höfeverwaltungsgesellschaft«, som skulle administrere de overtagne ejendomme. I 1936 ejede selskabet ialt 88 ejendomme, de fleste i grænseområdet (se kort).

Til »Höfeverwaltungsgesellschaft« erhvervede Kreditanstalt Vogelgesang således langt flere ejendomme end Landeværnet. Det store flertal af »Höfeverwaltungsgesellschaft«s gårde i grænseområdet var imidlertid overtaget af tyske ejere. Ifølge en dansk undersøgelse var 60 ejendomme allerede før købet ejet af tysksindede, 1 havde forud en »nærmest tysk« ejer, 3 var tidligere ejet af »blakkede«, mens kun 4 oprindeligt havde en »nærmest dansk« og kun 4 en decideret dansk ejer. 2 forhenværende ejeres sindelag kunne slet ikke bestemmes. Det tyske mindretal savnede således ikke alene det egnede menneskemateriale til en offensiv jordkamp med henblik på at overtage dansksindede gårde. Det manglede også landmænd til at overtage dets egne gårde, og det kunne selv massive kapitaltilførsler sydfra ikke ændre ved. Håbet om via Kreditanstalt Vogelgesang at forberede en grænserevision gennem nationalpolitisk udlånsvirksomhed hvilede derfor på sand.

Desto ivrigere virkede Kreditanstalten og Höfeverwaltungsgesellschaft for at sikre låntagernes og forpagternes nationale disciplin. Til modtagelse af lån blev der ofte knyttet en tinglyst forkøbsret. Et eksempel herpå var gården Bjerremark i Ubjerg sogn på 85 ha. Den tysksindede ejer havde lån for over 63.000 kr. fra Vogelgesang, som imidlertid alle gik tabt, da gården kom på tvangsauktion. Da det var vigtigt at fastholde denne store gård på tyske hænder, gav Vogelgesang afkald på beløbet, og med nye lån på tilsammen 10.000 kr. blev ejeren sat i stand til at købe gården tilbage. Til gengæld måtte han underskrive følgende deklaration: »Jeg forpligter mig derfor til ikke at bortforpagte, sælge eller overdrage ejendommen eller dele deraf, ej heller til at behæfte ejendommen, uden samtykke af gdr. Ernst Kier i Jejsing. Denne forpligtelse skal være gældende i 25 år fra 1. november 1938, dvs. indtil 1. november 1963«. Ernst Kier var Vogelgesangs lokale tillidsmand, og han fik på denne måde hals- og håndsret over Bjerremark. Denne deklaration blev godkendt af tinglysningskontoret, hvorimod det afviste et forsøg på også at indføre en forkøbsret til fordel for Ernst Kier.

Ernst Kier stillede også vidtgående krav til forpagteren af Höfeverwaltungsgesellschafts ejendom i Lydersholm. Forpagteren måtte i 1942 tilstå selskabet en ret til at opsiges ham med tre måneders varsel, hvis han ikke blev aktivt medlem af »Landesbauernschaft«, holdt »Nordschleswigsche Zeitung«, sendte sine børn i den lokale tyske skole, deltog i skolens arbejde, stemte på den tyske liste ved valgene eller i det hele taget engagerede sig i det tyske arbejde på egnen og f.eks. ydede bidrag til de tyske indsamlinger.

Landeværnet og landbrugskrisen i 1930'erne

I 1930/31 gik det igen tilbage med landbrugets økonomi. Forrentningen nærmede sig påny de 0 %, og det følgende år 1931/32 var den direkte negativ. Så bedredes situationen noget i 1933/34, og fra 1934/35 og resten af 1930'erne lå forrentningen på et nogenlunde niveau omkring 4 %. På Landeværnets bestyrelsesmøde i februar 1931 forudsagde Hans Andersen, at man måtte regne med tvangsauktioner i foråret. Det kom til at holde stik (se ovenstående figur). Allerede i 1931 steg antallet af tvangssalg eksplosivt til næsten 300 og kulminerende i 1932 med tæt ved

500. Også i 1933 og 1934 var der uhyggeligt mange tvangsauktioner. I 1935 bedredes situationen mærkbart, men først fra 1936-37 var krisen om ikke ganske forbi, så dog overvundet.

Den nye landbrugskrise gjorde vilkårene for Landeværnets virksomhed meget vanskelige. På generalforsamlingen i marts 1931 forudså Hans Andersen: »Det må nu anses for givet, at en betydelig procentdel af Landeværnets låntagere ikke kan holdes på ejendommen længere«. Også det kom til at passe. Alene i årene 1930-32 måtte ca. 275 af de ejendomme, som Landeværnet havde ydet lån, enten igennem en tvangsauktion eller en akkord, hvor man handlede af med kreditorerne for at få gælden bragt ned til et niveau, der sikrede ejerens forbliven på gården eller husmandsstedet. I 1935 var antallet af tvangsauktioner og akkorde blandt Landeværnets lånere nået op på 500.

Ikke overraskende så Hans Andersen mørkt på forholdene på generalforsamlingen i marts 1932, dels på landmændenes og dels på Landeværnets vegne: »Verdenskrisen kaster sin mørke skygge over vort hjemland og gør det næsten umuligt at skønne over fremtidens udviklingslinje. Det var de mest udsatte bedrifter og hjem, Landeværnet søgte at hjælpe igennem, men det er jo desværre dem, der nu er ude i brændingens hvirvel. Det vil næppe være muligt, før der igen kommer ro og fasthed i forholdene, at få lagt et pålideligt økonomisk grundlag under disse nu så omtumlede landbohjem. Det må jo anses for umuligt, at der gennem en institution som Landeværnet, der er bygget op på privat hjælpsomhed og national offervilje, kan udrettes noget virksomt imod den lavine af sammenbrud, der nu truer vor landsdel«.

Eneste trøst var, at Vogelgesang og Landeværnet delte skæbne i denne situation. Men det var ikke desto mindre bittert for Hans Andersen at tænke tilbage på det arbejde, som krisen nu brød ned. Og så alligevel: »Det kan jo føles meget nedslående, når vi nu skal se på, hvorledes en indtil nu kort kriseperiode formår at rive ned, sten for sten, hvad vi har bygget op gennem 5 års arbejde i Landeværnet. Men mere nedslående måtte det dog, nationalt set, være for os, om dette arbejde ikke var taget op. Det er muligt, at der med mere nøgtern klogskab og forudseenhed kunne være bjerget mere af Landeværnets midler til brug for senere; men vi har jo søgt at handle i den ånd af varmfølt hjælpetrang og national fremgangsvilje, hvori Landeværnet har sit udspring«.

Under de herskende forhold var det imidlertid begrænset,

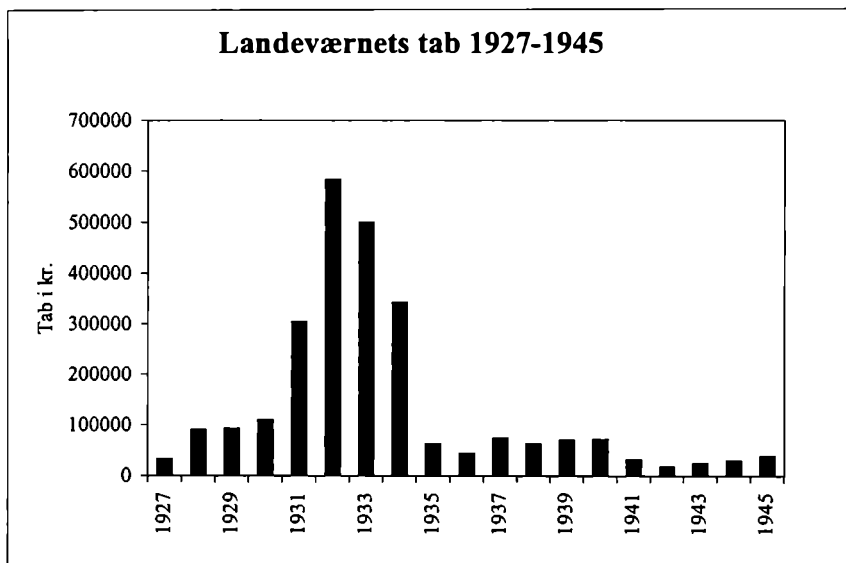
hvad Landeværnet kunne stille op: »Vil vi spørge om, hvad Landeværnet kan og skal sætte ind på under den nuværende stilling, så må det især gælde om, at vi er med til at lempe vanskelighederne for de hårdest ramte, blandt dem, der i øvrigt har vist sig vor hjælp værd. Vi kan lempe på forpligtelserne til Landeværnet med henstand og akkordindrømmelser og for øvrigt med råd og bistand på anden måde. Det omfattende personkendskab og kendskab til ejendomme og jord i mange af sognene får i adskillige tilfælde betydning ved indledning til forhandlinger i gældsansliggender«.

Tvangsauktioner og akkorder tærede imidlertid hårdt på Landeværnets i forvejen sparsomme kapital. På bestyrelsesmødet i juli 1931 meddelte Hans Andersen, at Landeværnets tilgodehaver næsten altid måtte anses for tabt, når en ejendom kom på tvangsauktion. Landeværnets penge sad i tilfælde af akkord, gældssanering eller tvangsauktion yderst. Først når kreditforeningerne og hypoteklåneforeningerne havde fået deres udlånte penge med sikkerhed i 1. og 2. prioritet hjem, blev der noget til Landeværnet – i bedste fald. Med det formål, som Landeværnet var stiftet på, var tab af et vist omfang vel også både forudset og accepteret. Men næppe nogen havde regnet med de katastrofale tab, som opstod under landbrugskrisen i 1930'erne.

I januar 1932 gennemgik kontroludvalget samtlige lån for at se, hvor slemt det stod til. Det samlede udlån var da på 1.942.170 kr. Men den reelle værdi af udlånskapitalen var langt lavere. Kun de 210.435 kr. kunne anses for sikre tilgodehavender, som senere ville komme tilbage til foreningen. Af de usikre udlån på i alt 396.830 kr. kunne Landeværnet kun regne med at få de 50 % eller 198.415 kr. hjem. Et endnu større lånebeløb på 503.750 måtte regnes for så tvivlsomt et tilgodehavende, at man her måtte forudse, at kun 10 % eller bare 50.375 kr. kom hjem. Helt katastrofalt var det for det største beløb på 831.155 kr. Her regnede kontroludvalget slet ikke med, at noget kom tilbage. Af det samlede lånebeløb kalkulerede man altså med, at kun 459.225 kr. eller 24 % kom tilbage. Det var en stor tilbagegang i forhold til 1928, hvor man havde regnet med at få de 63 % hjem igen.

Det pessimistiske skøn gik tilfulde i opfyldelse. Både i 1930, 1931, 1932, 1933 og 1934 lå Landeværnets tab på over 100.000 kr., i 1932 og 1933 endog på $1\frac{1}{2}$ million eller derover (se figur s. 94).

I alt udgjorde tabene 1930-34 1,8 millioner kr. Regnes årene

1927-1945 sammen, beløb tabene sig til 2,6 millioner kr. Det var langt mere, end Sønderjyllands Kreditforening satte til. Også her var det værst i 1930'erne, men det største årlige tab var her bare 177.448 kr. (1934/45), og de samlede tab 1928/29-1944/45 begrænsede sig til godt $\frac{1}{2}$ million kr. – og det vel at mærke ud af et samlet udlånsbeløb for årene 1921-1945 på tæt ved 200 millioner kr. De andre danske kreditforeningers tab lå på samme niveau som i Sønderjyllands Kreditforening. Så der var afgørende forskel på at sidde i første prioritet og sidste prioritet!

Denne forskel fik også Kreditanstalt Vogelgesang at føle. Vogelgesang havde som Landeværnet store tab under krisen. Status i 1936 viste en udlånskonto på ca. 2,4 millioner kr. – men der var indtil da ydet lån for 9,0 millioner kr. Med andre ord var der tilsyneladende på dette tidspunkt afskrevet ca. 6,6 millioner kr.!

Da Landeværnets kontroludvalg på ny opgjorde den udlånte kapitalens reelle værdi i februar 1935, var udlånskapitalens nominelle værdi reduceret til bare 772.623 kr. Heraf var 91 lån til i alt 171.500 kr. sikre. Ved 88 lån på tilsammen 176.112 kr. måtte den reelle værdi sættes til 50 % eller 88.056 kr. Og 173 lån til ca. 425.000 kr. måtte anses for værdiløse. Udlånskapitalens reelle værdi var nu helt nede på 259.556 kr. Det svarede til 34 % af den

nominelle værdi mod 24 % i 1932. Den stigende procent var blot et udtryk for, at en stor del af tabene var afskrevet.

På bestyrelsesmødet i februar 1933 vedgik Hans Andersen, at situationen var meget kritisk for Landeværnet: »Det mest betænkelige ved situationen er vel mindre, at krisen har udvisket og nedbrudt Landeværnets arbejde og arbejdsmuligheder, end det, at der synes at være store vanskeligheder for, at vi igen kan få skabt et nationalt værn, når tiden og tyskerne på ny skulle nødvendiggøre det«. Hans Andersen nævnte Vogelgesangs nylige køb af Benniksgård, som Landeværnet ikke kunne have modvirket: »Det er kun i ringe grad jordkampen, der samler interessen i Landeværnet under den udvikling, som krisesituationen har taget de sidste to år, og det lader til at være den almindelige opfattelse, at Landeværnet er sat ud af spillet, både som national kamporganisation og hjælpeforanstaltning«.

Hertil må siges, at den almindelige opfattelse ramte ganske præcist. Landeværnets voldsomme tab betød nærmest et totalt stop for lånevirkningsheden med blot 19 udlån i 1932 og 7 udlån i 1933 (se figur s. 87). Det samlede årlige udlånsbeløb faldt endnu mere og nåede bunden i 1933 med sølle 7.400 kr. De bevilgede lån blev derfor mindre. Mens der i 1927-28 i gennemsnit blev givet lån på 3-4000 kr. og 1929-31 på 2-3000 kr., faldt den gennemsnitlige lånestørrelse i 1932 til under 2000 kr., og i årene 1933 til og med 1937 lå den tilmed kun lidt over 1000 kr. Det gik naturligvis ikke an at indrømme denne vanskelige situation offentligt, da denne viden kunne være Kreditanstalt Vogelgesang til gavn. Det blev derfor ikke nævnt i årsberetningerne for 1932 og 1933, hvor få og små lån, der faktisk var givet.

Den storpolitiske udvikling gav også grund til at skjule den triste udvikling. Den 30. januar 1933 var Adolf Hitler kommet til magten i Tyskland. Hans Andersen var klar over, at det ville få betydning for grænsekampen. På generalforsamlingen i marts samme år sagde han: »Den stærke nationale stemning, som den senere tid har skabt i Tyskland, vil ikke blive uden indflydelse på forholdet mellem dansk og tysk i vort grænseland. Vi nødes til at regne dermed og indrette os derefter i tide. Derfor må vi også indenfor Landeværnet udnytte enhver mulighed for at skabe ny modstandskraft«. Hans Andersens forudsigelse gik allerede i opfyldelse, før marts måned var forbi. Nazistiske partispidser i Slesvig-Holsten fremsatte den 24. marts og den 5. april 1933 høj-

røstede krav om en revision af 1920-grænsen, ligesom de støttede en nazificering af det tyske mindretal. Deres taler udløste den såkaldte »påskeblæst« om grænsespørgsmålet.

Der var imidlertid ikke opbakning til kravet om en grænserevision i Berlin. Det kunne man på dansk side snart fornemme, men ikke vide med sikkerhed. Derfor iværksatte man straks i foråret 1933 en modoffensiv. Den 12. april mødtes 400 danske tillidsmænd i Aabenraa og vedtog en resolution med krav til regeringen om beskyttelse af grænsen. Den 10. maj afholdtes et stort dansk gymnastikstævne i Tønder med ca. 12.000 deltagere og den 11. juni på Dybbøl med ca. 40.000. Disse stævner blev optakten til dannelsen af »Det Unge Grænseværn« senere på året med Peter Marcussen som formand. I erkendelse af, at »den skæve firkant« nu for alvor var truet, blev der her ligeledes i 1933 stiftet »Danske Samfund« i grænseområdets 32 sogne, der skulle samle alle dansksindede på tværs af de partipolitiske skel og styrke det folkelige danske arbejde, hvor det kunne gøres behov. Der blev også oprettet en fælles organisation, »Grænsesognenes Danske Samfund«, med Martin Hammerich som formand. Særlig betydning fik det, at den sønderjyske arbejderbevægelse under indtryk af socialdemokraternes hårde skæbne i Tyskland nu gik fuldt og helt ind i det folkelige forsvar for grænsen.

Mens man fra dansk side var i stand til at svare den tyske udfordring igen på det politiske og kulturelle område, var man under krisen desto vanskeligere stillet på det økonomiske. Ifølge Hans Andersens beretning på Landeværnets generalforsamling i marts 1933 rummede krisen en direkte trussel mod den danske bevægelse: »Vi er jo nu kommen så vidt, at mange af vore vel-tjente danske tillidsmænd ude i sognene ikke ved egen hjælp kan blive ved deres ejendomme«.

Den nye krisebevægelse *Landbrugernes Sammenslutning (L.S.)*, der var en reaktion på de mange tvangsauktioner i landbruget og de deraf følgende menneskelige tragedier, fik derfor også fra starten i sommeren 1931 mange tilhængere blandt landsdelens bevidst dansksindede bønder – ligeledes fra bevidst tysksindede. I begyndelsen var det yderligtgående aktivister som Th. Kylling fra Frørup og Kr. Nissen fra Ellum, der stod i spidsen for opsigtsvækkende protestmøder som »stormen« på Sønderjyllands Kreditforening i Haderslev den 22. marts og »Stenderupslaget« den 5. april 1932. Fra oktober samme år kom det sønderjyske L.S.

imidlertid under ledelse af gårdejer Peter Nielsen fra Refsø ved Sommersted, og det lykkedes ham efterhånden at styre L. S. ind i mere moderate og konstruktive baner. Alligevel forblev L. S. en protestbevægelse uden for det etablerede partisystem og uden for de gamle landboorganisationer. I 1933 gennemførte L. S. f.eks. med stor opslutning en sønderjysk mejeristrejke, hvor det store flertal af landmændene holdt mælken hjemme søndag den 23. juli. Den 29. juli 1935 deltog mange sønderjyske bønder i »bondetoget« til København.

Der var altså fortsat betydelig uro blandt de kriseramte bønder, også selvom der fra statens side blev taget initiativer til at afhjælpe krisen ved henstands- og akkordaftaler, skatte- og rentelepelsler, indførelse af høstpantebreve, devaluering af kronen samt indførelse af forskellige produktionsbegrænsende »ordninger«, hvor svineordningen med de særlige svinekort blev mest kendt. Derudover blev der i maj 1934 vedtaget en særlig rentelepelseslov for de sønderjyske landsdele. Som under den forrige landbrugskrise blev der fra tysk side gjort forsøg på hverving blandt de kriseramte bønder. Særlig aktive var her den yderligtgående hjemmetyske nazist Wilhelm Deichgräber og den mere moderate dr. Lorenz Christensen. Sidstnævnte stod i april 1933 bag et særligt »Nordslesvigsk Manifest«, hvor det sønderjyske landbrugs særlige problemer siden krigen blev fremhævet og den danske »højfinans« og den danske stat gjort til hovedansvarlige herfor. Underskriverne af manifestet forlangte, at staten skulle iværksætte en upartisk undersøgelse af årsagerne til de særlige kriseforhold i grænselandet ved en tremandskommission, og at denne kommission tillige skulle udarbejde planer for erstatning for de tab, det sønderjyske landbrug uforskyldt havde lidt – og endelig at staten stillede midlerne til rådighed. Blandt underskriverne var udover dr. Lorenz Christensen L. S. som organisation og sammenslutningens formand og amtsformænd. Endvidere havde den nationale leder gårdejer Peter Grau i Pølsat sit navn under manifestet.

Manifestet fik ingen praktisk betydning, men blev alligevel kommenteret ganske håndfast på Landeværnets generalforsamling i marts 1934 af Hans Andersen: »Året har, som de foregående, bragt en del uro og tilkendegivelser, tilløb til nye bevægelser med vidtgående krav. Bag det meste af dette har der ligget en hadsk og nedsættende kritik af danske forhold og dansk styre.

Nº 660861

LANDBRUGSMINISTERIETS SVINEREGULERINGSUDVALG

AXELBORG

KØBENHAVN

Svinekort

September-Oktober Regulering

Dette Svinekort giver
I HÆNDEHAVEREN
Ret til Levering og Slagtning af
1 SVIN

i Tiden **3. Septbr. til 27. Oktbr. 1934**
(Efter 27. Oktober er Kortet ugyldigt)

Udfyldes af Slagteriet (Slagtstedet)

Leveret af.....

Eftertryk forbudt, medfører Strafansvar efter Loven.

MØLLER & LANDBOHULTZ

For at modvirke overproduktionen af svin under landbrugskrisen i 1930'erne blev der indført en »svineordning«. Den tildelte hver landmand en kvote på det antal svin, han måtte sælge til den politisk fastlagte pris, der muliggjorde at producere grise med et overskud. Svarende hertil fik hver landmand udleveret et antal svinekort, som skulle følge med grisene til slagteriet. LAÅ, museumssamling 1920-39.

Den stemning, der ligger til grund herfor, har fremdeles et let påviseligt islæt af tysk indblanding og påvirkning. Vor nationale modstanders bestræbelser for at opretholde og skærpe en mod Danmark vendt misfornøjelse og mistillid i Nordslesvig, har været mere utilslørede i det forløbne år, måske så tydelige, at håndlangerbestillingen opgives af danske nordslesvigere«.

Også blandt Landeværnets lånerne kunne den nationale disciplin svigte. En husmand i Vollerup havde fået et lån på 1.700 kr., men efterfølgende sendt sine tre børn i den tyske privatskole. Han fik derfor sit lån opsagt til tilbagebetaling, fordi Landeværnet betragtede børnenes tyske skolegang som en tilslutning til det tyske mindretal. Men der var også et påskønnelsesværdigt eksempel på det modsatte. Haugaard fra Bedsted havde modstået et favorabelt tysk tilbud og solgt sin ejendom billigere til en dansk køber. Sådanne personsager blev naturligvis kun drøftet i bestyrelsens lukkede kreds. Her blev der også givet usminkede vurderinger af den trængte situation, som Landeværnet endnu i juni 1934 befandt sig i. Hans Andersen udtalte da: »Bortset fra de begrundede fremtidsbekymringer for landbostanden, skaber den tyske selvsikkerhed og pågåenhed på jordkampens område en følelse af utryghed ude i sognene«. Selv danske tillidsmænd var i vanskeligheder. Kreditforeningerne havde svært ved at afslå de gode tyske pengetilbud, når de skulle afhænde gårde erhvervet på tvangsauktioner. Dette skabte bitterhed og ligegyldighed hos de omboende dansksindede. Hans Andersen kunne tillige i den lukkede forsamling kritisere Jordlovsudvalget, der ikke havde de fornødne lokale kontakter og kun handlede langsomt. Danske Samfund var derimod efter formandens mening ved at være indarbejdet til at finde ud af, hvornår der krævedes indgreb - »men vi er for tiden uforsvarligt dårligt stillet med vort forsvarsapparat«. Der var nemlig muligheder, som ikke måtte gå tabt: »Vi kan ikke lade ejendomme gå i byer, hvor vi endnu mangler en dansk flagstang«.

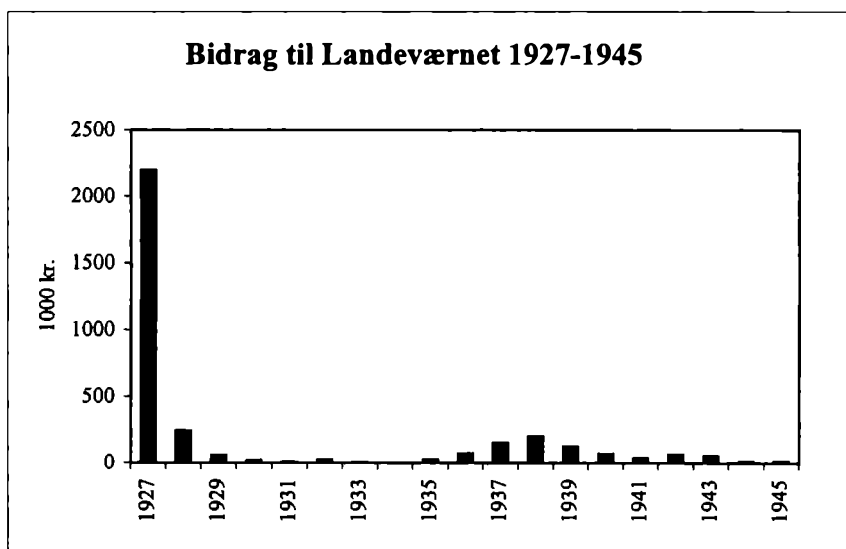
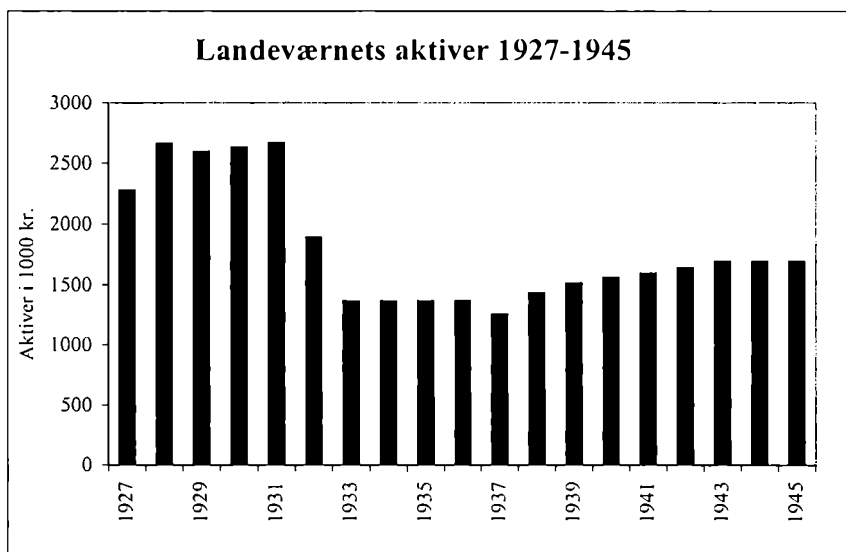
I løbet af 1934 begyndte det imidlertid så småt at lysne for det udsatte sønderjyske landbrug, omend gælden var stor og mange opgaver i jordkampen fortsat måtte forsømmes. »Der hersker nogen nervøsitet, især i grænseegnene, over den tiltagende rørig-
hed i jordkampen. Men glædeligvis mærker vi også blandt de mere vågne danske beboere en skærpet årvågenhed og ansvarsbevidsthed. Man foragter de tyske forsøg på sindelagskøb, og

man foragter dem, der lader sig købe. Tidligere tids erfaringer giver os dog grund til at tro, at simple kampmetoder giver bagslag for den part, der bruger dem«, sagde Hans Andersen på generalforsamlingen i marts 1935 og fortsatte med adresse til det tyske mindretals nazificering: »Vort grænselands opgave er ikke blot at huse og behandle et tysk mindretal efter menneskelig ligeberettigelse, men også at handle i bevidstheden om, at dette tyske mindretal bevidst og villet øver tjeneste som springbrædt og stormbuk for udvidelsestrangen i det nationalsocialistiske Tyskland. Dette er baggrund og perspektiv for jordkampen i Danmarks grænseland«.

Ny kapital til Landeværnet

Kriseårenes mange tab udmarvede Landeværnets egenkapital. De samlede aktiver gik tilbage (se figur). Når tabene ikke slog fuldt igennem på aktiverne, skyldtes det, at der dog kom nogle renter og afdrag ind, men også, at der stadig tilflød Landeværnet indskudskapital, om end langtfra i samme omfang som i 1927 (se figur). På generalforsamlingen i marts 1932 vedtog Landeværnet derfor at rette en henvendelse til det danske folk: »Under indtrykket af tidens alvorlige forhold udtaler Landeværnets generalforsamling ønsket om, at det danske folk forstår, at Landeværnets nationale opgave har en varig karakter og fra år til år påkræver støtte fra hele folket«. Carlsberg og De forenede Bryggerier forstod appellen og afstod fra renterne af deres lån til Landeværnets jordfond for 1932 og det følgende år.

Imidlertid blev det i foråret 1933 klart, at Landeværnet blev nødt til at forgrube sig på jordfondens kapital. Generalforsamlingen gav bestyrelsen lov til at bruge den til »aktive hjælpemidler, hvor særlige nationale hensyn kræver Landeværnets støtte«. Krisen og tabene umuliggjorde realiseringen af de mere langsigtede planer, som lå bag jordfondens oprettelse. Hans Jepsen Christensen henvendte sig derfor i april til bryggerierne for at få dem til at eftergive Landeværnet deres tilgodehavender i jordfonden på tilsammen 200.000 kr. Så vidt ønskede bryggerierne imidlertid ikke at strække sig, men i maj tilbød de i stedet at slette gælden mod til gengæld hver at få overdraget nominelt 75.000 kr. i 4¹/₂ % obligationer i Sønderjyllands Kreditforening fra Landeværnets obligationsbeholdning. Da kursen for disse obligationer lå

omkring 92-93, betød det et provenu til Landeværnet på ca. 60.000 kr. Dette tilbud blev naturligvis modtaget med tak. Med dette beløb lagt oven i Landeværnets eget indestående på 250.000 kr. i jordfonden kunne der fra denne frigøres ca. 310.000 kr. til øjeblikkelig indsats.

Den 21. april 1933 forhandlede sønderjyske rigsdagsmænd

med medlemmer af regeringen for at få Statens Jordlovsudvalg til at købe nogle af de arealer, som Landeværnet lå inde med, til en pris på 20 % over grundskyldsværdien. Salget til Jordlovsudvalget gik i orden i løbet af sommeren og indbragte i alt 107.715 kr. for et samlet areal på 225 ha fordelt på ni ejendomme. Efter fradrag af den pantegæld, som hvilede på arealerne, gav salget et provenu på ca. 70.000 kr.

Alligevel stod det klart, at yderligere kapital måtte til. På generalforsamlingen i marts 1935 beklagede både J. H. Schmidt, Mads Gram og H. P. Hanssen Landeværnets mangel på kapital, og sidstnævnte rettede »en indtrængende opfordring« til bestyrelsen om at overveje, hvorledes der kunne tilføres Landeværnet nye midler. Dette kunne bestyrelsen ikke sidde overhørigt, og den iværksatte en indsamling hos forskellige mulige bidragsydere. Resultatet var imidlertid ikke tilfredsstillende. Hos banker og sparekasser mødte Landeværnet kun velvilje, hvor den fandtes i forvejen, ellers blev henvendelsen betragtet som »almindelig påtrængende indsamling«. Mange sparekasser kunne eller ønskede kun at give tilskud til rent lokale formål, og en del havde intet overskud at give af. Regeringen gav intet, men forøgede i stedet lånekassens midler. En rigmand gav sin støtte til jordkampen udenom Landeværnet. Selv om De danske Spritfabrikker gav et tilskud, var der, som det ses af figuren, langt fra tale om den samme entusiasme som ved Landeværnets oprettelse i 1927.

Hans Andersen kommenterede denne tilbageholdenhed på generalforsamlingen i marts 1936: »Den årlige drøftelse ved Landeværnets generalforsamling plejer at vække nogen opmærksomhed landet over. Der er åbenbart mange, der finder jordkampen hernede både spændende og interessant at følge. Men vi har hidtil fundet det både omstændeligt og vanskeligt at komme i kontakt med virkelig aktiv indstilling overfor den del af det nationale arbejde, som Landeværnet skal øve. Vi har rettet vore henvendelser om den nødvendige årlige støtte til Landeværnet på et bredt grundlag til danske pengeinstitutter, [så] at der uden bemærkelsesværdige ofre for nogen af disse kunne være nået det fornødne. Men det er hidtil kun hos et fåtal af disse, at vi har mødt forståelse og velvilje... Indre folkeligt snæversyn og ligegyldighed kan være os en lige så stor fare som en vågen og pågående modstander«.

Allerede senere på foråret 1936 blev indsamlingsresultaterne imidlertid bedre. Der blev holdt vellykkede møder i den sønderjyske landsdel og i hovedstaden, hvor der blev tegnet ganske betydelige beløb til støtte for Landeværnet. På generalforsamlingen i marts 1937 kunne Hans Andersen betegne resultatet som »overraskende godt«, idet der var indsamlet følgende beløb:

Haderslev amt	ca. 26.000 kr.
Aabenraa amt	ca. 25.000 kr.
Tønder amt	ca. 11.000 kr.
Sønderborg amt	ca. 3.000 kr.
Frederiksberg	ca. 18.000 kr.
I alt	ca. 83.000 kr.

Sammenlignet med indsamlingerne ved Landeværnets start og de hidtidige tab var det imidlertid småpenge, og navnlig skuffede Den sønderjyske Fond på ny Landeværnet. Tildels havde indsamlingen lidt under, at der samtidig blev samlet penge ind til H. P. Hanssens Mindefond.

Københavnerkomiteén reorganiseres 1937

Indsamlingen fortsatte derfor i 1938 og opnåede nu betydelige resultater i København. Her var Landeværnskomiteén i sommeren 1937 efter opfordring fra Landeværnets bestyrelse blevet reorganiseret. Det skete på et møde på Københavns rådhus den 4. juni, hvor også Hans Andersen og Hans Jepsen Christensen deltog. Her nedsattes et forretningsudvalg med højesteretssagfører K. Steglich-Petersen som formand og bankdirektør Olaf Hedegaard som hovedkasserer. Folketingets formand Hans Rasmussen (Socialdemokratiet) kom også med i forretningsudvalget, hvor endvidere landstingsmand Holger Andersen (Det konservative Folkeparti) og direktør A. Ch. Louw fra den tidligere komité fik sæde, sidstnævnte som sekretær. Udvalget fik derefter til opgave at udvide komiteén. Det lykkedes at hverve en række navne, som i første række skulle undertegne et opråb om at yde bidrag (se navnene s. 213). Forretningsudvalget planlagde i nært samarbejde med Landeværnets sønderjyske ledelse, hvorledes indsamlingsarbejdet skulle forløbe, herunder form og indhold for den henvendelse fra Sønderjylland, som skulle danne udgangspunktet.

Fra Landeværnets årsmøde på Folkehjem den 7. marts 1938, bestyrelsen og Københavnerkomitéen. Stående fra venstre først gdr. Kresten Philipsen, Lundtoftbjerg og landstingsmand Holger Andersen, København, gdr. Math. Johansen, Kværnholt, gdr. Hans Lyck, Varnæs, gdr. Søren Beier, Korup, en ukendt og landstingsmand Hans Jepsen Christensen, Høgsbro. Siddende fra venstre: Gdr. P. Fuglsang, Maugstrupgård, sognefoged Jørgen Nissen, Tingbjerg, højesteretssagfører Steglich Petersen, København, gdr. Hans Andersen, Kongsbjerg, gdr. Nis Petersen, Rørkær, direktør Louw, København, folketingsformand Hans Rasmussen, København, forretningsfører Valdemar Beyer, Tinglev, husmand Chr. Nielsen Vollerup, gdr. Carsten Gregersen, Frøslev, teglværksejer Chr. Hollensen, Broager, gdr. Aage Schmidt, Fårkrog og gdr. Anton Andersen, Hoptrup. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie. Se også Grænsevagten XXI, 1939, s. 150.

Reorganiseringen satte tilsyneladende skub i arbejdet med at rejse kapital. Med Hans Andersens ord fra generalforsamlingen i marts 1939 blev »samarbejdet nu udbygget tilfredsstillende og virksomt« – vel en antydning af, at det forud havde knirket i samvirket mellem Landeværnets forretningsudvalg i Sønderjylland og Københavnerkomitéen. Den 24. januar 1938 sendte forretningsudvalget i Sønderjylland som aftalt en fortrolig henvendelse til Københavnerkomitéen. Hans Andersen fra Kongsbjerg, Hans Jepsen Christensen og Hans Andersen fra Aabenraa skil-

drede heri Kreditanstalt Vogelgesangs opkøb af landejendomme og de tyske landmænds magt over jorden i grænsesognene ud fra en national jordstatistik fra 1935, der viste at over 50 % af jorden var i tysk eller »tysk-blakket« eje i 7 sogne, mens det i 6 sogne drejede sig om 40-50 % og i 7 sogne om 30-40 % (se nærmere herom nedenfor). Forretningsudvalget lagde heller ikke skjul på, at Vogelgesang havde tre gange så stor en kapital som Landeværnet. Appellen sluttede: »Disse tal taler et tydeligt sprog. Det er en bydende nødvendighed at tilføre Landeværnet større virkemidler. Trods de vanskelige forhold, der gør sig gældende i de sønderjydske landsdele, har man i 1936 ved møder i de nord-slesvigske købstæder tegnet ca. 65.000 kr., dels til indbetaling straks, dels i årlige rater fordelt på 2-5 år. På denne baggrund retter vi en indtrængende anmodning til *Landeværnskomitéen for København og Omegn* om at yde os hjælp og støtte i denne sag og derigennem medvirke til at betrygge den grænse, der sattes i 1920«.

Denne appel var selvfølgelig ikke forgæves. Københavnerkomitéen udsendte en fortrolig henvendelse til en mængde mulige bidragsydere, hvori det hed: »Ofte er Danmark kommet for sent i Sønderjylland. Lad det ikke ske igen! Den grænse, som sattes ved folkeafstemningerne i 1920, er det alle danskes pligt at værne om af yderste evne«.

Selv om henvendelserne hele vejen igennem var fortrolige, fik det tyske blad »Nordschleswigsche Zeitung« i Aabenraa alligevel nys om sagen. Den 13. april 1938 offentliggjorde bladet på sin forside henvendelsen til Københavnerkomitéen under den sensationsprægede overskrift: »Dänischer Kampf um die Versailles-Grenze«. Her blev den nationale jordstatistik af Rudolf Stehr taget til indtægt for grænserevisionskravet. Som et bevis på det officielle Danmarks involvering på dansk side i jordkampen blev det fremhævet, at bl.a. nationalbankdirektøren, Københavns overpræsident og borgmester samt to departementschefer var medlemmer af Københavnerkomitéen. Eftersom Vogelgesang fik sine midler fra den tyske stat, rummede bladets forargelse over disse menneskers engagement i Landeværnet en god portion hykleri. I den danske avis »Hejmdal« fik »Propaganda-Stehrs« offentliggørelse skarpe kommentarer med på vejen, og bladet sluttede sin omtale med at ønske Landeværnet held og lykke med indsamlingen.

LANDEVÆRNET
KOMITEEN FOR KØBENHAVN OG OMEGN

Fremmedt Udvikling 27/3 1938
Ordstyret godkendt.

e

København K., d.
Bremerholm 35.

FORTROLIGT

Fra sønderjydske Side søger man Hjælp til Kampen om Jorden i Grænseegnen. Det er af vital Betydning for vort Land, at Danskheden ikke kommer til at vige i denne Kamp. Ved Oprettelsen af Kreditanstalt Vogelgesang i Aaret 1926 paabegyndte man fra tysk-nordslesvigsk Side et stærkt Fremstød med det Maal at skabe Grundlag for en Grænseforskydning mod Nord. Kampen føres stadig metodisk og maalbevidst.

Læs hoslagte Henvendelse fra Landeværnet til nærværende Komité og se nøje paa medfølgende Kort over Jordfordelingen i Grænseegnene!

Henvendelsen og Kortet taler for sig selv, vi har intet at tilføje.

LANDEVÆRNSKOMITEEN FOR KØBENHAVN OG OMEGN, som i 1927 og følgende Aar tilvejebragte betydelige Midler til Støtte for Landeværnets Virksomhed, henvender sig nu til Dem med indtrængende Anmodning om at yde Bidrag til denne Sag.

Denne Henvendelse sker efter Sagens Natur privat og fortroligt. Maaske kommer den ikke alle i Hænde, den har Bud til. Vi beder Dem derfor om ogsaa at lade vor Anmodning gaa videre til dem indenfor Deres Kreds, som har Vilje og Evne til at støtte Sagen.

Oftre er Danmark kommet for sent i Sønderjylland. Lad det ikke ske igen! Den Grænse, som sattes ved Folkeafstemningerne i 1920, er det alle Danmarks Pligt at værne om af yderste Evne.

Bidrag bedes sendt til Komitéens Kasserer, Bankdirektør OLAF HEDEGAARD, Kjøbenhavns Handelsbank, Holmens Kanal 2, eller paa Post-Giro-konto No. 10.000.

Paa Komitéens Vegne
I Forretningsudvalget

Hjalmar Holten
Landstingsmand

Olaf Hedegaard
Bankdirektør
Komitéens Kasserer

Arvid
Direktør
Komitéens Sekretær

Hans Rasch
Folketingets Formand

K. Ingeborg Petersen
Højesteretsassagfører
Komitéens Formand

Københavnskomitéens fortrolige skrivelse fra marts 1938, hvormed den anmoder om bidrag til Landeværnet. LAÅ, foreningsarkiv acc. 449/138.

Og »afsløringen« virkede da heller ikke hæmmende på indsamlingen. Fra februar 1938 til midten af september samme år indsamlede komitéen i alt 412.998 kr. Heraf var de fleste indkommet ved henvendelse til selskaber, nemlig 374.510 kr. De største bidragydere var her Bikuben og Danmarks Nationalbank med hver 25.000 kr. og en anonym giver med 20.000 kr. – det var Store Nordiske Telegrafelskab. 17 selskaber havde givet 10.000 kr. 125 foretagender gav fra 5.000 kr. og nedefter, helt ned til en flad femmer. De havde åbenbart ikke helt forstået antydningen i det gironummer, som ekstra var fremskaffet til indsamlingen: 10.000. Fra sagførere var der indsamlet 9.275 kr., fra grosserer 10.155 kr., fra læger 3.819 kr., fra ingeniører 4.155 kr. og fra andre private bidragydere 9.384 kr., hvortil kom renter på 1.730 kr.

I februar 1939 var det indsamlede beløb nået op på 463.000 kr. Dertil kom et legat på 50.000 kr. fra enkefru Marie Hansine Cathrine Elisabeth Hansen født Smollerup (enke efter grosserer Louis C. Hansen). Og komitéen hvilede ikke på laurbærrerne, for i alt blev der fra februar 1938 til maj 1941 indsamlet 637.000 kr. i hovedstaden.

Landbrugets økonomi stabiliseres

– Landeværnet på banen igen

Indskuddene forbedrede Landeværnets situation en del. Vigtigere var det formentlig, at krisen langt om længe klingede ud. På bestyrelsesmødet i februar 1936 kunne Hans Andersen fastslå: »Vi kan være nogenlunde tilfredse med det sidste års udvikling og de arbejdsvilkår, vi har haft«. Men han måtte også fortsætte: »Der har ikke været grund til, at vi indenfor Landeværnet skulle føle os overflødige. Jordlovsudvalget bliver mere og mere overlæst og møder vort samarbejde med velvilje. Det er sikkert, at vi må lade mange muligheder unyttede af mangel på midler til at gennemføre dem. Vi kunne let sætte danskheden ude i sogne i gang til større årvågenhed og aktivitet. – Sæd og Ubjerg sogn trænger hårdt til at styrkes. Det magre midtland står fremdeles overordentlig svagt, og det er meget vanskeligt at få stabile unge folk tilført her. Det meste, der gøres her, bliver til pengespild, men også for tyskerne. Blot er deres støttepunkter bedre gennem de gamle bøndergårde«. På generalforsamlingen i marts 1936 kunne formanden notere, at tabene nu var langt mindre (se figur s. 94).

En ny opgørelse over lånenes reelle værdi i februar 1937 gav også et klart bedre resultat end i 1935. Lån for 309.222 kr. måtte nu anses for sikre, mens lån for 238.695 kun kunne sættes til 50 %, d.v.s. til 119.348 kr. Lån for 228.818 kr. ville antagelig gå helt tabt. Endelig var der 43.000 kr. i »stille prioriteter«. Den reelle værdi af udlånskapitalen var dermed 428.570 kr. mod blot 259.556 kr. to år før. Det svarede til 52 % af den nominelle værdi mod 34 % i 1935.

De bedre tider for landbruget sås af den stigende forrentningsprocent og tilbagegang i antallet tvangsauktioner. Det betød stigende priser på landejendomme, og det kunne friste sælgere til at holde »auktion« mellem Kreditanstalt Vogelgesang og Landeværnet for at sikre den højest mulige pris. Sådant blev skarpt fordømt af Hans Andersen på generalforsamlingen i marts 1937: »Med beklagelse af, at dette kan forekomme, må det nævnes, at vi har været stillet overfor forsøg fra dansksindede ejere på at udnytte de modstridende danske og tyske interesser i jordspørgsmålet til at skaffe sig overbud på deres ejendomme. Vi stoler dog på, at den jævne og trofaste danske befolknings nationale hæderlighed begrænser sådanne tilfælde til sjældenheder. Nogen undskyldning for de pågældende kan det ikke blive, at der på tysk side har været tilfælde af samme art. Hvorledes den moralske indstilling på dette område er hos modparten, kan ikke bestemme vor opfattelse. Hverken de resultater, der stammer fra nationalpolitiske auktionsforsøg, eller de, der skyldes den moralsk hæderlige, frie omsætning, har medført nævneværdig forskydning i helhedsstillingen, nationalt set. En opgørelse begrundet ingen bekymring«. Med den sidste bemærkning hentydede Hans Andersen til den nye undersøgelse af de nationale ejendomsforhold i grænseområdet, som netop var gennemført og som omtales i nedenstående afsnit.

Visse sælgeres udnyttelse af situationen fortsatte imidlertid, og på bestyrelsesmødet i februar 1938 omtalte Hans Andersen eksempler fra Ubjerg og Hajstrup, hvor danske ejendomme havde været nær ved at gå tabt. Han kunne dog samtidig berette om, at 18 ejendomme takket være lån fra Landeværnet i 1937 var gået fra tysk til dansk eje. Landeværnet var igen tilbage i offensiven, og i 1938 kunne yderligere 14 ejendomme fravristes tyskerne og tabet af seks ejendomme afværges.

I de sidste år af 1930'erne kom optimismen tilbage til sønder-

jysk landbrug. På generalforsamlingen i marts 1938 vendte Hans Andersen sig derfor imod pessimisterne: »Fra vor virksomhed i det forløbne år og i foregående år medtages det indtryk, at vort arbejde hindres og undergraves ved den stadig bestående tendens fra bestemt side til, ved hver lejlighed at male landbrugets forhold gråt i gråt. Dette bevirker en nedbrydning af tillid og arbejdsmod, særlig blandt de yngre begyndere. Der voldes i denne og flere andre henseender meget national fortræd. Vore forstokkede pessimister bør vide, at de er med til at skabe grundlag for den tyske agitation og ophidsning«.

Som et eksempel på den tyske ophidselse nævnte formanden den »Radau«, som der fra mindretallets side var sat i værk i den såkaldte *Stolligaffære*. Her havde den dansksindede landmand Jørgen Warming i september 1936 ved en tvangsauktion overtaget Thomas Pørksens gård i Stollig på Løjt land, dog uden hjælp fra Landeværnet. Det blev indledningen til en række begivenheder i årene 1936-39, der bl.a. omfattede trusselsbreve, maling af smædeord og decideret hærværk mod ejendommen. Den tyske mindretalsledelse godkendte indirekte disse radikale midler. Tre medlemmer af mindretallet på Løjt land blev arresteret og anklaget ved tre instanser, og én blev endelig dømt. Retssagerne blev kommenteret i avisartikler og i et flyveblad på så aggressiv en måde, at de danske myndigheder skred ind. Partiføreren Jens Möller, redaktør Harboe Kardel og dr. Lorenz Christensen blev idømt bøder. Siden blev yderligere to mindretalsmedlemmer dømt for et korporligt overfald på Jørgen Warming. Forgæves forsøgte man tillige at nægte Warming optagelse i Stollig andelsmejeri. Hans Andersen formodede, at hensigten med mindretallets kampagne i Stolligsagen var at skaffe flere penge fra Tyskland til Kreditanstalt Vogelgesang. Var det tilfældet, slog taktikken fejl, eftersom hverken det tyske rigsfinansministerium eller udenrigsministerium ville forhøje tilskuddene.

Den gode udvikling fortsatte helt frem til den anden verdenskrig og smittede af på Landeværnet. Som Hans Andersen sagde på generalforsamlingen i marts 1939: »Jo mere de enkelte bedrifter kan arbejde sig fri for støtteforanstaltninger, [jo mere] kan der sættes ind på at hjælpe den dygtige, danske ungdom i gang, der søger vor hjælp for at finde hjem og virkefelt«. Der var nu en voksende interesse for at bosætte sig i grænseområdet, især fra nordlige sogne i Sønderjylland, men også fra det øvrige land:

»Dansk ungdom nu må have en ret til at generhverve hjem og jord i vor hjemstavn, som erobrermagten fortrængte foregående slægtleds danske ungdom fra. Vi kan derfor ikke godkende, at det tyske mindretal kræver og søger at sikre sig forholdsvis større leverum og jordpart, end vor egen ungdom har adgang til«. Tiden var efter formandens mening kommet til at vinde de ejendomme tilbage, som var gået tabt i den tyske tid 1864-1920.

National jordstatistik 1935

I 1935 blev der af Grænsesoggenes Danske Samfund foretaget en undersøgelse af de enkelte ejendomsbesidderes nationale sindelag i 31 sogne i grænseområdet. Ejerne blev inddelt i fem grupper, og ejendomsforholdet opgjort således:

	Pct. af ejendomme	Pct. af areal	Pct. af ejendoms- skyld
I: Positivt dansk sindelag	51,5 %	49,9 %	50,4 %
II: Dansk indstillede	8,3 %	6,6 %	6,4 %
III: Helt indifferente	6,6 %	4,5 %	4,8 %
IV: Tysk indstillede	5,6 %	5,0 %	4,6 %
V: Positivt tysk sindelag	28,0 %	34,0 %	33,8 %

Undersøgelsen blev desuden forsøgt ført tilbage til årene 1921 (det første år efter Genforeningen) og 1926 (året hvor Vogelgesang begyndte), og den blev siden ajourført i 1937 og 1938. Lægges IV og V sammen, gav det følgende tyske udviklingslinje for grænseområdet som helhed:

	Pct. af ejendomme	Pct. af areal
1921	37,7 %	43,3 %
1926	36,3 %	42,4 %
1935	33,6 %	39,0 %
1937	33,7 %	39,3 %
1938	33,7 %	39,1 %

Ifølge denne opgørelse havde det tyske mindretal ikke haft nogen fremgang under jordkampen, snarere en vis tilbagegang. Det samme resultat når man til ved at sammenholde med Anders Lebecks undersøgelse fra 1924/25, der dog kun opererede med tre sindelagsgrupper: Dansk, tysk og blakket og kun omfattede 27 sogne. Reelt må udviklingen imidlertid også vurderes positivt set fra et tysk synspunkt, da man alt andet lige måtte have forventet en kraftigere tilbagegang for et nationalt mindretal efter en årrække under et fremmed styre. Kreditanstalt Vogelgesang havde i det mindste opnået at forsinke denne proces. Omvendt var de offensive forventninger bag dens oprettelse slet ikke blevet indfriet – og det var ikke mindst Landeværnets fortjeneste.

Det fremgik allerede hos Lebeck, at tyskernes andel af ejendomsskylden var større end deres andel af ejendommene, d.v.s. at de sad fortrinsvis på de større brug. Som det fremgår af opstillingen, var det stadig tilfældet i 1935. Der var da i grænseområdet 350 gårde med over 50.000 kr. ejendomsskyldværdi, og heraf tilhørte de 155 danske eller danskindstillede ejere (44 %), mens 186 var på tyske eller tyskkindstillede hænder (53 %). Den tyske andel af ejendomsskylden varierede stadig meget fra sogn til sogn i grænseområdet, som det fremgår af kortet s. 112 (gruppe IV og V er her lagt sammen).

Der var stadig i 1935 sogne, hvor den tyske dominans var meget stærk, f.eks. i Højer flække og landsogn samt Ubjerg sogn med over 80 % af ejendomsskyldværdien. Også i Burkal, Tinglev og Uge sogne stod tyskheden stærkt med 60 % eller derover. Der var yderligere tysk overvægt af jorden i Nr. Løgum sogn, Tønder by og landsogn samt Abild sogn. Bortset fra Abild og Nr. Løgum var der i alle de nævnte sogne også tysk flertal blandt ejendomsbesidderne. Sammenlignet med året 1926 var det nationale styrkeforhold stort set uændret i 10 sogne, mens der var tysk tilbagegang i 16 sogne, især i Nr. Løgum, Løgumkloster flække, Bedsted, Kværs og Abild, mens der var tysk fremgang i 5 sogne: Aabenraa, Rise, Hjordkær, Klipleve og Adsbøl.

Undersøgelsen i 1935 var et vigtigt redskab for Landeværnets vurdering af farer og muligheder i grænseområdets sogne, og Landeværnet fik derfor grundmaterialet stillet til sin rådighed.

Generalforsamlingen vedtog følgende resolution: »Landeværnet samlet til generalforsamling på Folkehjem i Aabenraa henleder regeringens og lovgivningsmagtens opmærksomhed på, at en enkelt udlænding i 1935 har opkøbt tre store landejendomme i vort truede grænseområde for en købesum af over kr. 700.000,- og udtaler samtidig håbet om, at den i Grundlovens § 50 i udsigt stillede lov må blive forelagt og vedtaget i indeværende rigsdagssamling«. Den nævnte paragraf lød: »Ingen udlænding kan få indfødsret uden ved lov. Om udlændinges adgang til at blive ejere af fast ejendom her i landet fastsættes regler ved lov«.

Landeværnet stod ikke alene med kravet om en sådan lov. Der kom støtte fra andre danske grænseorganisationer. Fra de politiske partier og partipressen lød der imødekommende udmeldinger, også fra regeringspartierne Socialdemokratiet og Det radikale Venstre. Men udenrigsminister P. Munch fra sidstnævnte parti var betænkelig. Efter langstrakte undersøgelser i Udenrigsministeriet påpegede han ved finanslovsdebatten i oktober 1937, at flere handelstraktater med udlandet gav fremmede statsborgere ret til at eje fast ejendom i Danmark og nævnte som eksempel herpå handelstraktaten med Schweiz fra 1875. Også traktater med Preussen fra 1818 og 1846 stillede udlændinge på lige fod med danskere, og disse traktater var senere udvidet til at gælde hele det tyske rige. Disse og tilsvarende traktater måtte man altså først søge at ophæve. Bag Munchs reelt afvisende svar fornemmer man imidlertid nok så meget som de tekniske vanskeligheder småstatens frygt for at udfordre stormagtsnaboer mod syd. Der kom ingen lov ud af det i denne omgang.

Landeværnet under besættelsen 1940-45

Da Landeværnet holdt generalforsamling den 3. marts 1940, rådede Hans Andersen landmændene til forsigtighed ved belåningen af deres ejendomme. Ingen kunne vide, hvad fremtiden ville bringe. At der kun skulle gå godt en måned, før Danmark den 9. april uden forudgående varsel blev besat af den tyske værnemagt, var der dog næppe nogen, som havde forestillet sig. Under besættelsen blev referaterne fra bestyrelsesmøderne meget kortfattede. »Den øjeblikkelige situation drøftedes«, hedder det med få variationer fra møde til møde i protokollen. Der var ingen grund til at give besættelsesmagten unødigt ind-

blik i Landeværnets virke ved en eventuel beslaglæggelse af protokollerne. Tilsvarende blev det i 1941 vedtaget, at formandens årsberetning ikke skulle offentliggøres i pressen.

For landbruget blev besættelsesårene økonomisk gennemgående en god tid. Man undgik stort set den første verdenskrigs svære mangelsituation, og det lykkedes i det store hele at holde produktionens forskellige grene i gang. De høje priser på eksporten til Tyskland bragte velstanden ind i mange landbohjem efter de magre år i 1930'erne. På sandjorden betød gentagen tørke i 1939, 1940 og 1941 dog alvorlige fald i indtjeningen. For de unge landmænd, som stod for at skulle købe ejendom, vanskeliggjorde de høje priser et fordelagtigt køb. Der kom heller ikke mange ejendomme til salg, fordi folk i de usikre tider foretrak de faste værdier i jord og bygninger frem for rede penge.

Blandt de ejendomme, som trods alt kom til salg, var der flere, hvor ejerne hidtil med nød og næppe havde klaret sig igennem takket være långivere som Landeværnet. De høstede nu ifølge Hans Andersens beretning i marts 1941 en ufortjent gevinst af krigskonjunkturerne. Nogle bønder iværksatte endog en form for national auktion mellem danske og tyske købere: »I allersidste instans kan der så tyes til en priskonkurrence om ejendom og ejer med, ved tilbud til højstbydende. Vi har sådanne eksempler at beklage fra det forløbne år, men hvor de fremkommer, vækker de så megen harme og foragt blandt den hæderlige danske befolkning, så vi tør håbe på, at den nationale ansvarsfølelse stadig er i stand til at holde linjerne klare. Også på andre områder har vi set tegn på, at den nationale ansvars- og æresfølelse har forebygget sammenblanding og tarveligt maskepi, der kun kan blive et skråplan til folkelig som menneskelig forkvakling og forfald. De mænd her i vor landsdel, der bremsede op for skredet, fortjener vor anerkendelse, men vi følger med bekymring dem, der uden ror og retning driver længere ud. Vi må huske, at også sådanne folk endnu sidder med ret og rådighed over et stykke dansk jord, hvis skæbne er prismet til dem. Ud fra dette forstår vi at værdsætte godt nationalt arbejde, der vil hjælpe til at holde dansk moral og ansvarsfølelse ren og rank i denne tid«.

Blandt dem, der i særlig grad havde kastet sig ind i det danske nationale arbejde i 1940, var formanden selv. Med Martin Hammerichs død kort efter den 9. april 1940 blev posten som formand for Grænsesoggenes Danske Samfund ledig, og til den

Martin Hammerich (1883-1940) var fra sin ungdom engageret i det sønderjyske arbejde i kongeriget. 1919-20 var han kontorchef for H. P. Hanssen i det midlertidige Ministerium for sønderjyske Anliggender. Derfra tog han som dommerfuldmægtig til Løgumkloster. Da Sønderjydsk Hypotheklaanefond blev oprettet i 1927, blev han direktør. Han var også sekretær for den sønderjyske jordfordelingskommission. Derudover havde han flere tillidsposter i de nationale foreninger, bl.a. som formand for Grænsesognerenes Danske Samfund fra 1933 til sin død. Martin Hammerichs store arbejdsindsats og fine menneskelige egenskaber gjorde ham til en hovedskikkelse i genforeningsarbejdet og grænsekampen i mellemkrigstiden.

Foto i Historisk Samfund for Sønderjylland.

blev Hans Andersen valgt. Han kom dermed til at foreså udbygningen af denne organisation til hele den sønderjyske landsdel under det nye navn »De Sønderjyske Danske Samfund«. Det gav Landeværnets formand meget mere at se til, men det gav ham også en større vægt i den sønderjyske politik, som tillige kunne komme Landeværnet tilgode.

Også på generalforsamlingen i marts 1942 måtte Hans Andersen påtale eksempler på svigtende national disciplin, men som helhed bestod det danske sammenhold sin prøve trods pågående efterspørgsel fra tysk side: »Princippet synes at være, at der stikkes en føler ud med antydning af en opnåelig flot pris ved hver eneste ejendom, der kan formodes at blive tilfals. Det er lykkedes tyskerne at købe nogle få ejendomme fra danske ejere. Ethvert tab af den art er beklageligt, men endnu mere nedslående er det nationale forræderi, som de pågældende af vore landsmænd derved øver. Som helhed kan vi dog have tillid til den danske befolknings og landbostands nationale æres- og ansvarsfølelse som bolværk mod de andres bestræbelser for at rage mere til sig af Nordslesvigs jord, under de begunstigelser, som vor modpart forstår at skabe sig under den tyske besættelse af vort land«. For-

manden fandt ikke tiden inde til en åben skærpelse af den nationale jordkamp. Landeværnet måtte virke i det stille og defensivt og afvente bedre tider. Alligevel kunne han både i 1942 og 1944 meddele: »Landeværnets stilling konsolideres i denne tid«. Med de gode priser modtog Landeværnet da også betydelige beløb som renter og afdrag på lån fra låntagerne.

Ved generalforsamlingen i marts 1945 havde Landeværnets medlemmer det tyske nederlag i sigte. Det gav Hans Andersen anledning til at gøre sig tanker om jordkampen i et kommende frit Danmark: »Hvorledes fremtidsplanen er med Höfeverwaltungs ejendomme, foreligger der vist ingen antydninger af endnu. Det kunne ventes, at der ville ske en tilskødning til forpagterne eller andre, men det kommer måske. Der ligger nok et fremtidsproblem i dette forhold, som vi ikke kan komme nærmere endnu«. Formanden frygtede med andre ord, at man fra Kreditanstalt Vogelgesang pro forma ville sælge Höfeverwaltungsgesellschafts ejendomme til forpagterne, så de kom på privat tysk-sindet hånd.

Det kommende tyske nederlag kunne også få vidererækkende betydning for det nationale styrkeforhold i grænselandet: »Der er næppe tvivl om, at det også er bedømmelsen af krigens udfald, der påvirker holdningen forskelligt i de to modsatte lejre. Vi har tit, under drøftelsen af den nationale jordkamp, før påpeget, at der er sket og kan ske langt større forskydninger i besiddelsesforholdet mellem dansk og tysk gennem ejeres sindelagsskifte, end vi kan forebygge eller opnå gennem Landeværnet og gennem de institutioner, der virker på linje med os. På dette område har tiden snarest arbejdet for os i året, der er gået, og kan måske komme til at gøre det endnu mere.« Hans Andersen forudså altså, at en del tysksindede landmænd under indtryk af Tysklands nederlag ville skifte nationalt sindelag. Dog fremhævede han med tanke for muligheden for krigshandlinger på dansk grund: »Men fremtiden er endnu på den anden side floden, der strømmer forbi os med rivende hvirvler af begivenheder og farer, vi endnu ikke kan overse. Vi håber, vi til næste år kan samles til Landeværnets generalforsamling under mere fredelige og sikre forhold for at drøfte nye arbejdsmuligheder under bedre vilkår«.

Landeværnet, jordkampen og det moderne landbrug 1945-1963

Konfiskation af tysk og japansk ejendom

Med den tyske kapitulation i Danmark den 5. maj 1945 begyndte et helt nyt kapitel i forholdet mellem det danske flertal og det tyske mindretal i den sønderjyske landsdel og dermed også i den nationale jordkamps historie. For det første betød det tyske nederlag, at mindretallet definitivt måtte opgive sine forhåbninger om at få grænsen fra 1920 flyttet mod nord. Jordkampen ophørte derfor med at være led i en tysk grænseoffensiv. For det andet blev der straks efter Befrielsen indledt et omfattende retsligt, politisk og økonomisk opgør med mindretallet. Retsopgøret førte til domfældelse af lige ved 3.000 mindretalsmedlemmer i henhold til det særlige straffelovstillæg fra 1. juni 1945 eller loven om værnemageri. Det politiske opgør resulterede i en ophævelse af mindretalsordningen fra 1920 med de tysksprogede kommuneskoler og kommuneskoleafdelinger. Også de tyske privatskoler blev lukket. Det økonomiske opgør bestod i omfattende konfiskationer af tyske statsborgeres ejendom med vidtrækkende betydning for jordkampen.

På selve dagen for Danmarks Befrielse udsendte Ministeriet for Handel, Industri og Søfart en bekendtgørelse, der spærrede alle konti, som var oprettet af eller til fordel for den tyske værnemagt eller andre tyske myndigheder, institutioner og institutter. Med denne bekendtgørelse som retsgrundlag besluttede kriminaldommeren i Haderslev den 9. maj 1945 at beslaglægge samtlige papirer og værdier tilhørende Kreditanstalt Vogelgesang og Höfeverwaltungsgesellschaft. Det skete med den begrundelse, at selskabernes kapital for en stor del kom fra den tyske stat.

På modstandsbevægelsens vegne rejste Det sønderjyske Råd straks efter Befrielsen krav om, »at den danske stat overtager alle ejendomme og værdier tilhørende Kreditanstalt Vogelgesang, Höfeverwaltungsgesellschaft og andre lignende tyske kreditfinansieringsvirksomheder«. Samtidig krævede rådet, at det blev forbudt udenlandske statsborgere at erhverve fast ejendom i

landsdelen. Kravet om konfiskation af selskaberne blev i juni støttet af Dansk-Nordisk Ungdomsforbund (Det unge Grænseværn). Der er ingen tvivl om, at dette var i overensstemmelse med den almindelige holdning blandt de dansksindede sønderjyder.

I første omgang blev landsretssagfører, borgmester Andreas Thulstrup i Haderslev og sparekassedirektør, amtsrådsmedlem Marius Christensen fra Kjestrup ved Haderslev den 21. juni indsat som administratorer af selskaberne, indtil deres videre skæbne blev bestemt. Det skete den 31. januar 1946. Handelsministeriet besluttede da at lade selskaberne likvidere i henhold til en lov af 12. juli 1945, der foreskrev tvungen likvidation af selskaber, hvori de tyske eller japanske interesser var af et sådant omfang, at selskabet ikke burde fortsættes. Det beløb, som fremkom ved likvidationen, skulle foreløbig indsættes på en spærret konto i Danmarks Nationalbank. Lrs. Thulstrup blev sammen med gård ejer, folketingsmand Ejnar Simonsen fra Flovt udpeget som likvidatorer, mens direktør Christensen fratrådte administrationen.

Den endelige bestemmelse om selskabernes værdier blev truffet med loven om konfiskation af tysk og japansk ejendom af 30. marts 1946. Ifølge denne lov skulle staten for at få godtgjort sine tab under den tyske besættelse overtage al ejendom i Danmark, som enten tilhørte den tyske stat, personer med tysk statsborgerskab eller selskaber, foreninger og institutioner med hjemsted eller hovedsæde i Tyskland – eller »selskaber, foreninger og andre juridiske personer, der ikke har hjemsted eller hovedsæde i Tyskland, men som af det land, hvor de har hjemsted, behandles som tyske, f.eks. på grund af selskabskapitalens tilhørsforhold«. Med sidstnævnte definition blev også Kreditanstalt Vogelgesang og Höfeverwaltungsgesellschaft omfattet af konfiskationsbestemmelserne. I henhold til loven skulle staten derfor inddrage det provenu, som fremkom, når Kreditanstalt Vogelgesangs samtlige udlån blev sagt op til betaling og alle Höfeverwaltungs ejendomme solgt. Der blev udpeget en kommissarius, som skulle udføre konfiskationerne. På grund af de mange konfiskationssager i den sønderjyske landsdel blev landsretssagfører Kr. Lind fra Gråsten udpeget som særlig stedfortræder for kommissarius her. Han skulle dog ikke arbejde med Vogelgesang.

Loven om konfiskation af tysk og japansk ejendom ramte over en bred kam. Den blev vedtaget efter allieret krav, men imøde-

kom utvivlsomt den herskende danske folkestemning i tiden efter Befrielsen. Set fra 2002 må loven anses for hårdhændet og vilkårlig i sine konsekvenser for de ramte. Der var imidlertid forskel på, hvor uretfærdigt den virkede.

Der kunne være en vis rimelighed i, at Kreditanstalt Vogelgesang og Höfeverwaltungsgesellschaft blev likvideret og værdierne konfiskeret. Det blev nemlig på grundlag af de beslaglagte papirer afsløret, at initiativtagerne til kreditanstalten fra begyndelsen havde set dens virke i et grænseflytningsperspektiv. Det blev tillige afdækket, hvorledes der via forskellige mystiske selskaber i Tyskland, Schweiz og Holland var kanaliseret penge fra den tyske stat til anstalten. Der var altså tale om, at en fremmed stat med betydelige pengemidler hemmeligt havde støttet et nationalt mindretals forsøg på at udnytte den økonomiske krise i et venligsindet naboland til at skabe forudsætninger for en grænseflytning. Når langt størsteparten af Vogelgesangs kapital bestod af tyske statsmidler, kunne den danske stat begrunde, at den ville søge en del af sine tab ved besættelsen dækket ved konfiskation af disse midler. Den vigtigste dokumentation blev offentliggjort i »Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs Tilblivelse«, som Historisk Samfund for Sønderjylland udgav i 1946.

I det tyske mindretal blev der naturligvis vrede over konfiskationerne af Vogelgesangs ejendomme. Man fremhævede her, at ejendommene tidligere havde været ejet af tysksindede danske statsborgere, hvilket også var rigtigt for hovedpartens vedkommende. De tidligere ejere mente, at de i forbindelse med afståelsen af deres ejendom til Vogelgesang havde sikret sig en forkøbsret. Den kunne imidlertid ikke dokumenteres i tingbøgerne og blev derfor ikke tilgodeset, heller ikke selvom arbejdsudvalget for den nye mindretalsorganisation Bund deutscher Nordschleswiger ydede de tidligere ejere juridisk støtte.

Også skibsreder Paul Rickmers' ejendomme i Nordslesvig – Grøngrøft, Benniksgård og gården i Travsted på tilsammen 431 ha – blev ramt af konfiskationen. Det var mere problematisk set fra nutidens retssynspunkt end konfiskationerne af Vogelgesangs værdier. Dog havde Rickmers uden tvivl i forbindelse med opkøbene været sig fuldt bevidst, at de indgik i en national jordkamp, og han havde sat sine private penge ind på at købe gårde, så Vogelgesang kunne få sine midler frigjort til indsats andet-

Bennisgård i Rinkenæs var omstridt i jordkampen. Den tidligere frigård var 1837-67 ejet af den dansksindede stænderdeputerede, tingskriver Peter Jepsen. 1904 blev den købt af Klosterkammeret i Hannover, i 1919 af købmand Marquart Petersen i Flensborg. Denne solgte i 1932 gården til Kreditanstalt Vogelgesangs Höfeverwaltungsgesellschaft, der i 1935 videresolgte den til skibsreder Paul Rickmers. Da han var tysk statsborger, blev Bennisgård i 1946 beslaglagt af staten i henhold til loven om konfiskation af tysk og japansk ejendom. Efter frastykning af 8 husmandsbrug blev gården i 1951 solgt til Knud Friis. Foto af hovedbygningen fra ca. 1782 i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

steds i jordkampen. Rickmers havde heller ingen personlig tilknytning til de ejendomme, han erhvervede. Ganske modsat forholdt det sig for den flensborgske advokat dr. Christians, der måtte se Frigården i Kollund med 145 ha beslaglagt af den danske stat. Gården havde været i slægtens eje siden 1488, og dr. Christians havde hvert år brugt gården som sommerbolig og engageret sig i driften. Dr. Christians havde ikke været nazist og ikke generet den danske stat. I hans tilfælde var konfiskationen en oplagt uretfærdighed – og det var næppe det eneste eksempel.

Blandt de andre større ejendomme, som blev konfiskeret, kan

nævnes Store Søgård i Ørsted på 97 ha og Høgebjerg på Løjt land på 62 ha, der begge var ejet af tyske statsborgere boende syd for grænsen. Derudover blev der konfiskeret mindst 27 mellemstore ejendomme på mellem 10 og 50 ha og talrige små ejendomme eller jordstykker. De marker og enge langs grænsen, som var ejet af landmænd lige syd for denne, blev også inddraget af staten. De konfiskerede ejendomme blev administreret af Statens Jordlovsudvalg. I finansåret 1947/48 drejede det sig om godt 1.900 ha, heraf 1.100 ha i Tønder amt og 700 ha i Aabenraa amt.

Höfeverwaltungs tidligere ejendomme indgik ikke i denne opgørelse. De ca. 100 konfiskerede Vogelgesanggårde udgjorde tilsammen omkring 3.500 ha. Blandt de største gårde var Holm i Klipleve sogn på 170 ha, Ladegård ved Haderslev på 142 ha, Rudbølgård på 106 ha, Valdemarstoft i Bov på 81 ha og Kærgård ved Møgeltønder på 76 ha. Det store flertal af gårdene lå i grænseområdet (se kortet s. 90).

Likvidationen af Kreditanstalt Vogelgesang foregik ved, at de 530 låntagere fik deres lån opsagt til betaling. Der skulle mange forhandlinger til, før låntagerne havde fået afløst deres lån i Vogelgesang med andre lån. Denne del af likvidationen blev afsluttet i 1955 med et provenu til staten på 3½ million kr. Likvidationen af Höfeverwaltungsgesellschaft trak længere ud, da de indgåede forpagtningsaftaler skulle respekteres. De sidste kontrakter udløb i 1951. Når gårdene blev frigjort fra forpagtningen, blev de solgt til Statens Jordlovsudvalg. I 1956 blev likvidationen af Höfeverwaltungsgesellschaft endelig afsluttet. Salget af gårdene indbragte godt 8 millioner kr. Der blev oprettet i alt 21 husmandsbrug på den konfiskerede jord fra Höfeverwaltungsgesellschafts gårde, mens stamparcerne blev solgt til interesserede landmænd.

Landeværnet og konfiskationerne

Tilsammen blev der beslaglagt over 5.000 ha tysk ejendom i Nordslesvig. Konfiskationerne betød derfor en mærkbar svækkelse af tyskheden, eftersom de beslaglagte ejendomme blev solgt til dansksindede købere. Det mærkedes navnlig i grænseområdet. Landeværnets næstformand Hans Jepsen Christensen havde sæde i det landstingsudvalg, som behandlede lovforslaget om konfiskation af tysk og japansk ejendom, men bortset herfra

fik foreningen kun indirekte indflydelse på denne vigtige jordpolitiske forandring.

Alligevel fulgte Landeværnet udviklingen med stor interesse. På den første generalforsamling efter besættelsen i marts 1946 skitserede formanden Hans Andersen den nye situation: »Under hele besættelsen måtte vi holde os for øje, at man fra tysk side havde muligheden for at sætte store pengemidler ind i jordkampen; der kunne ved store overbud muligvis være fravristet os nogle gårde her og der. Af én eller anden grund skete der ingen intensivering af jordkampen gennem Kreditanstalt Vogelgesang, og besættelsestiden har næppe bragt nogen forskydning i besiddelsesforholdet, hverken til den ene eller til den anden side. Vi kan, som det er sagt før, sige, at stillingen er holdt. I de år, Landeværnet og Vogelgesang har stået overfor hinanden, indrømmer tyskerne dog selv et tab på noget over 6000 ha., hvortil kommer de 3-4000 ha Höfeverwaltung og Vogelgesang ejendomme, som tyskerne, ligesom i 1920 de 36 domæner, har opmagasineret til os...«. De forestående konfiskationer prægede også diskussionen på generalforsamlingen i 1946. P. Chr. Hanssen, Nygård, mente, at Landeværnet burde have indflydelse på administrationen af disse ejendomme. Amtslæge H. Lausten-Thomsen fremhævede, at de konfiskerede ejendomme ikke måtte vende tilbage til tysk eje.

De forandrede vilkår i jordpolitikken gav ved samme lejlighed Hans Andersen anledning til betragtninger over Landeværnets muligheder i den nye tid: »En del ejendomme er allerede siden Befrielsen overgået på danske hænder, og vi er inde i en udvikling, der betyder en stor forskydning til dansk side. Vi er klar til at løse store opgaver, da der står betydelige reserver til rådighed«. Formanden hentydede her til den konsolidering, som de gode år for landbruget under besættelsen havde betydet for Landeværnet. Hans Andersen sagde endvidere: »Den jordkamp, der startedes i 1926 med indsatsen af tyske statsmidler gennem Kreditanstalt Vogelgesang, og som vi mødte med oprettelsen af foreningen Landeværnet den 24. januar 1927, kan nu betragtes som afsluttet. Tyskerne har bestræbt sig for at båndlægge og opmagasinere jord til en ungdom, der endnu ikke var der, foruden at de ved den fri omsætning og oprettelsen af nye brug har villet sikret sig en forholdsvis stor andel. Endnu er der en større part af grænsesoggenes jord på tyske hænder, end der svarer til det pro-

centvise styrkeforhold i stemmetal. Når Landeværnet fremdeles øjner en arbejdsopgave et stykke frem i tiden, så skal denne ikke ligge i ved overbud og lokkemidler at drage tysk jord og tysksindede mennesker ind i et afhængighedsforhold under dansk kapital. Men vil vil på åben og hæderlig dansk vis, gennem fri omsætning og gennem den normale og naturlige udformning af forholdene hjælpe med til, at der kan blive bedre og sikrere adgang for vor gode danske ungdom til bosættelse i de egne, hvor den tyske jordpolitik hidtil har søgt at spærre for denne adgang«.

For at sikre, at den nye jordpolitiske situation blev omsat til varig fremgang for danskheden, henvendte Landeværnet sig den 14. marts 1946 til statsminister Knud Kristensen. Sammen med sekretæren Kresten Philipsen samt K. Steglich-Petersen og Olaf Hedegaard fra Københavnerkomitéen havde Hans Andersen denne dag en forhandling med regeringens leder. Den 18. marts blev samtalen fulgt op med en skriftlig anmodning, der også sendtes til de sønderjyske rigsdagsmænd. Landeværnet ønskede at få stillet 1 million kr. til rådighed af statskassen. Beløbet skulle bruges til at bosætte dansk ungdom på de konfiskerede arealer i grænseegnen. Dertil kom de øgede chancer for almindelige opkøb blandt hjemmetyske bønder: »Meget tyder på, at der kan købes hjemmetyske gårde i et ikke helt ringe antal i den kommende tid. Det hører ikke til sjældenhederne, at Landeværnet får tilbud af den art, også på rimelige vilkår. Der er grund til at antage, at tilbudenenes antal på grund af forholdene vil forøges«.

Man forventede åbenbart, at det tyske nederlag og presset på mindretallet efter Befrielsen ville få en del tysksindede landmænd til at sælge deres ejendom, måske i forbindelse med udvandring. I den situation var det Landeværnet magtpåliggende at have ressourcer nok: »Først og fremmest vil det være ønsket indenfor den kreds, der støtter Landeværnets arbejde, at intet forsømmes og forbliver ugjort af det, som forholdene muliggør at udrette til fremme af danskhedens stilling ved vor nuværende sydgrænse«. Med de sidste tre ord hentydede man måske til muligheden for en grænseflytning mod syd, som Knud Kristensen var så varm en fortaler for. Det hjalp dog ikke; staten ydede heller ikke denne gang nogen direkte støtte til Landeværnet. Og i øvrigt var Landeværnet heller ikke indstillet på at virke i Sydslesvig.

Med tiden blev flere ejendomme og arealer givet tilbage til de

Tinglev, den 18. Marts 1946.

Hr. Statsminister Knud Kristensen,
København.

Foreningen Landeværnet og Landeværnets Komité i København, repræsenteret ved Højesteretssagfører K. Støglich-Petersen, Bankdirektør Olaf Hedegaard, Gaardejer Kræsten Philipsen, og Landeværnets Formand, Hans Andersen, henvendte sig ved mundtlig Forhandling med Statsminister Knud Kristensen den 14. Marts med Andragende om, at der fra Statens Side maatte blive stillet 1 Million Kroner til Raadighed for Landeværnet til Anvendelse og Støtte for Foreningens Formaal og de særlige Opgaver, som melder sig under de nuværende Forhold.

Dette Andragendes Fremkomst skyldes Drøftelser, der er ført mellem Landeværnets københavnske Støttekomité og Landeværnets Bestyrelse og en Drøftelse, der førtes ved Landeværnets Generalforsamling paa »Folkkehjem« den 5. Marts. Her blev det betonet, »at Landeværnet fremdeles øjner en Opgave et Stykke frem i Tiden ved paa aaben og hæderlig dansk Vis, gennem fri Omsætning og gennem den normale og naturlige Udformning af Forholdene, at hjælpe med til, at der kan blive bedre og sikrere Adgang for vor gode danske Ungdom til Bosættelse i de Egne, hvor den tyske Jordpolitik hidtil har søgt at spærre for denne Adgang.«

Med den forventede Konfiskation af de af Hofverwaltung og Vogelgesang tilhørende Ejendomme, der alene indenfor Grænsesøgnene omfatter 106 Ejendomme og Jordarealer med ha. 3140 skabes der en Situation i Lighed med Tiden efter 1920. Den Gang overtog den danske Stat 36 tyske Statsdomæner med et Areal paa ha. 6366, men heraf laa kun 8 Domæner med tilsammen ha. 1322 i Aabenraa og Tønder Amter, Hovedparten 24 Domæner med ha. 4343 kom Hadarslev Amt tilgode.

Med Frigørelsen af de Ejendomme og Jordarealer, som hidtil var baandlagte til tyske jordpolitiske Formaal, aabner der sig Muligheder af betydeligt Omfang, for at fremme en forøget Bosættelse af dansk Ungdom i Grænsesøgnene.

Mens det under Fremmedhærræddømmet var de nordlige Grænsesøgne, der maatte bære Jordkampen, har den vogelgesangske Indsats hovedsagelig været rettet mod et Omraade syd for en saakaldt Vogelgesang-Linje ned mod den nuværende Grænse. Naar der ikke er naaet andet gennem de to tyske Jordkampinstitutioners Virksomhed end at begrænse Forskydningen til dansk Side til ca. 6000 ha. og at baandlægge og overtage de 3—4000 ha. gennem Hofverwaltung, saa kan dette i væsentlig Grad tilskrives, at Foreningen Landeværnet oprettedes som Modtræk straks fra Begyndelsen af 1927. Foreningens Arbejde har fra første Færd været baseret paa privat indsamlede Midler, der dog har kunnet strækkes betydeligt ved Udnyttelse af Laanemulighederne gennem Laanekassen for Sønderjylland og i nogen Grad gennem Sønderjydsk Hypoteklaanefonds If. Prioritets Laan.

Alligevel har den tyske Jordpolitik bevirket, at den overvejende Part af Jorden paa tyske Hænder har været utilgængelig for danske Købere, saavel som for de Sammenlægnings- og Udstykningsformaal, der med Støtte af dansk Lovgivning har været tilstræbte.

Der ligger fremdeles et nationalt Problem i det Forhold, at i 14 af Grænseomraaets Sogne er henvend 50 pCt. af Jorden paa tyske Hænder, skønt Procenttallet for tysksindede Ejere kun er 35—36. At dette, med de hjemmetyske Bønders negative Indstilling overfor dansk Udstykning og Bosættelse, betyder en afgørende Hindring herfor, vil være indlysende. I de fleste Tilfælde kræves der Udbygning og Sammenlægning af Marker fra flere Ejendomme for at skabe egnede Arealer til Oprettelse af nye Brug.

I adskillige Tilfælde kan overtagne Hofeverwaltungs Gaarde og Arealer blive brugbare Bytteobjekter til Fremme af formaalstjønlig Jordfordeling ved større Landsbyer, men hvis der skal opnaas noget gennemgribende paa dette Omraade, er det nødvendigt at raade over spredte Parceller i større Udstrækning.

Meget tyder paa, at der kan købes hjemmetyske Gaarde i et ikke helt ringe Antal i den kommende Tid. Det hører ikke til Sjældenhederne, at Landeværnet faar Tilbud af den Art, ogsaa paa rimelige Vilkaar. Der er Grund til at antage, at Tilbudenes Antal paa Grund af Forholdene vil forøges.

Vi staar saaledes overfor en Situation, der aabner Mulighed for en dybtgribende Forbedring i hele det nationale Jordspørgsmaal i Grænseomraadet.

Landeværnets Virksomhed har gennem Krisaaarene og Besættelsestiden nærmest været defensiv og henholdende. Men den Indsats, der herved er ydet, bygget paa privat Offervilje, vil vi ogsaa gerne fremholdes som Baggrund for et Andragende til den danske Regering om at forøge Landeværnets Virkemidler med 1 Million Kr.

Den største Part af de Opgaver, der venter, er henlagt til Statens Jordlovsudvalg, og Landeværnet har hidtil virket i god Forstaaelse og godt Samarbejde, hvor der er Berøringsfelter med Statens Jordlovsudvalg. Det vil ogsaa svare til dansk Tradition og Indstilling, hvis den kommende Tids Opgaver kan løses ved Samvirke inellem privat Initiativ og hurtig Handlekraft og en statslig Institutions officielle og ansvarlige Administration inden for den paagældende Lovs Rammer.

Først og fremmest vil det være Ønsket indenfor den Kreds, der støtter Landeværnets Arbejde, at intet forsømmes og forbliver ugjort af det, som Forholdene muliggør at udrette til Fremme af Danskhedens Stilling ved vor nuværende Sydgrænse.

Paa Landeværnets Vegne

Med Højagtelse

H. ANDERSEN. KR. PHILIPSEN.

Landeværnets henvendelse til statsminister Knud Kristensen om de beslaglagte Vogelgesanggårde. LAÅ, foreningsarkiv acc. 449/12.

oprindelige ejere, mest arealer tilhørende landmænd lige syd for grænsen, men ikke Vogelgesanggårdene eller de ovennævnte store gårde. Det huede ikke Landeværnet, at jorden kom tilbage på tyske hænder. I 1952 beklagede Peter Chr. Hanssen i bestyrelsen tilbagegivelsen af jorden. Han foretrak, at der i stedet blev givet en pengeerstatning. På generalforsamlingen samme år var der tilsvarende utilfredshed over ophævelsen af konfiskationerne.

Landeværnet i offensiven

Ud over konfiskationerne mistede det tyske mindretal i årene efter 1945 mange ejendomme ved normale salg til dansksindede købere eller til staten, sådan som det skete med gården Hohenwarte ved Højer på 71 ha, der i 1949 af den tyske ejer blev solgt til Statens Jordlovsudvalg og siden indrettet som forsøgsgård.

Hans Andersens forudsigelse om en øget salgstrang hos de hjemmetyske bønder holdt altså stik. I februar og marts 1947 kunne han orientere bestyrelsen og generalforsamlingen om betydelige forskydninger fra tysk til dansk side, hvor Landeværnet adskillige gange havde spillet en aktiv rolle. I 1946 medvirkede foreningen til at få Bjerremark samt 21 andre ejendomme over på danske hænder. Det følgende år skiftede 19 ejendomme med hjælp fra Landeværnet fra tysk- til dansksindet ejer. I 1948 drejede det sig om 13 ejendomme, og foreningen havde selv købt 24 ha fra fremtrædende hjemmetyskere i Jyndevad. I 1949 lå antallet af vundne gårde på 10, heraf en gård på 91 ha i Bøgvad. Fra 1950 savnes oplysninger, men i 1951 gik 13 ejendomme med Landeværnets hjælp fra tysk til dansk ejer, deriblandt den store gård Kværnholt i Burkal sogn, hvor der måtte gives en overpris på 30.000 kr. for at få gården.

Overpriser var ellers imod Landeværnets almindelige politik. Vel var Landeværnet ifølge Hans Andersen villig til satsning, men der skulle være grænser for, hvad der måtte bruges af midler for at erhverve en enkelt ejendom. Da foreningen i 1953 fik overført 1 million kr. fra Industri- og Varelotteriet, sagde han: »Spørgsmålet kan godt rejses, om vi anvender penge nok til vort formål i forhold til de midler, der er til rådighed. Komitéen i København skal jo ikke gerne få indtryk af, at vi ikke har brug for den mere. Det er min mening, at vi må strække os ret vidt, hvor der kan erhverves noget fra tyskerne, jord eller ejendom.

Gården Bjerremark kom 1946/47 ved Landeværnets hjælp over på danske hænder, da den tysksindede ejer Carsten Angel solgte til Hans Linnet. Dermed blev der rokket ved den traditionelle tyske dominans i Ubjerg sogn. Den smukke gård med hovedbygning fra 1842 og avlsbygninger fra 1872 er fredet og benyttes nu som kursusjendom. Fotos i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

Det må dog være mere med hensyn til kapitalindsats end til overpris – billigt får vi jo næppe noget fra den kant«. Og i 1961 bemærkede formanden: »Vi må også passe på, at købesummerne ikke får præg af overpriser for tyske ejendomme, og fra tysk side kan bruges som eksempler på fortsat dansk jordkamp«.

I løbet af 1950'erne aftog den tyske tilbagegang ifølge de stadig mere spredte oplysninger i Landeværnets protokoller. Foreningen medvirkede til ejerskifte fra tysk til dansk ved 7 ejendomme i 1952, 6 i 1954, 5 i 1955, 6 i 1957, 5 i 1958 og 4 i 1961. Derefter ophørte Landeværnet med at notere de tyske tab i protokollerne.

Hans Andersen blev ikke euforisk af den betydelige danske fremgang i de første år efter krigen. I et tilbageblik i anledning af Landeværnets 20-års jubilæum i 1947 mindede han om: »Betydningen af det danske arbejde i sin helhed og sammenhæng, der er gennemført i disse år, skal ikke måles på baggrund af det tyske sammenbrud nu, men deri, at der gennem årenes skiftende vanskeligheder og modgang af forskellig slags, tegner sig en dansk fremgangslinje i hele den nationale og folkelige udvikling i Nordslesvig«. Det lange, seje træk var nu som før det bærende i grænsekampen, og derfor var det for tidligt at slappe af: »Kreditanstalt Vogelgesangs likvidation vil være det første skridt hen imod en indstilling af den nationalpolitiske jordkamp, sådan som det skete fra vor side efter Genforeningen. Endnu gør vi dog sikkert rigtigt i at afvente, hvilken indstilling og holdning, der bliver den rådende indenfor den tysksindede befolkningsgruppe. Der er noget, der tyder på, at det særligt er fra steder, hvor hjemmetyskerne bor tættest, at den hadefulde og aggressive stemning næres, så der vil være nogen grund til at skænke dette forhold interesse endnu en tid.«

Denne holdning var der tilslutning til hos Landeværnets støtter af nationalt interesserede som f.eks. næstformanden H. Jepsen Christensen, amtslæge H. Lausten Thomsen og førstelærer N. C. Spandet i St. Jyndeved. Da der i 1948 på generalforsamlingen blev spurgt, om Landeværnet ydede lån til tysksindede ansøgere, var svaret da også benægtende. På bestyrelsesmødet i februar 1950 udtalte Hans Andersen i overensstemmelse hermed: »De nationale synspunkter og motiver for Landeværnets arbejde vedbliver at være stærkt bestemmende. Der kan godt regnes med, at som tiden går vil der blive budt os lejlighed til at købe større

tyske gårde, hvor disse ikke kan gå i arv indenfor familien. Private tyske købere har ikke den store kapital, der skal udbetales på sådanne gårde, og det er nærvædet at høre til god tone i visse hjemmetyske kredse at søge Landeværnets bistand til at finde en køber. Hvor det har strategisk betydning, må vi være rede til at gøre den indsats, der kræves for at købe den pågældende gård, og det mener vi også at være sikre på tilslutning til både fra bestyrelsen, komitéen og generalforsamlingen. For tiden er vor nærmestliggende opgave at få købt halvdelen af »Annenhofs« jorder«. Annenhof var en gård i Tinglev sogn.

På bestyrelsesmødet samme år i september gjorde Hans Andersen nærmere rede for, hvor Landeværnet iøvrigt skulle sætte særlige kræfter ind: »Der handlede forholdsvist lidt med ejendomme, og det var temmelig sjældent, at vi blev alarmerede om, at en ejendom var ved at gå den forkerte vej. De steder, vi passer mest på, var, hvor tyskerne endnu sad talmæssigt stærkt, nemlig Højer, Ubjerg, Lydersholm, Rens, Jyndeved og Eggebæk. Det var på disse steder, vi prøvede at bane vej og adgang til nye arealer, ved siden af det arbejde, som de almindelige henvendelser og andragender af forskellig art gav os«.

I forhold til situationen før verdenskrigen betød Landeværnets fremrykning i Højer og Ubjerg sogne utvivlsomt en styrkelse af den danske front de pågældende steder. I Ubjerg sogn var den nationale stilling endnu i begyndelsen af 1950'erne på vippen. Ganske få stemmer kunne afgøre udfaldet af de kommunale valg her, og derfor fulgte Landeværnet særlig opmærksomt udviklingen på dette sted. På bestyrelsesmødet i februar 1957 efterlyste Hans Andersen f.eks. en køber til en stor gård i Bremsbøl, »som Landeværnet anså for at være af stor betydning at få over på danske hænder«. Landeværnet ønskede ikke at købe gården selv, da det ville være økonomisk uoverkommeligt, og et direkte køb »ville desuden vække for megen opsigt på tysk side og blive udnyttet til agitation for at få penge igen sydfra«. Arbejde i det stille uden for offentlighedens søgelys var nu som før Landeværnets vigtigste metode. Imidlertid var Landeværnets offensiv i Ubjerg sogn ikke i enhver henseende vellykket. I februar 1961 kunne Hans Andersen meddele, at Landeværnet havde solgt 2 ha jord ved Sæd. I den anledning bemærkede han: »Vi har derved fået dækning for en del af de ekstra midler, vi ofrer for at holde den svage stilling, danskheden står i derude i Ubjerg sogn. Siden sep-

tembermødet har vi måttet finde ny ejer til 3 ejendomme i Ubjerg sogn, og rigtig godt går det egentlig ingen af vore folk der«.

Opmuntrende var derimod erhvervelsen i 1960 af Poppenbøl i Højer sogn på 177 demat fra den tysksindede ejer. Herom fortalte Hans Andersen i 1961 under den sædvanlige fortrolige drøftelse på generalforsamlingen: »Samtidig havde vi fået nys om, at den store tyske slægtsgård Poppenbøl ude ved Rudbøl var solgt til en camoufleret tysk køber. Hvis den gård kunne købes, ville jeg gerne gå med til at tømme Landeværnets kasse til det... Salget den gang blev afværget. Sidst i november blev det oplyst, at gården var afgivet til salg til Jep Nissen, og nogle dage senere kom dennes kollega – Harald Madsen, Højst, for at tilbyde ejendommen, både ejendommen og den frie jord – ha 49 og ha 39. Det lykkedes os at finde en god køber, forpagteren på Slotsfelt Marius Lund«. Jep Nissen, Lille Jyndeved, var den tyske tillidsmand ved ejendomshandler. Senere i 1961 var der yderligere triumfer at fejre. Kollund kro blev erhvervet af en dansksindet, og det samme gjaldt gården Hestholm ved Tønder, der var sat til salg i »Der Nordschleswiger« gennem Jep Nissen, men som efter forhandlinger om støtte med A. P. Møller blev købt af forpagter Johs. Garder fra Vimtrup.

I Landeværnet blev sådanne handler taget som udtryk for, at det tyske mindretal manglede købere og kapital til de store gårde. De tyske aktiviteter på jordområdet blev fortsat fulgt nøje. Landeværnet interesserede sig især for, om der stod fremmed kapital bag tilbud og handler, men i 1956 og 1958 blev også skibsreder Jepsens opkøb af ejendomme på Løjt land drøftet. Hans Andersen mente dog ikke, at de havde nationalpolitiske motiver. Alligevel greb Landeværnet i 1960 ind for at afværge, at Jepsen kom i besiddelse af gården Brøde ved Barsmark. Det skete ved at sikre ejeren et lån på 62.300 kr., hvorefter han afviste Jepsens fordelagtige tilbud. Dette vakte ifølge de lokale folk »megen glæde blandt danskerne i Løjt og Barsmark«.

I 1958 voldte det bekymring i Landeværnet, at de beslaglagte midler fra mindretallets organisation Selbsthilfe blev givet fri, og at den slesvig-holstenske ministerpræsident Kai-Uwe von Hassel stillede den genrejste institution tilskud i udsigt. Snart efter forventede man imidlertid, at midlerne sydfra ville blive brugt forsigtigt, og man konstaterede, at dansksindede købere på lige fod med de få tysksindede havde adgang til at erhverve de tyske

ejendomme, der blev sat til salg i grænseegnene. Det følgende år var der stadig kun få tyske købere, men man mente dog at have registreret: »Der er tilsyneladende oprettet eller søgt oprettet tyske udvalg svarende til vore sogneværn i tysk tid, rundt i sognene. Noget tyder dog på, at det er de mere fanatisk og uforsonligt anlagte, der er indsat i disse sogneudvalg og at deres indblanding afvises af de mere moderate og besindige hjemmetyske landmænd. Uden penge vil de næppe kunne udrette nævneværdigt«. Det viste sig dog på ny, at der ingen grund var til at bekymre sig over jordkampens udvikling.

Endnu en overflødig bekymring blev vakt, da en stor gård i Øster Gejl kom til salg i 1962. Der meldte sig en interesseret køber med adressen Danziger Strasse i Slesvig, og Landeværnet frygtede, at den dækkede over en stråmand for tysk kapital. Man greb derfor ind med et lån på 65.000 kr. og sikrede derved gårdens forbliven på danske hænder. Imidlertid tilhørte adressen en af de danske lærere i Slesvig by! Hans Andersen erkendte derfor: »Vi kunne vist have sparet indgrebet her, men var den gået til forkert side, hang hele skylden på forretningsudvalget«. Det lå nu engang til Landeværnets ældre ledere og støtter at tage ansvaret for danskhedens sag i grænseegnene meget alvorligt.

Et andet udslag af denne alvor var de åbenhjertige kommentarer, når der blev konstateret brud på den danske nationale disciplin. Førstelærer Spandet fra St. Jyndeved betegnede det således i 1950 som »nationalt uanstændigt«, når nogle folk, der gang på gang havde fået hjælp fra Landeværnet, solgte til den højstbydende køber uden hensyntagen til dennes nationale sindelag. I almindelighed var det i begyndelsen af 1950'erne rene undtagelser, hvis en ejendom med Hans Andersens udtryk »gik den forkerte vej«. Trods lejlighedsvis høje pristilbud fra tysk side skete det dengang sjældent, at dansksindede ejere solgte til tysksindede købere. Der er intet, som tyder på, at der siden skete de store forandringer i denne grundholdning. Bl.a. takket være Landeværnet var uviljen mod at sælge jord til tysksindede blevet til en indgroet tradition i den dansksindede befolkning – en tradition, som endnu gør sig gældende, selv om det dansk-tyske forhold i grænselandet er blevet stadig forbedret siden København-Bonnerklæringerne fra 1955 med deres bestemmelse om, at bekendelsen til et nationalt mindretal er fri og ikke må efterprøves af myndighederne.

De moderne tiders indtog i 1940'erne og 1950'erne

Landeværnets virke påvirkedes ikke kun af den nationale udvikling, men også af landbrugets skiftende vilkår. De gode priser under besættelsen betød, at det sønderjyske landbrug stod velkonsolideret til at møde efterkrigstiden. Som helhed forblev vilkårene for erhvervet frem til slutningen af 1950'erne rimelige med en forrentning på 4 % og opefter. Men der var naturligvis udsving fra år til år. For sandjordsbonden var 1947 et tørkeår, og det følgende år gav kartoflerne dårlige priser. I den første halvdel af 1950'erne gik det ifølge Hans Andersens årsberetninger landbruget godt, men i 1954 svigtede høsten, og tiderne var nu vanskeligere, om end ikke kritiske. To ejendomme kom på tvangsauktion, hvoraf den ene blev reddet af familien, mens den anden måtte overtages af Landeværnet. En god høst i 1955 rettede imidlertid op på forholdene.

I slutningen af 1950'erne strammede det på ny til. I 1958 klagede Hans Andersen over stærkt forringede afsætningsvilkår og advarede mod nye krisebevægelser. I 1959 skitserede formanden, hvad der skulle til for at modstå de nye vanskeligheder: »Der er nu gået så mange år siden tredivernes virkelige krisetider, at én og anden af de unge, vi hjalp i gang dengang, nu møder med én af sine egne unge for at finde en ejendom. Det er da meget glædeligt, når vi får at se, hvad unge fra den tid er nået frem til ved målbevidst dygtighed og økonomisk sans. Det ville være godt, om noget af den erfaring og livsindstilling, der skabtes i trofaste og viljestærke landbohjem dengang, gennem en trang tid kunne bevares for en ny generation i en ny tid med nye problemer for arbejdet og tilværelsen«. Der blev dog ikke brug for en tilbagevenden til de gamle dyder i denne omgang. 1959 gav atter ro om landbrugets økonomi, som selv en dårlig høst samme år ikke for alvor kunne rukke.

De gode tider virkede på én gang positivt og negativt ind på Landeværnets virksomhed. Positivt, fordi afdrag og renter på de ydede lån kom hjem og på ny kunne lånes ud. På generalforsamlingen i marts 1947 kunne Hans Andersen om det forgangne år således fortælle: »Den almindelige hjælpevirksomhed har kun stillet meget små krav til Landeværnet, og det må meget ønskes, at vi også i fremtiden kan lægge hovedvægten af vor virksomhed ind på at hjælpe vore unge i gang i stedet for at holde det gående

for dem«. Og i 1954: »Det var en glæde at aflægge regnskab og status. Landeværnet var nu et likvidt, velfunderet og godt underbygget foretagende«. Negativt virkede imidlertid de meget høje priser på ejendommene og på de knappe byggematerialer, som gjorde det svært for de unge landmænd at overtage og udbygge en ejendom uden samtidig at påtage sig en meget stor gældsforpligtelse. I 1946 anbefalede Landeværnet derfor, at de unge arbejdede et par år som forpagtere for at se tiden an. Imidlertid holdt det høje prisniveau sig. I 1949 advarede foreningen imod, at sælgerne ribbede deres ejendomme for besætninger og beholdninger for at reducere købsprisen, fordi det let lokkede unge købere til at binde an med en større ejendom, end de kunne magte.

I 1952 skildrede formanden de høje ejendomspriser som en alvorlig trussel mod Landeværnets målsætning: »Men stort set bliver det en ret betænkelig kendsgerning, at de høje ejendomspriser, den dyre start og det forholdsvis knappe udbud af ejendomme, afholder en ikke ringe del af vor landboudom fra at søge selvstændigt erhverv som landbrugere. Dette forhold gælder ikke i grænseegnene alene, men har sin alvorlige baggrund her, fordi det hæmmer og sinker løsningen af mål og opgaver, vi har haft for øje helt fra genforeningstiden. Dette mål var – og er – at få udlignet og overvundet den stilstand og stagnation, der både befolknings- og erhvervsmæssigt prægede landsdelen fra det tyske styre, og til dette hører i første række en bedre udnyttelse af jorden til bebyggelse og bosættelse for den nye generation«. Sammenlignet med Sydslesvig var der dog alligevel sket en del i de forgangne år: »Der er trods alt nået meget i den retning i årene, der er gået siden. Intet viser os det bedre end forholdene hos vore gamle landsmænd på den anden side grænsen, hvor vi genfinder forhold, vi kendte hos os her for 50 år siden«.

De høje jordpriser fortsatte 1950'erne ud. På generalforsamlingen i 1954 beklagede Hans Andersen letsindigheden hos mange unge købere, der ikke som den ældre generation kendte til krisetider: »Deri ser vi også en forklaring på den hårdnakkede optimisme, hvormed de unge købere til ejendomme forelægger os den som regel meget høje pris, hvortil de tænker at købe. Vi kunne ønske nogen mere virkning af de forsigtige vurderinger, vi foreholder vore unge kunder på Landeværnets kontor, og hvor

Hans Andersen, Kongsbjerg, malet af Stefan Viggo Pedersen. Maleriet hænger nu i Billedsalen på Folkehjem i samlingen af portrætter af danske nationale førere. Det viser Landeværnets formand som en ældre mand. Hans Andersen synes ikke særlig fornøjet. Måske udtrykker billedet hans bekymring over bonde-samfundets tilbagegang siden 1950'erne. Efter foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

ellers lejlighed er. Det sker, at en og anden giver os ret heri, men oftest når sket skade har skærpet forståelsen«. Ordene kunne ikke lade nogen i tvivl om, at de unge låneansøgere blev taget myndigt i skole, når de fremførte deres låneansøgninger overfor Hans Andersen på kontoret i Tinglev. Men mon ikke, at udtalelsen af en og anden i den unge generation også kunne opfattes som bedrevidende?

Landeværnet og udstykningen i grænseområdet

Der var stadig mange opgaver at løse, før landbruget i grænseområdet kom på højde med det øvrige land. På generalforsamlingerne i 1951 og 1954 og endnu så sent som i 1956 blev der anket over, at der endnu ikke var etableret elforsyning til de tyndt befolkede egne langs grænsen. Men ellers blev udstykning, afvanding og kultivering som i årene før krigen anset for de vigtigste elementer i en videreudvikling af landbruget i grænseegnen. Her virkede Landeværnet tæt sammen med Statens Jordlovsudvalg – dog ikke altid til Landeværnets fulde tilfredshed: »Jord-

lovsudvalgets forretningsprincipper synes ikke at tillade køb af jordarealer til gældende handelsværdi, og det gælder derfor nærmest som en stiltiende forudsætning mellem Landeværnet og Jordlovsudvalget, at vi tager os af lejlighedsvis køb af større – også mindre – jordarealer, hvor der skønnes at være fremtidige sammenlægningsmuligheder til bosættelsesformål. Hvad der hidtil er købt, er afhændet til Jordlovsudvalget uden tab for Landeværnet, men ved noget omstændelige byttehandler med spredte restarealer, som Jordlovsudvalget kunne afstå. Mulighederne for at fortsætte med denne udvej og omvej er dog stærkt begrænsede, så der må søges skabt én eller anden ordening, hvor igennem enten Landeværnet eller Jordlovsudvalget kan påtage sig det tab, der opstår ved, at jord, der er købt til frihandelsværdi, afstås til husmandsbrug til den hertil gældende værdiansættelse. Hvis ikke Jordlovsudvalgets stive forretningsprincipper kan tillempes efter de foreliggende opgaver her, må vi forsøge, hvad Landeværnet kan få gennemført, for at udnyttelsen af de øjeblikkelige muligheder for fremskaffelse af brugbare udstykningsarealer ved grænsen kan fortsættes«, klagede Hans Andersen i 1952.

Landeværnets indsats koncentrerede sig især om området ved Rens. Her ejede foreningen efter målrettede opkøb flere arealer på tilsammen 139 ha, som i februar 1955 blev tilbudt Statens Jordlovsudvalg til brugene langs den nye udstykningsvej mellem Lydersholm og Rens. Imidlertid var salget endnu ikke gået i orden i september samme år, og Landeværnets tålmodighed med Jordlovsudvalget blev sat på endnu en hård prøve: »Den uendelige langsomhed, hvormed Jordlovsudvalget behandlede tilbud på jord i almindelighed, afholdt folk fra at indlade sig med Jordlovsudvalget«, konstaterede Hans Andersen på et bestyrelsesmøde. Men på generalforsamlingen i marts 1956 kunne han oplyse, at handelen nu var gået i orden. Ved samme lejlighed måtte kontorchef Eugène Ibsen fra Jordlovsudvalgets afdeling i Tønder dog høre på kritik af, at udvalget betalte for lave priser og derfor ikke fik tilbudt nok jord til udstykning.

I 1958 havde Landeværnet en forhandling om bosættelsesinitiativer med lederen af Jordlovsudvalgets 2. kontor i København, der havde med de sønderjyske forhold at gøre. Efter Hans Andersens mening var resultatet ikke videre opløftende: »Vi havde en forhandling med kontorchef Hauch den 7. februar og fik et ret

utiltalende indtryk af alt det partipolitiske magtstræb, der gør sig gældende i bestræbelserne for en større erhvervspolitisk indsats fra statens side i det tyndt befolkede grænseområde. Reorganiseringen af Laanekassen giver en tilstrækkelig antydning af hvad der foregår, og Jordlovsudvalgets sønderjyske afdeling er vist til stadighed i skudlinjen. Derfor får vi en masse snak og små resultater. Min teori er, at hvis der skal skaffes jord til de store bosættelsesprojekter, skal der være penge til at betale en pris, folk vil og kan sælge til. Har vi det, så kan der også nås en del af det, der snakkes og skrives om«.

Gnidningerne mellem Landeværnet og Jordlovsudvalget havde deres rod i de to institutioners forskellige formål. Landeværnet ønskede bosættelse primært ud fra overordnede nationalpolitiske og egnsudviklingsmæssige hensyn og havde som privat organisation friheden til at løbe den risiko, som var nødvendig for at udnytte pludseligt opdukkende muligheder for erhvervelse af jord på de rigtige steder. Jordlovsudvalgets opgaver var ikke specielt knyttet til Sønderjylland, men var af almen dansk socialpolitisk karakter, nemlig at virke for oprettelsen af nye husmandsbrug med god jord og til en pris, den kommende husmand med sikkerhed kunne forrente. Jordlovsudvalget søgte at strække sine midler mest muligt og var nok også hæmmet af, at det var stramt styret af repræsentanter for de politiske partier og havde den overordnede administration i København.

Bedre blev udsigterne for samarbejdet ikke, da Landeværnet i 1958 blev ramt af et almindeligt forbud imod, at foreninger kunne købe jord. Dertil behøvedes fremover i hvert eneste tilfælde en dispensation – fra Jordlovsudvalget. Både Jordlovsudvalget og Landbrugsministeriet viste sig imidlertid forstående for Landeværnets problemer med den nye lov, og der blev fundet en tilfredsstillende ordning, så foreningen stadig kunne købe jord.

Fra forskellig side var der et pres mod Landeværnet for at få fremskyndet udstykningen. »Sheriffen« fra Tinglev, politibetjent J. P. Egebjerg Andersen, opfordrede på flere generalforsamlinger i slutningen af 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne til øget udstykning. Der var også mange, som mente, at der på dansk side burde skabes et modstykke til det tyske »Programm Nord« fra 1953. Programm Nord var en storstilet plan for landbrugsudvikling i den vestlige del af Sydslesvig og Ditmarsken. Den omfattede bl.a. inddigninger af nye koge, en Ejderdæmning, vej-

»Sheriffen fra Tinglev«, politibetjent J. P. Egebjerg Andersen (1916-81), senere politiassistent i Gråsten, var fortaler for en hård dansk linje i forholdet til det tyske mindretal. Han var en trofast gæst på Landeværnets generalforsamlinger. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

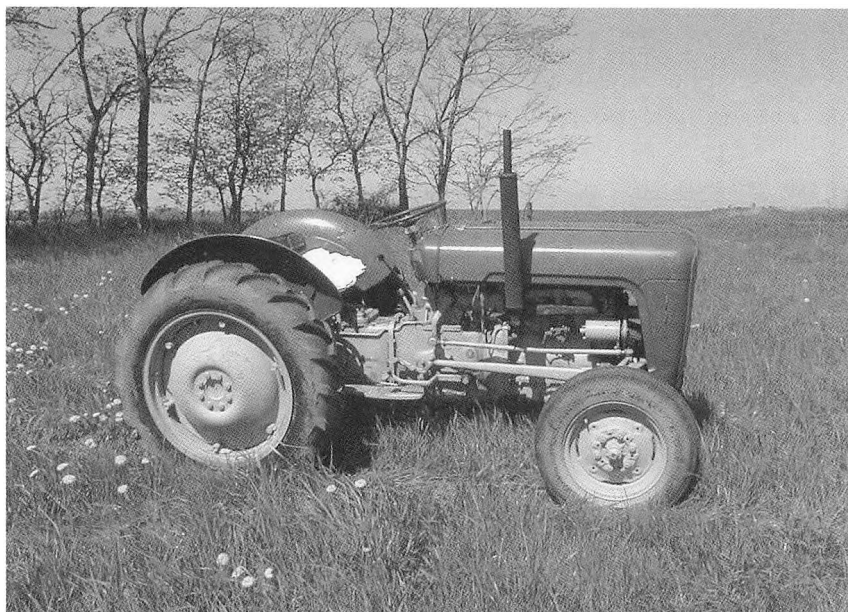
læg, udstykning og jordfordeling med udflytning samt hedeopdyrking, læplantning, afvanding etc. På mange måder modsvarede Programm Nord den danske indsats for at intensivere landbruget i Nordslesvig efter Genforeningen, men det var mere koncentreret. Der blev givet store tilskud fra den tyske forbundsstat og landet Slesvig-Holsten. Resultaterne af Programm Nord kan stadig ses i den vestlige del af Sydslesvig, hvor navnlig de nyudstykkede brugs særlige byggeskik springer i øjnene med den toetages beboelse under samme tag som stalden eller som en vinkelbygning på denne.

Hans Andersen var imidlertid imod at skabe et dansk »Program Syd«. På generalforsamlingen i 1953 fremhævede han, at der vel var uløste opgaver nok: »Men dette forhold skal ikke bruges som søgt anledning til at røre stortrommen for at samle midler til store programmer og planer. Vi tror, vi når de varige og holdbare resultater ved et jævnt og støt arbejde i takt og forståelse med det, en vågen og virksom dansk befolkning ser som sit kald og mål«. Synspunktet blev gentaget på generalforsamlingen i 1954 og i en artikel i månedsskriftet »Grænsevagten«, hvor formanden nøje redegjorde for de muligheder og hindringer, der bød sig for udstykningen i grænseområdet. Det var her hans konklusion, at der højst var mulighed for at udstykke 120 nye brug på hver 12¹/₂ ha. Mindre måtte brugene ikke blive.

Set i bakspejlet var det heldigt, at udstykningen i begyndelsen af 1950'erne ikke blev forceret frem. For landbruget begyndte at ændre struktur bort fra de små brug. I 1956 og 1959 var der i Landeværnet bekymring over, om de nyudstykkede brug blev for små. I 1961 diskuterede bestyrelsen sammenlægning af de små brug. Det var nu vanskeligt at få de små steder solgt, og der kom flere eksempler på, at husmænd tog arbejde i andre erhverv. I 1962 kunne Hans Andersen i sin årsberetning konstatere: »Der må vistnok regnes med en svækkelse i interessen for udstykningsarbejdet på grund af den tiltagende bortvandring af ungdom fra landbruget, men også under indtryk af den offentlige debat om sammenlægning af de små brug«. Formanden fandt det dog stadig vigtigt, at der blev udstykket husmandsbrug i grænseegnen, men de skulle have en fjerdedel større areal. Snart forstummede imidlertid al tale om videre udstykning.

Landeværnet, landbrugets mekanisering og afvandringen i 1950'erne

Når de mindste husmandsbrug i løbet af 1950'erne blev for små til at ernære en familie, skyldes det landbrugets mekanisering, som gjorde det muligt for én mand at overkomme stadig mere arbejde, navnlig på marken. I løbet af 1950'erne og de første par år af 1960'erne forsvandt arbejdshestene stort set fra det sønderjyske landbrug, hvor de som trækraft ved markarbejde og transport blev afløst af traktorerne – frem for alle af »den lille grå« Ferguson.

Ifølge Landeværnets formand Hans Andersen var mange landsbyer i 1951 »overtraktorerede«. De moderne landmænd anså dog »den lille grå« Ferguson og de andre traktorer som denne Massey-Ferguson 35 for uundværlige for landbrugsdriften. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

Mekaniseringen blev ind imellem drøftet på Landeværnets generalforsamlinger i 1950'erne. I 1951 ankede Hans Andersen over, at der blev brugt for mange penge på »modernisering og motorisering«. En mere moderne indstillet landmand som gårdejer og agronom Erik Boesen fra Stubbum var uenig heri. Mekaniseringen betød en rationalisering, som muliggjorde en større produktion. Om Hans Andersens gensvar til Erik Boesen siger protokollen: »Formanden replicerede, at der mekaniseres og moderniseres udover de økonomisk forsvarlige grænser mange steder, og derfor er en advarsel fra Landeværnets side på sin plads...«. Ifølge referatet i Jydske Tidende brugte Hans Andersen udtrykket, at mange landsbyer var »overtraktorerede«. En anden landmand af den ældre generation, næstformanden Hans Jepsen Christensen, mente som formanden, at »det er bedst, at man handler således, at man selv klarer sine sager«.

Landeværnet gav da heller ikke lån til mekanisering og modernisering i bedrifterne. I mangel af andet finansierede man-

ge landmænd mekaniseringen af deres ejendom med løs gæld hos maskinhandlerne. Det vakte slet ikke Landeværnets billiglise, og på et bestyrelsesmøde i 1962 slog Hans Andersen fast: »Vi har hidtil været indstillet på ikke at give lån til afvikling af løs gæld, der mest omfatter købmands- og maskinhandlerfordringer. Vi ser heri en fare for at stimulere forretningsfolkene i forvejen overdrevne kreditgivning og i samme grad landmænds ubetænksomme kreditdyrkelse«. Ingen tvivl om, at Hans Andersen var blevet de gamle dyders talsmand!

Mekaniseringen hang nøje sammen med afvandringen fra landbruget. Flere og flere karle, piger og daglejere sagde farvel til landbruget og goddag til industrien. Formanden så dette som en trussel mod landbruget i grænseområdet og mod landbokulturen, og for at modvirke denne udvikling måtte Landeværnets midler sættes ind: »Den hjælp, vi kan yde vore unge ved ejendoms køb, bidrager i ikke ringe grad til at modvirke bortvandringen fra landbruget i den tyndest befolkede del af Nordslesvig. Herved er vi også med til at værne og bevare befolkningens og dens hjemstavns kultur og folkelige værdier«.

I sin sidste årsberetning på generalforsamlingen i 1963 så Hans Andersen meget pessimistisk på de nye tider: »Af de 42 ejendoms køb, vi har medvirket ved, var de 10 overdragelser indenfor familien, på de andre ejendomme kom der nye folk til. Men vi kender også eksempler, hvor sønner lader deres fødegård i stikken. Sådanne tegn på forfaldstendenser i rodfæstede traditioner er nedslående... Vor selvstændige og rodfaste landbostand var hidtil danskhedens holdbare og faste kerne i grænselandet. Fra Landeværnets oprettelse har vi stået i et omfattende, målbevidst samarbejde for at bevare dette vort faste midtpunkt i befolkningen, gennem den modgang som krisen og nazismen skabte. Der er noget urimeligt i, at vi nu af en rolig periodes indre udvikling stilles overfor forhold, der er ved at undergrave og nedbryde, hvad vi sammen værnede om og søgte at fremme. Nedbrydende for vor hele stilling er det, når vor landboudom i stigende tal vandrer fra os og forsvinder i de brede masser. Vi finder det beklageligt at blive udsat for, at denne udvikling støttes og anbefales offentlig fra enkelte ordførere«.

Det var imidlertid nyttesløst at kæmpe imod udviklingen og heller ikke videre konstruktivt at sætte skel mellem landboerne og arbejderbefolkningen i byerne. Det var bittert for Hans An-

Kr. Philipsen (1886-1962) fra gården Lundtoftbjerg var som Hans Andersen en af Landeværnets veteraner. I årene 1938-61 var han foreningens sekretær. Han sad også i Aabenraa Amtsråd, Jordfordelingskommissionen, bestyrelsen for Laanekassen for Sønderjylland, Sønderjydsk Hypoteklaanefond m.m. Foto i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

dersen, at hans mange år som formand for Landeværnet skulle afsluttes med denne kedelige status over nutiden. Hans bemærkninger var fuldt forståelige ud fra de forudsætninger, som han og hans generation havde levet under, men de måtte også overbevise de yngre kræfter i Landeværnet om, at tiden nu var løbet fra formanden. Hans Andersens betydning for Landeværnet og grænseegnens landbrug skal imidlertid ikke vurderes ud fra hans sidste år som formand, men på grundlag af hans fortjenester i 1930'erne og 1920'erne og tilbage til årene lige før den første verdenskrig, hvor han begyndte sit offentlige virke.

Ledelse, kapital, lån og legater 1945-2002

Landeværnets ledelse

Siden midten af 1950'erne blev det dansk-tyske klima i grænselandet forbedret. Man mærkede imidlertid ikke meget til den nationale afspænding i Landeværnet, så længe Hans Andersen var foreningens formand. For Hans Andersen og hans generation, der havde været unge i fremmedherredømmets sidste år og selv taget ansvaret under den nazistiske offensiv i 1930'erne og derpå mærket følgerne af besættelsen, udgjorde tyskheden per definition en vedvarende trussel mod det danske Sønderjylland. Grænseegnens gårde og mindre ejendomme var deres særlige verden. Kampen om jorden var gået dem sådan i blodet, at de knapt nok forsøgte at skjule glæden, når en tysk ejendom kom over i dansk eje, lige så lidt som de formåede at skjule skammen, når det en enkelt gang gik modsat. På generalforsamlingen i 1960 var diskussionen f.eks. præget af, at en enkelt dansk ejendom i Stemmild i Burkal sogn var gået over på tyske hænder. Mere skulle der åbenbart ikke til for at nære den instinktive bekymring for danskheden og for grænsen.

Men måske drejede det sig også om, at den ældre generation efterhånden sad for tungt på Landeværnet. I hvert fald var der tegn på svigtende interesse fra de unge landmænds side. I en kommentar til generalforsamlingen i 1949 skrev »Hejmdal« om dem: »Disse mænd må delagtiggøres i alt det, vi forstår ved den nationale kamp, de ofre den kræver, den indsats den forlanger – og den ofte meget krævende resignation overfor materielle fordele, som en hengiven offervilje overfor den nationale sag betinger«. Derfor var det ifølge avisen godt, at der nu skulle indledes et arbejde blandt de unge: »Thi – hvorfor skjule det – Landeværnets generalforsamlinger i de siden 1939 forløbne år er jo kun en skygge af de såre interessante og opløftende møder i de år, hvor jordkampen på ny var brændende. Og der er grund til, at vi i dag sender en tak til den gamle garde, som trofast møder op ved en lejlighed som Landeværnets generalforsamling, men vi vil også

sige til dem, at de burde tage deres sønner og unge venner med«.

Det ser ud til, at medlemshvervningen fik nogen succes, men allerede i 1952 var det igen galt med de unges fremmøde. I de senere årtier satsede Landeværnet navnlig på at få låntagerne til at blive medlemmer. I 1974 blev der sendt en opfordring ud til dem om at tegne sig for en andel på 100 kr. Opfordringen blev fulgt af 108, hvilket var et tilfredsstillende resultat, men vel også et engangsresultat, siden det i 1988 blev besluttet, at alle kommende låntagere skulle være medlemmer.

Både i 1955 og 1956 blev der fra flere sider efterlyst yngre bestyrelsesmedlemmer. Dette råd blev dog ikke fulgt uden videre, i hvert fald ikke på de ledende poster. Hans Andersen blev siddende som formand indtil 1963, hvor han gik af som 77-årig, men han fortsatte som menigt medlem af bestyrelsen til sin død i en alder af 87 år i 1973! Næstformanden Hans Jepsen Christensen fejrede sin 70-års fødselsdag i 1950, i hvilken anledning der blev afsløret et maleri af ham på Folkehjem. Her udtalte han, at »det bedste ved det offentlige arbejde er at være arbejdshest; stadsheste har vi adskillige af, men arbejdshestene sætter de dybeste spor«. I overensstemmelse med dette motto blev han siddende i Landeværnets bestyrelse indtil sin død i 1956, hvorefter foreningen således tvunget af omstændighederne valgte lærer Jens Refslund Poulsen fra Bjerndrup ved Løgumkloster som næstformand i den uhørt unge alder af 49 år. Refslund Poulsen blev valgt på grund af hans store interesse for det nationale spørgsmål, hans gode indlevelse i landbrugets vilkår særlig i grænseområdet og hans sunde økonomiske sans. Kr. Philipsen fra Lundtoftbjerg var Landeværnets sekretær fra 1938 og indtil han gik af som 74-årig i 1961. Derpå var han menigt medlem af bestyrelsen indtil sin død det følgende år. Landeværnets bestyrelse var i hvert fald ikke et sted, hvor man rendte af pladsen i utide!

Pionérerne fra Landeværnets kamptid i 1930'erne fik da også fuldt fortjent samfundets tak for deres indsats. I forbindelse med Landeværnets 25-års jubilæum i 1952 blev Hans Andersen udnævnt til Dannebrogsmænd; han var i forvejen ridder af Dannebrog. Kontorleder Valdemar Beyer blev ved samme lejlighed ridder. Der var lykønskningstelegrammer til Landeværnet fra bl.a. statsminister Erik Eriksen. I markeringen af dagen deltog bestyrelsen, Københavnerkomitéen og de endnu levende deltagere fra mødet på Schackenborg den 7. januar 1927.

Landeværnets bestyrelse med repræsentanter for Københavnerkomitéen og andre venner ved 25-års jubilæet i 1952. Mange af ansigterne er mange gengangere fra gruppebilledet fra 1937. Blandt de stående kan genkendes fra venstre: Gdr. Peter Tychsen, Krammark, professor Troels Fink, Århus, gdr. Erik Boesen, Stubbum, gdr. Peter Gad, Hejssel, gdr. Søren Beier, Korup, forstander Hans Lund, Rødding, en ukendt, sognerådsformand Johannsen, Bylderup, gdr. Peter Chr. Hanssen, Nygård, gdr. Marten Refslund Poulsen, Boulund, gdr. Hans Lyck, Varnæs, amtmand Kresten Refslund Thomsen, Aabenraa, gdr. Jørgen Tinglef, Lund, en ukendt, gdr. Math. Johannsen, Kværnholt, redaktør L. P. Christensen, Flensborg, gdr. Carsten Gregersen, Frøslev, redaktør Bjørn Hanssen, Aabenraa, to ukendte. Blandt de siddende ses fra venstre: Claus Clausen, Havnbjerg?, gdr. Aage Schmidt, Fårkrog, gdr. Kresten Philipson, Lundtoftbjerg, departementschef Aage Svendsen, København?, landstingsmand Hans Jepsen Christensen, Høgsbro, højesteretssagfører K. Steglich-Petersen, København?, gdr. Hans Andersen, Kongsbjerg, bankdirektør Olaf Hedegaard, København, forretningsfører Valdemar Beyer, Tinglev og redaktør Morten Kamphøven. Foto hos Landeværnet, Tinglev.

Ved Hans Andersens afgang som formand fandt der ikke den store hyldest sted – han fortsatte jo som menigt medlem af bestyrelsen. Hyldest var der derimod til ham i 1966 på 80-årsdagen, der blev fejret på Højebro ved Emmerlev. Her var Hans Andersen selv festens myndige toastmaster, som først forkyndte: »Nu kan talerækken begynde« og når han selv var færdig med at spise de forskellige retter: »Nu kan talerækken fortsætte«. Da den lange talerække var forbi efter desserten, takkede han for de mange rosende ord med følgende bemærkning: »Æ har væt så ræjt for i daw – æ hæ vat så bange for, at der sku' bli' såd' now, som æ it ku' bær, men det gøj det heldigvis it, æ ku' bæ' det hele«. Selv om disse ord vel nok mere blev sagt af blufærdighed end i selvglæde, var det sikkert ikke helt ved siden af, når Jens Refslund Poulsen ved Hans Andersens død i april 1973 skrev følgende i sit mindeord: »Hans Andersen kunne i sin fremtræden virke selvbevidst og måske lidt hård: han var i sit væsen lidt firkantet. Det var dog kun en ydre skal; han var ydmyg over for det kald, som han følte var pålagt ham. Han havde en dyb medfølelse og indlevelsessevne med de mennesker, der på forskellig vis var kommet i vanskeligheder. Han havde klare og skarpe standpunkter, men han var ikke intolerant over for andres synspunkter; dette gjaldt også over for nationale modstandere«.

Hans Andersens efterfølger blev Jens Refslund Poulsen (1907-1991). Han var født i Bovlund som yngste søn af frimenighedspræst L. B. Poulsen og dermed lillebror til Marten Refslund Poulsen, der var med i mødet på Schackenborg og medlem af det udvalg, som forberedte stiftelsen af Landeværnet. Jens Refslund Poulsen var uddannet ved landbruget og var på Uldum højskole. Han blev derefter læreruddannet fra Tønder seminarium i 1930 og supplerede siden denne uddannelse med årskurser fra Danmarks Lærershøjskole. Meget relevant for Landeværnets virkeområde begyndte han som lærer i Ubjerg sogn, hvor han var indtil 1934. Derefter kom han til Bjerndrup skole ved Løgumkloster, i den nygrundlagte landsby. Her var han førstelærer indtil skolen blev nedlagt i 1958. Ved den lejlighed blev han afskediget med ventepenge. Siden underviste han på Tønder handelsskole og ved forsvarrets civilundervisning, men ellers tog hans mange tilidshverv en god del af tiden. Han var bl.a. formand for Løgumkloster Bank A/S og Løgumkloster og omegns centralvaskeri a.m.b.a. – og fra 1963 altså også for Landeværnet.

Jens Refslund Poulsen blev fra begyndelsen i 1957 anset som Hans Andersens »kronprins« og fik i en årrække lejlighed til at sætte sig ind i forholdene i den gamle formands sidste år. Selv sagde Jens Refslund Poulsen i 1968 herom: »Først og fremmest skal det siges, at jeg står i dyb taknemmelighedsgæld til min forgænger, det »andet« Landeværns første formand fra 1927, gårdejer Hans Andersen, Kongsbjerg. Han var en indsigtfuld og myndig læremester, der loyalt har givet sin store erfaring og viden videre til efterfølgeren, uden i øvrigt at ville dirigere, om jeg så må sige, bag kulisserne. Denne redelige indstilling og resignation er jeg ham meget taknemmelig for«.

Selv fik Jens Refslund Poulsen 14 år på formandsposten. Efter i alt 20 års indsats i Landeværnets ledelse trak han sig tilbage i 1977. Efterfølgeren blev Bahne Nicolaisen fra gården Østerholm ved Store Jynde vad. Bahne Nicolaisen var i 1972 blevet næstformand, så igen fulgte Landeværnet den traditionelle »arvefølge«. Han sad som formand indtil 1996 og hører dermed også til blandt de bestyrelsesmedlemmer, som har lagt mange års arbejde i Landeværnet. Det samme kan siges om formanden siden 1996, gårdejer Thomas Rodenberg fra Vester Terp, der ganske vist »kun« har været formand i seks år, men forud for dette sekretær siden 1978.

Blandt de andre medlemmer af forretningsudvalget kan nævnes de næstformænd, der ikke blev formænd, landmand Mathias Christiansen fra Lille Grøngård ved Jejsing 1963-72 og gårdejer Arne Kindberg fra Nybølgård ved Hjordkær 1978-98, samt den nuværende, gårdejer Jørgen Rode Andersen fra Abild. Kr. Philipsens efterfølgere på sekretærposten var først gårdejer Carsten Gregersen fra Frøslev fra 1961 til 1977, derefter et enkelt år Arne Kindberg og derpå som nævnt Thomas Rodenberg og siden 1996 gårdejer Regnar Jensen, Kværsløkke. Blandt de menige bestyrelsesmedlemmer var der også mange, som ydede særlig lang tjeneste hen over flere årtier (se listen s. 211f). Måske lovlig mange. I hvert fald stillede Nis Christensen fra Havnbjerg i 1976 forslag om indførelse af en aldersgrænse, således at man ikke længere kunne genvælges efter at være fyldt 70 år. Forslaget blev støttet af Jens Refslund Poulsen med den særlige begrundelse, at han ville være den første, som faldt for aldersgrænsen. Det var dog næppe af den grund, at forslaget blev enstemmigt vedtaget af bestyrelsen. Aldersgrænsen kom til diskussion på generalfor-

Jens Refslund Poulsen (1907-1991), lærer først i Ubjerg og siden i Bjernstrup ved Løgumkloster. Han blev i 1957 medlem af Landeværnets bestyrelse og straks næstformand og dermed »kronprins« for Hans Andersen, som han afløste på formandsposten i 1963. Jens Refslund Poulsen var derefter formand under den nationale afspænding i 1960'erne og 1970'erne, indtil han trådte tilbage i 1977. Et års tid derefter var han igen næstformand, men faldt så for den aldersgrænse, han selv havde støttet. Foto fra 1960'erne i privateje.

samlingen i 1978, hvor dog kun en enkelt udtalte sig imod, og den har siden været gældende.

I stedet har generalforsamlingen i flere tilfælde valgt de bestyrelsesmedlemmer, som faldt for aldersgrænsen og som fortsat havde interesse for Landeværnet, ind i kontroludvalget. Landeværnet havde også efter 1945 to kontroludvalg, bestyrelsens og generalforsamlingens. Bestyrelsens kontroludvalg blev genoplivet i 1961 med Mathias Christiansen fra Lille Grøngård, den faste generalforsamlingsdirigent Peter Chr. Hanssen fra Nygård ved Bolderslev og forpagter Chr. Nissen, Sødangård som medlemmer. Det ophørte dog med at fungere senere i 1960'erne. Generalforsamlingens kontroludvalg eksisterer derimod fortsat. Blandt de mangeårige medlemmer her var professor, senere generalkonsul og direktør for Institut for Grænseregionsforskning Troels Fink fra Aabenraa, der indtrådte i 1948 og sad her til sin død i 1999. Også højskoleforstander Hans Lund fra Rødding var medlem. De nuværende medlemmer er gårdejer Filt Jensen fra Sten-

derup, tidligere amtsborgmester Kresten Philipsen og Bahne Nicolaisen.

Opgavefordelingen mellem de styrende organer har ikke ændret sig væsentligt siden 1927. Det er vedvarende forretningsudvalget, som bevilger lånene. Det mødes derfor hyppigt, som regel en gang hver måned. Bestyrelsen mødes normalt tre gange årligt, første gang i begyndelsen af året, derpå til et kort møde samme dag som generalforsamlingen med henblik på konstitueringen og endelig i efteråret. Generalforsamlingen afholdes traditionen tro i begyndelsen af marts.

Kontoret i Tinglev

Landeværnets kontor forblev også efter 1945 i Jernbanegade 4 i Tinglev. Lokalesamarbejdet med Spare- og Laanekassen for Tinglev og Omliggende Sogne ophørte dog i 1965, hvor sparekassen flyttede til egne lokaler. Samme år blev der indgået et samarbejde med Tønder Landmandsbank, således at banken overtog Landeværnets bogholderi, renteberegning og udsendelse af betalingspåmindelser. Bankens leder af filialen i Tinglev skulle være til rådighed for Landeværnet tre dage om ugen kl. 10-12. For denne aftale skulle Landeværnet betale to tredjedele af en bankfuldmægtigløn. De to andre dage ville formanden være på kontoret. Denne ordning blev fornyet i 1988, nu med Sydbank, som Tønder Landmandsbank var fusioneret med.

I 1965 fratrådte Valdemar Beyer som forretningsfører for Landeværnet for at gå på pension. Ved hans død i 1975 udtalte Jens Refslund Poulsen følgende mindeord om denne medarbejder siden begyndelsen i 1927: »Han var ikke noget dusinsmenneske, han havde sine ganske bestemte meninger, og dem forfægtede han. Han følte sig stærkt knyttet til vor omstridte landsdel, han ville gerne fortælle om sin barndom på Aasgaard, det var hans ståsted i tilværelsen. Han var Landeværnet en god mand, han var ordensmenneske til fingerspidserne, han havde i sig en trang til at hjælpe andre mennesker«. Dertil kom hans store betydning for sparekassen og for Tingleveggen i det hele taget.

Valdemar Beyers afløser som forretningsfører var indtil 1968 Andreas Hattens og derefter Arne Jensen, der fortsatte indtil 1982, hvor hans souschef i Sydbanks filial i Tinglev, Werner Jensen, efterfulgte ham. Werner Jensen fungerede som forretnings-

fører indtil 1990, hvor Andreas Burgwald blev indsat som afløser. Det blev dog kun for et enkelt år, og i 1991 tiltrådte Ingeborg Knudsen som forretningsfører.

Kontorets arbejde med bogføringen blev fra 1978 udført ved hjælp af EDB. Systemet blev løbende fornyet, men som så mange andre virksomheder har også Landeværnet måtte gøre sine negative erfaringer med den nye informationsteknologi, før det fulde udbytte viste sig.

Københavnerkomiteén

Den 8. august 1945 sendte Landeværnets komité i København en »befrielseshilsen« til bestyrelsen i Sønderjylland. Det skete i »håbet om, at det nu må lykkes at få gennemført opfyldelsen af det ønske, der har ligget bag ved hele vor og bestyrelsens arbejde gennem årene: Sønderjyllands jord i *dansk* eje«. Komiteén takkede samtidig for det hidtidige udmærkede samarbejde og foreslog et møde om Landeværnets fremtidige virke. Dette forslag gik bestyrelsen ind på i sit svar til komitéén, hvor det også hed: »Også vi indenfor Landeværnets bestyrelse og forretningsudvalg føler taknemmelighed og glæde for de frie livs- og virkevilkår vi har genvundet igen, og vi værdsætter og påskønner meget, at vi, takket være komitééns indsats gennem en lang række år, nu står så godt rustede til de opgaver, der tegner sig frem af de ændrede forhold«.

Efter 1945 var Landeværnet som nævnt et velkonsolideret foretagende, og der blev derfor ikke behov for at iværksætte større aktioner i stil med indsamlingerne i 1927 og i 1930'erne. Københavnerkomiteéns væsentligste indsats efter krigen blev derfor at indkassere de frivillige bidrag, der stadig indgik, modtage bevillingen fra Industri- og Varelotteriet, lede beløbene videre til Landeværnet i Tinglev og i bredere forstand udgøre Landeværnets brohoved i København. Den store indsamlingskomité fra 1937 anså sit hverv for endt ved indsamlingens afslutning og blev derfor ikke suppleret ved afgang. Arbejdet blev i stedet fortsat af det i 1937 valgte forretningsudvalg bestående af højestretssagfører K. Steglich-Petersen (formand), landstingsmand Holger Andersen, direktør A. Ch. Louw, bankdirektør Olaf Hedegaard og folketingsformand Hans Rasmussen. Sidstnævnte blev på et tidspunkt erstattet med departementschef Aage

København K., den 8. August 1945.

Til

Bestyrelsen for

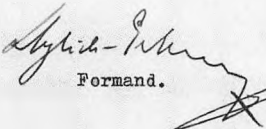
"LANDEVÆRNET",

Tinglev.

Selvom der jo er gaaet nogen Tid siden vort Fædreland - og med det Sønderjylland - har genvundet sin Frihed, finder vi her i Landeværnets københavnske Komité Anledning til i Taknemlighed og Glæde over, hvad der skete den 5. Maj, at sende den højtærede Bestyrelse vor Hilsen og Lykønskning i Haabet om, at det nu maa lykkes at faa gennemført Opfyldelsen af det Ønske, der har ligget bag ved hele vor og Bestyrelsens Arbejde gennem Aarene: Sønderjyllands Jord i dansk Eje

I Taknemlighed ogsaa for udmærket Samarbejde gennem disse mange Aar.

Paa Komitéens Vegne

Formand.

Kasserer.

Sekretær.

P.S. Vi maa vel engang i en ikke for fjern Fremtid have et Samraad om Landeværnets Virke frem i Tiden.

I anledning af befrielsen sendte Københavnerkomiteén ovenstående hilsen til Landeværnets bestyrelse underskrevet af formanden K. Steglich-Petersen, kassereren Olaf Hedegaard og sekretæren A. Ch. Louw. LAA, foreningsarkiv acc. 449/132.

Svendsen. Benævnelsen »Københavnerkomiteén« blev efter krigen brugt om dette udvalg.

Ved årsskiftet 1959/60 blev komitéen reorganiseret efter Louws død. Det vedtoges at videreføre komitéen under det gamle navn »Landeværnet, Komiteén for København og Omegn«. Komiteén blev suppleret med borgmester i København Julius Hansen og brandforsikringsdirektør Torp-Pedersen. Endvidere blev der taget kontakt til Justitsministeriet med henblik på fortsat at kunne modtage tilskud fra Industri- og Varelotteriet. Forhandlingerne forløb positivt og resulterede i, at kontorchef Kjøgøx fra ministeriet indtrådte i komitéen. I de følgende år supplerede komitéen sig selv ved afgang, og den bestod indtil Landeværnets jubilæum i 2002 af bankdirektør Hans Paaschburg som formand, bankdirektør Svend Kæstel som kasserer samt Hans Hansen som menigt medlem. Navnene på de skiftende medlemmer kan ses på side 213f.

Komitéen overførte efter anmodning løbende midler til Landeværnet i Tinglev. Men åbenbart var forretningsudvalget for beskedent i sine ønsker, for med tiden blev der oparbejdet en betydelig kapital. I 1977 vedtog man derfor, at forretningsudvalget skulle udarbejde et budget over behovet for lånekapital flere år frem i tiden, som komitéen kunne imødekomme. Behovet blev derefter fastsat til 300.000 kr. i de kommende 3-5 år. I særlige situationer kunne der anmodes om ekstraordinære udbetalinger, som det skete i 1979, hvor Landeværnet under landbrugskrisen fik ekstra 200.000 kr.

Komitéen fulgte nøje med i Landeværnets virksomhed via beretninger fra forretningsudvalget. Der var også en hyppig udveksling på det personlige plan, idet komitéen fra begyndelsen af 1950'erne aflagde gentagne besøg i grænselandet og i den forbindelse mødtes med Landeværnets forretningsudvalg eller den samlede bestyrelse. Ofte deltog tillige professor Troels Fink og andre medlemmer af kontroludvalget. Der blev ved sådanne lejligheder arrangeret udflugter, dels for at se på landbrug i grænsesområdet, dels til almindelige seværdigheder nord og syd for grænsen.

Varelotteriet var længe en god indtægtskilde. Gennem mange år modtog Landeværnets komité to årlige portioner på ca. 170.000 kr., som blev ledt videre til Tinglev. Men i 1990'erne kom bevillingen i fare. I 1991 indstillede Varelotteriet til Justitsmini-

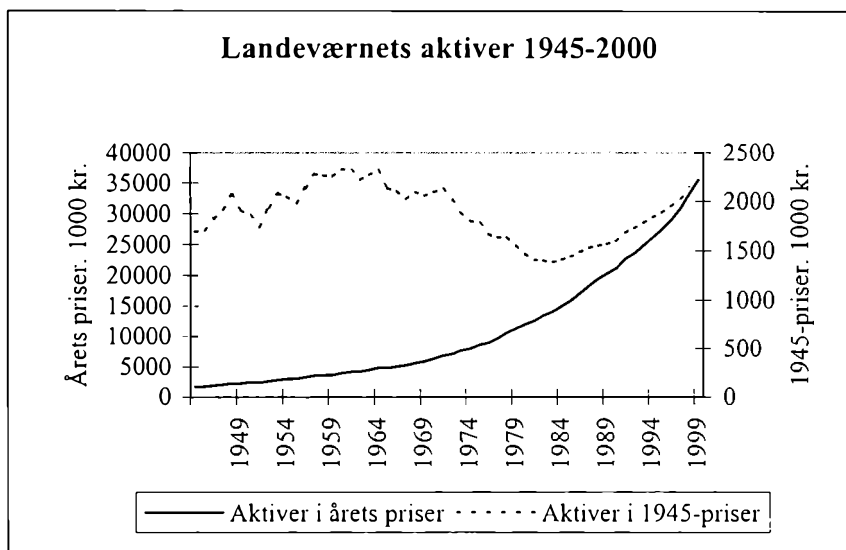

steriet, at Landeværnet udgik af den kreds af organisationer, som fik støtte, og denne indstilling var det ministeriets agt at følge. Det lykkedes imidlertid for Hans Paaschburg at få direkte kontakt til daværende justitsminister Hans Engell, og efter et møde mellem ministeren, Københavnerkomitéen og Bahne Nicolaisen opnåede man at få det sædvanlige tilskud i endnu en femårsperiode. Men i 1996 indstillede ministeriet på ny, at Landeværnet udgik af tilskudsmodtagernes kreds. Nu hed justitsministeren Bjørn Westh. Hans Paaschburg forsøgte også denne gang med en henvendelse direkte til ministeren. Heri skrev han bl.a., at vel var jordkampen forbi, men »Landeværnet yder gennem sin virksomhed et godt bidrag til det sønderjyske landbrugs befolkningsmæssige og økonomiske stabilitet, og det fortjener derfor at bevare den støtte, som det hidtil har fået fra det danske samfund«. Trods sin almindelige velvilje overfor landbruget så Bjørn Westh imidlertid ingen mulighed for at efterkomme komitéens ønske. Bevillingen faldt derfor bort, og Justitsministeriet trak som følge heraf sin repræsentant ud af komitéen.

Derefter var det den tilbageværende komitéens eneste opgave at administrere den opsparede kapital, som endnu ikke var videregivet til Landeværnets brug. Det drejede sig om ca. 2 millioner kr., som stod i obligationer. Det førte til overvejelser om, hvorvidt komitéen stadig havde en opgave, når disse penge var videregivet til Tinglev. Disse overvejelser endte med, at komitéen i en realistisk erkendelse af forholdene valgte at benytte Landeværnets 75-års jubilæum som anledning til at nedlægge sig selv. Dermed sattes det endelige punktum for den mangeårige værdifulde støtte, som Landeværnet har fået fra hovedstaden helt tilbage fra stiftelsen i 1927.

Landeværnets kapital og ejendomme

Landeværnets samlede aktiver var i 1945 på 1,7 million kr. De var i år 2000 vokset til 35,5 millioner. Men væksten skyldtes aldeles overvejende pengenes faldende værdi. Mens prisniveauet i samfundet lå ret konstant i Landeværnets første år, i hvert fald frem til den 2. verdenskrig, tog inflationen anderledes fart efter 1945. Hans Andersen sagde på generalforsamlingen i 1961: »Vi kan ikke skjule den kendsgerning for os selv, at også vort grænseland, det gamle bondeland, er ved at rives med af det moderne

samfunds værdifortærende inflationsstrøm. Dens styrke og hastighed viser det tilbagelagte tiårs prisstigninger«. Inflationen var dog endnu ikke dengang så stor, at det gik ud over Landeværnets kapital. Målt i faste priser uden inflation (1945-priser) var de samlede aktiver faktisk mest værd i årene omkring 1960. Men fra slutningen af 1960'erne og særlig fra 1974 nåede inflationen op på et niveau, hvor Landeværnets aktiver ikke længere kunne følge med. De følgende ti år frem til 1984 gik den reelle værdi af aktiverne tilbage med godt en fjerdedel. Til gengæld har den forholdsvis lave inflation siden bragt den faste værdi af aktiverne op på niveauet før 1974 (se figur).

I aktiverne indgår også de landbrugsejendomme og arealer, som Landeværnet gennem årene har været ejer af – samt kontor-ejendommen i Tinglev. I forhold til tiden før den 2. verdenskrig var Landeværnets jordbesiddelser efter 1945 af langt mindre omfang og siden 1960'erne under stadig afvikling. Indtil 1960 ejede og købte Landeværnet stadig landbrugsejendomme. I 1945 ejede foreningen et landbrug i Sød i Ubjerg sogn, og i 1947 købtes yderligere en ejendom i Bejerskro ved Lydersholm og en i Søvang i Højst sogn. De to sidstnævnte blev solgt i 1952, men året efter blev der købt en ejendom i Sød og det næste år igen en i Løjt Kirkeby. Den sidste blev allerede solgt i 1956, og i 1960 blev den ene ejendom i Sød solgt, mens den anden efter afståelse af et

areal blev nedlagt som landbrugsejendom. Det tilbageværende hus med have og toft blev solgt i 1968. Derefter ejede Landeværnet kun en gård i Vennemose nogle måneder i 1985.

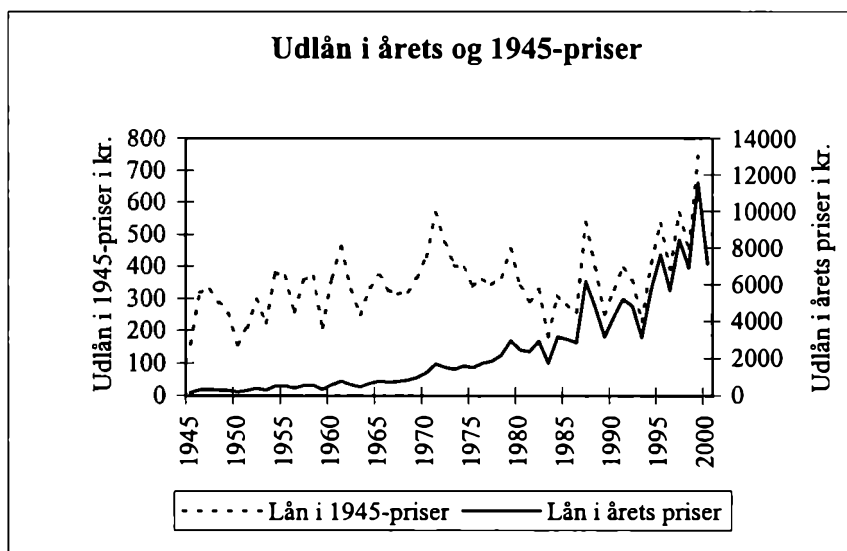
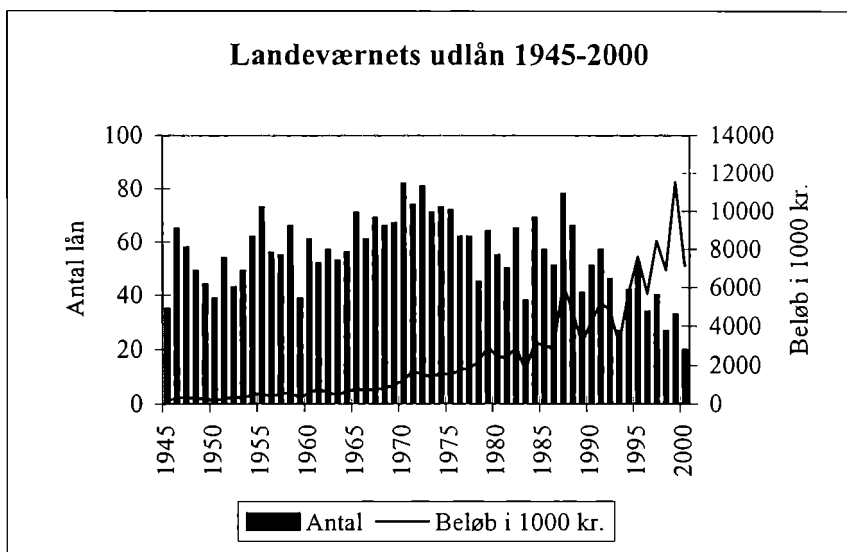
Noget længere havde Landeværnet frie arealer. De lå i begyndelsen især langs grænsen i Sæd, Lydersholm, Ny Frederikskog og Rudbølkog, siden også i Jyndeved, Tinglev, Solderup, Rens, Løgumkloster landsogn, Jejsing, Frestrup, Bodum, Abild mark, Smedeby, Søvang og Asset. Landeværnets samlede areal kulminerede i 1954 med 227 ha, men det følgende år frasolgtes 140 ha i Lydersholm, Rens og Jejsing til Statens Jordlovsudvalg. I slutningen af 1950'erne var det samlede areal lige godt 100 ha, men faldt derefter i løbet af 1960'erne og 1970'erne til 30 ha. Da var kun arealerne i Solderup, Smedeby, Søvang og Asset tilbage, og i løbet af 1980'erne frasolgtes arealerne i Smedeby og Asset. Derefter var kun arealerne på 12 ha i Søvang og Solderup i Landeværnets besiddelse, og de blev solgt i 1998.

Landeværnets udlån og udlånspolitik

Den altovervejende del af aktiverne udgjordes imidlertid af udlånskapitalen, som var selve forudsætningen for Landeværnets lånevirkksomhed. Antallet af ydede lån svingede siden 1945 fra år til år, men lå dog frem til begyndelsen af 1990'erne de allerfleste år mellem 40 og 70, kun enkelte år mellem 30 og 40 eller over 70. Fra 1990'erne viste antallet af ydede lån en faldende tendens ned mod et årligt antal på 20-30. Denne reduktion var en naturlig følge af den stærke koncentration i antallet af erhvervslandbrug (se figur).

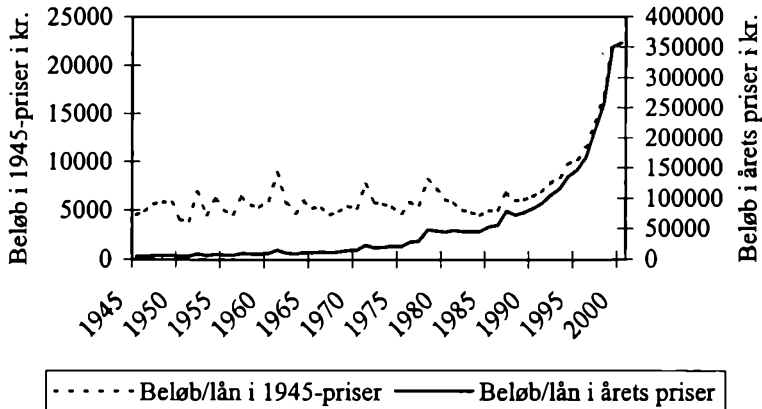
I lighed med aktiverne blev det samlede udlånsbeløb påvirket af inflationen. Det begyndte med godt 157.000 kr. i 1945 og slog foreløbig rekord i 1999 med 11,6 millioner kr. Målt i faste priser (1945-priser) viste det samlede udlån en svagt stigende tendens, indtil inflationen for alvor satte ind i begyndelsen af 1970'erne. Derefter aftog den reelle værdi af den udlånte sum frem til omkring 1990, hvorefter der var tale om en klar stigning (se figur).

Ser man på den gennemsnitlige størrelse af det enkelte lån, var der målt i årets priser løbende en stigning, især i 1990'erne. Fra 1945 og frem til 1960 steg det gennemsnitlige lånebeløb fra under fem til knap ti tusind kr. I 1960'erne lå det mellem 10 og 15.000 kr. Under den stærke inflation i 1970'erne og begyndelsen af

1980'erne steg det til omkring 50.000 kr. Navnlig i 1990'erne var der en stor stigning i det gennemsnitlige udlånsbeløb, så det ved år 2000 lå over 350.000 kr. Mindre kunne nok heller ikke gøre det, hvis lånene overhovedet skulle bidrage mærkbart til finansieringen af gårdkøb, der for manges vedkommende nu lå et godt stykke op imod de 10 millioner kr.

Beløb pr. lån i årets og 1945-priser

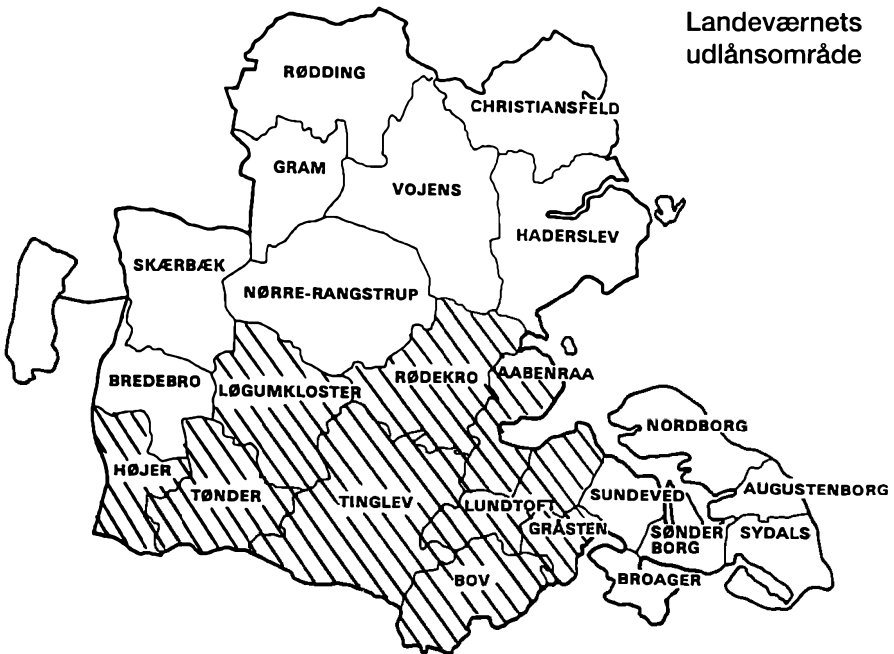

Det gennemsnitlige lånebeløb dækkede over en temmelig varierende lånestørrelse, hvor de største lån lå en del over gennemsnittet. Fra årene omkring 1960 er der eksempler på lån på over 60.000 kr., når det gjaldt erhvervelsen af store gårde, som skulle sikres på danske hænder. I 1977 blev det maksimale udlånsbeløb for almindelige lån til nyetablerede landmænd sat op fra 50.000 til 70.000 kr., senere til 75.000 kr., men i 1979 måtte det sættes ned til ca. 60.000 kr. I 1985 lå maksimumsgrænsen i enkelte tilfælde ved 100.000 kr., mens den ved normale handler var på 75.000 kr. Blot to år senere blev der i et enkelt tilfælde ydet et lån på 200.000 kr., mens maksimum nu normalt lå på 150.000 kr. I 1996 varierede lånestørrelsen fra 50.000 kr. til 350.000 kr. I 1999 blev der givet lån op til 750.000 kr.

En stor del af stigningen i såvel det gennemsnitlige som det maksimale udlånsbeløb var selvfølgelig begrundet i inflationen. Målt i faste priser (1945-priser) var den gennemsnitlige lånestørrelse forbavsende konstant indtil begyndelsen af 1990'erne, hvorefter den steg markant. Landeværnets politik siden 1990'erne var derfor færre, men større lån (se ovenstående figur).

Afgørende for Landeværnets lånepolitik var tillige den geografiske afgrænsning af låneområdet. I det store hele fastholdt foreningen den oprindelige hensigt og koncentrerede virksomheden om grænseområdet. Kun sjældent kom låneområdet til

Landeværnets udlånsområde

diskussion i bestyrelsen. I 1978 vedtog man en forsigtig udvidelse af låneområdet i forbindelse med nyetablering og generationsskifte. I 1990 blev det slået fast, at Egersundbroen var låneområdets grænse mod øst. Mod vest var grænsen mere flydende, men det stod dog klart, at Rømø ikke var med. Praksis blev nærmere beskrevet af Thomas Rodenberg i 1996: Man ydede normalt lån i tidligere tiders »truede firkant«, forstået som Aabenraa, Rødekro, Lundtoft, Bov, Gråsten, Tinglev, Løgumkloster, Tønder og Højer kommuner – herfra dog undtaget traditionelt meget dansksindede sogne som Møgeltønder, Daler, Emmerlev og Hjørpsted. I år, hvor Landeværnets likviditet var god, var man gået udenfor og inddraget f.eks. Bredebro og en del af Skærbæk kommune (se kort).

De andre elementer i Landeværnets udlånspolitik såsom renten og lån til deltids- og fritidslandmænd var stærkere påvirket af de skiftende tider og beskrives derfor i sammenhæng med landbrugets økonomiske vilkår.

Behandlingen af lånesagerne blev ikke mindre kompliceret med tiden – i hvert fald ikke efter ansøgningsskemaerne at dømme. Der blev spurgt om langt flere oplysninger end i begyndel-

sen. Udover de personlige oplysninger om lånsøgeren og om det ansøgte lånebeløb og løbetid spurgtes også om landmandens uddannelse, hvor længe han har haft virksomhed, låneformål, specifikation af investering og den planlagte finansiering, sikkerhed og de eksisterende prioriteter og hæftelser, kontantgæld på løsøre og besætning, kornhandlergæld, besætning, maskiner og inventar, eventuelle kautionister, detaljerede oplysninger om bygningerne, ejendommens areal opgjort på forskellige jordtyper, ejendommens beliggenhed etc. Der skulle vedlægges regnskaber for de sidste tre år og en række attester, policer, skøder, tegninger over nybyggeri, matrikelkort m.v. Intet under, at der ved de fleste lånesager både var en advokat og en konsulent fra landboforeningen inde i billedet. Landeværnet havde i den forbindelse god gavn af den tætte kontakt til landboforeningernes centre i Aabenraa og Løgumkloster samt husmændenes faglige center sidstnævnte sted.

Derimod indeholdt ansøgningsskemaerne ikke længere spørgsmål til den lokale tillidsmand om ansøgerens nationale sindelag. Det forventedes øjensynligt, at ansøgere var på det rene med, at kun dansksindede landmænd kunne få lån fra Landeværnet.

Landeværnets legater

I de ovenstående figurer over udlånet indgår lån ydet fra Landeværnets legater ikke. De udgjorde dog stadig et velkomment, om end mindre supplement til foreningens egen lånekapital. I 1957 gav *Købmand L. Sørensen og Hustru Ane Christine Sørensen født Larsens Legat* tilsammen med *Lippmanns legat* ca. 50.000 kr. i årligt afkast. I 1962 kom *Krøiers Legat* til med et årligt afkast på 100.000 kr.

En oversigt fra 1973 viste, at *Sønderjysk Lånefond*, *Husejernes Kredit Kasse* i København da årligt gav et afkast på ca. 75.000 kr., der blev udlånt som 10-årige lån til 5 % i yderdistrikterne af Landeværnets virkeområde. *Sørensens Legat* gav ca. 175.000 kr. til lån til landmænd i Tiedjebæltet. Løbetiden var 20 år og renten kun 4½ %. Legatet havde sin egen bestyrelse, men Landeværnet indstillede ansøgere. *Krøiers Legat* gav årligt ca. 100.000 kr. til Landeværnets udlånsvirksomhed. Dette legat havde sin egen bestyrelse i København. Endelig kunne Landeværnet foreslå, at der blev

givet lån til unge landmænd fra *Alving-Fonden*, der administreredes af Grænseforeningen. Her kunne der fås 15-årige lån til 5 %. Eksklusiv Alving-Fonden gav legaterne i 1973 et årligt afkast på 350.000 kr.

I 1982 arvede Landeværnet $\frac{1}{2}$ million kr. efter gårdejer *Wilhelm Carstens*, og der blev efterfølgende oprettet et legat med stifterens navn. Afkastet skulle bruges i overensstemmelse med Landeværnets formål. Endelig administrerede Landeværnet *Elna og Louis Schottländers Legat*, der ligeledes havde samme formål som Landeværnet. Legatet blev oprettet i mellemkrigstiden og gav indtil 1979 lån op til 15.000 kr., derefter indtil 25.000 kr.

Udbetalingerne fra Sørensens legat standsede midlertidigt i begyndelsen af 1990'erne, men blev siden genoptaget. I 1999 gav de legater, som Landeværnet selv bevilgede eller formidlede lån fra, i alt 9 lån på tilsammen 1,95 millioner kr. eller i gennemsnit 217.000 kr. pr. lån.

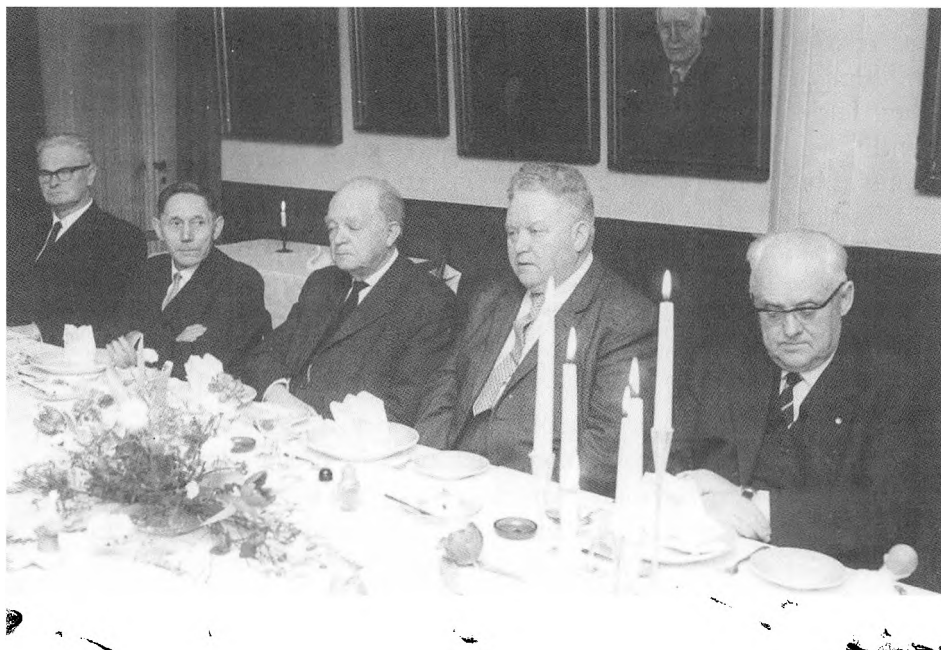
Landeværnet, landbruget og Europa 1963-2002

Landeværnet og landbruget i 1960'erne

For det danske landbrug blev 1960'erne en vanskeligere tid end de foregående to årtier. Forrentningsprocenten faldt ned til et niveau mellem 2 og 4 %. Problemerne skyldtes i første række afsætningsforholdene. Ganske vist var det britiske hovedmarked sammen med Danmark i frihandelsorganisationen EFTA, men det næstvigtigste aftagerland Vesttyskland sluttede sig til Fællesmarkedet med den høje told på udefrakommende landbrugsvarer. For at overleve måtte landbruget have støtte fra staten, og det gjorde erhvervet afhængigt af de skiftende politiske forligskonstellationer på Christiansborg.

I Landeværnet var det i 1958 Hans Andersens holdning, at udgifterne i den nye afsætningsituation måtte afstemmes efter indtægterne. Man kunne ikke ekspandere sig ud af problemerne eller sætte al sin lid til de nye markedsplaner: »Vanskelighederne kan ikke imødegås ved en stædig fastholden af storproduktion af varer, der er overflod af på vore markeder. Det er vildledende at skabe forestillinger om, at landets tilslutning til den ene eller anden markeds- og frihandelsplan kan klare alt for os«. Som bekendt kom det til at vare indtil 1973, før dansk landbrugs afsætningsproblemer blev løst, i hvert fald for en tid.

I mellemtiden blev talrige små landbrug lagt sammen med større. Landeværnet medvirkede for første gang i 1964 sammen med Jordlovsudvalget og Laanekassen for Sønderjylland til at sammenlægge meget små brug til bæredygtige familiebrug. Det blev bestemt ikke sidste gang. I 1968 blev sammenlægningsproblemet drøftet på generalforsamlingen. Her sagde formanden Jens Refslund Poulsen, at Landeværnet især havde ydet lån til familieovertagelser, sammenlægninger og køb af tillægsjord. Han fortsatte: »I øvrigt må det fremhæves, at der i det forløbne år har været meget få ejendomshandler, og det på trods af, at der rundt omkring i landsbyerne sidder mange ældre folk, som gerne vil afhænde deres ejendomme, simpelthen fordi de ikke mere

Også ved 40-årsjubilæet i 1967 blev der fotograferet. På dette billede ses fra venstre den daværende næstformand, landmand Mathias Christiansen, Lille Grøngård, husmand Bengt Thomsen, Hejsel, frv. højskoleforstander Hans Lund, Tanderupgård, gdr. Carsten Gregersen, Frøslev og borgmester J. Paulsen, Tønder. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

kan overkomme det daglige arbejde. Spørgsmålet er ikke at få disse ejendomme solgt som selvstændige brug, det lader sig ikke gøre, der er ingen købere. Problemet er – især for de mindre ejendommers vedkommende – at få dem nedlagt og lagt ind under bestående ejendomme med tidssvarende bygninger og et intakt produktionsapparat, så der derved skabes levedygtige bedrifter med muligheder for at give ejeren en levestandard på højde med den øvrige befolknings... Ved sammenlægning af 2 ejendomme opstår der ofte et problem med de bestående bygninger. Den letteste og bedste løsning er, at sælgeren bliver boende på den nedlagte ejendom, derved kommer han som regel til at bo meget billigt. Hvor dette ikke lader sig gøre, er det – i hvert tilfælde i de tyndt befolkede egne, der ofte falder sammen med Landeværnets virkeområde – vanskeligt at sælge disse bygninger, selv om de er moderniseret og i god stand. Vi må nok se i øjnene, at øde-

gårdenes antal vil vokse i tiden fremover; en sørgelig foreteelse, der yderligere er med til at affolke de rene landdistrikter«. Så galt kom det dog kun til at gå de færreste steder.

Den faldende indtjening i 1960'erne tvang landmændene til at vende hver krone og nøje overveje rentabiliteten i de forskellige grene af bedriften. For mange blev løsningen en specialisering af produktionen. I Landeværnets område valgte de fleste i overensstemmelse med de naturgivne forhold at satse på mælkeproduktionen. Specialiseringen gjorde også arbejdet lettere, når der ikke længere var penge til at ansætte landbrugsmedhjælpere. At arbejdspresset alligevel var voksende for den enkelte landmand, havde Jens Refslund Poulsen blik for på generalforsamlingen i 1964: »Af den ungdom, som bliver ved landbruget, kræves der i dag en stor indsats, både økonomisk og arbejdsmæssigt. Der er næppe tvivl om, at ungdommen er fagligt dygtigere og mere målbevidst end tidligere generationer. Ofte synes man, det er en urimelig arbejdsbyrde, de unge nybegyndere må påtage sig, sammenlignet med andre erhverv. Det er derfor også forklarligt og forståeligt, at den unge generation har en udpræget forretningsmæssig indstilling; menneskelig set må denne tendens beklages, men det nuværende samfund og den ældre generation har selv skabt grobunden for denne indstilling; ungdommen kan ikke med føje bebrejdes noget i den henseende«.

Hos den nye formand mødte de unge landmænd således gennemgående større forståelse end hos den foregående. Alligevel gav hans karakteristik af den nye landmandsgeneration anledning til en bevæget debat strækkende sig over tre timer. Flensborg Avis skrev med god grund: »Landeværnets generalforsamling i Aabenraa i går var den livligste i mange år«. Ifølge samme avis beklagede flere af de ældre de mange sammenlægninger af andelsmejerier og andre landboforetagender til store truste, hvor den jævne mands mening blev overhørt. Det var en udvikling, som kunne blive farlig for såvel den folkelige som nationale indstilling blandt landmændene. Men ikke alle så udviklingen sort i sort. Hardy Knudsen fra forsøgsstationen i St. Jyndevad beklagede ikke den nye tid og tog de unge landmænd i forsvar: »De unge, der er forretningsmæssigt indstillet, er ikke ringere i national henseende end deres forfædre«.

Behovet for lån til køb af ny ejendom eller tillægsjord og for lån til moderniseringer var stigende i 1960'erne. Jens Refslund

Poulsen citerede på generalforsamlingen i 1966 en landmænd, som havde sagt: »Det er jo sådan, at en landmand er lige så glad ved at låne 30.000 kr., som folk fra andre erhverv er ved at tjene dem« – desværre var det ifølge formanden ikke helt ved siden af.

Et problem var nu som før de unge landmænds beskedne egenkapital. Landeværnet bebrejdede i 1965 de letsindige uden ordentlig opsparing: »Desværre møder vi en del af de unge med for lille en egenkapital i forhold til den ejendom, der tænkes købt. Med de høje lønninger, som en landbrugsmedhjælper tjener, kan man med god grund forvente en rimelig opsparing. Den kan i dag præsteres uden store personlige afsavn«. Med de stigende ejendomspriser måtte Landeværnet imidlertid snart erkende, at det blev vigtigere at se på ansøgerens personlige og faglige forudsætninger og dermed på hans forretningsevne end på størrelsen af den sammensparede kapital. Det indebar ifølge Jens Refslund Poulsens beretning i 1972 en øget risiko for långiverne: »Ved vor långivning må vi ofte satse mere på personen end på sikkerheden. Det er klart, at det kan give anledning til fejlbedømmelse og dermed følgende tab. Indtil dato har vi i så henseende ikke lidt skuffelser, de unge låntagere har generelt holdt de indgåede aftaler. Det er et af de mange beviser på, at de unge landmænd evner at tilrettelægge deres bedrift, så den bliver rentabel«. Kritikken af den forretningsmæssige ungdom var nu forstummet!

Derimod fik det i 1967 kritiske ord med på vejen, at ønsket om en højere levestandard fik mange unge husmænd til at tage arbejde i andre erhverv. Men også her var det umuligt at stampe imod udviklingen.

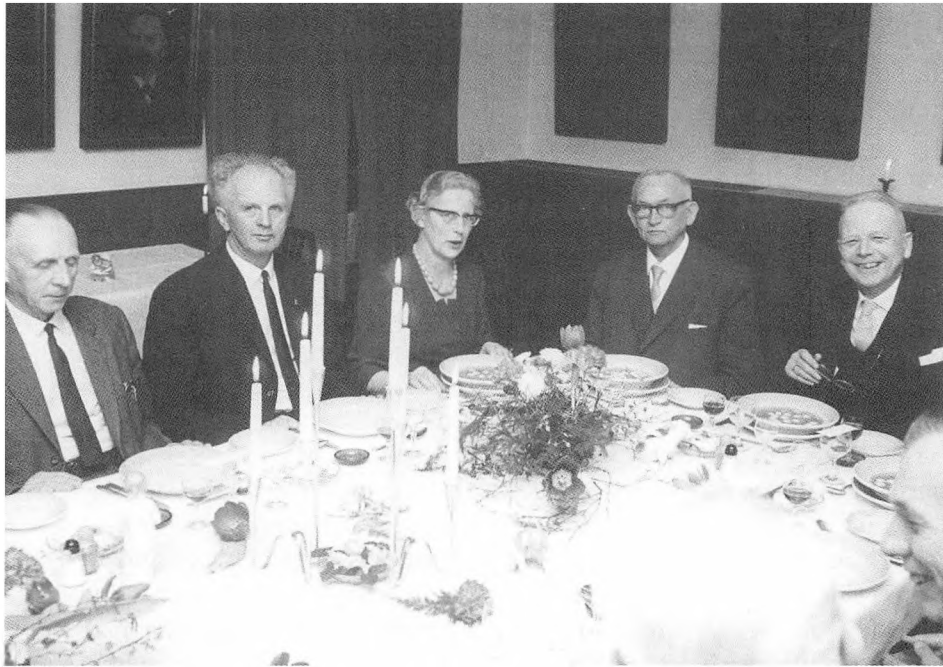
Trods problemerne var der i slutningen af 1960'erne optimister tilbage i dansk landbrug, også i grænseegnen: »Ved forskellige besøg på ejendommene er forretningsudvalget blevet vel modtaget, vi har ikke hørt klagesange – tværtimod, vi har set et gå-på-mod og en optimisme, der har aftvunget os den største respekt og givet os en dyb glæde ved vort arbejde. Vi ved godt, og de ved godt, at de kunne tjene mere og få en mindre problemfyldt tilværelse som specialarbejder på en fabrik, men de ønsker ikke at skifte arbejdsplads. Det er disse unge, vi skal støtte og så håbe på, at forholdene fremover vil bedres så meget, så deres arbejdsindsats bliver lønnet på lige fod med de øvrige samfundsgrupper i vort land«.

Jordkampen nedtones i 1960'erne

Selvom Hans Andersen i 1946 havde erklæret den jordkamp, som var begyndt i 1926 med oprettelsen af Kreditanstalt Vogelgesang, for afsluttet, virkede Landeværnet i resten af hans formandstid ud fra antagelsen om et fortsat dansk-tysk modsætningsforhold. Som ny formand for Landeværnet fra 1963 lagde Jens Refslund Poulsen også ud med en traditionel national linje, som blev fulgt op igennem 1960'erne. Der var også efter hans overtagelse af posten enighed om i bestyrelsen, at lån fortrinsvis skulle ydes i det område, der i referatet stadig blev betegnet som »den truede firkant«. Og der var sikkert tilslutning til den gamle formand, når han erklærede: »Der kan ikke tåles tab i grænseegnene«.

Helt fri for tab blev man imidlertid ikke. Jens Refslund Poulsen videreførte traditionen med en fortrolig diskussion på generalforsamlingen, der ikke måtte refereres i pressen. Her diskuterede man i 1964 problemerne i Burkal og Tinglev sogne, hvor der var gået et par danske ejendomme over på tyske hænder. Herom sagde formanden: »Men vi er klar over, at vi i Burkal og Tinglev sogne vil komme ud for store problemer, jeg vil kun hertil sige, at de folk, vi hjælper i gang, må have jord og bygninger af en sådan beskaffenhed, at de ved normal dygtighed har betingelser for at skabe sig en ordentlig eksistens – utilfredse mennesker er et dårligt nationalt aktiv. Vi gør klogt i at gøre os klart, at hjemmetyskerne i de to sogne har gode kort på hånden ved nedlægning og sammenlægning af ejendomme, fordi de ofte har jord, der grænser op til de ejendomme, der eventuelt skal ned- eller sammenlægges og derfor kan give den største pris, og så er de økonomisk stærkere end flertallet af vore folk, de er, som vi har talt om før her, mere forsigtige, mere nøjsomme end flertallet af vore er, og det gør, at de har en vis økonomisk reserve, som de i givet fald kan ty til«.

I 1965 udtalte Jens Refslund Poulsen på den åbne del af generalforsamlingen: »De nationale modsætninger i grænselandet er for tiden mindre skarpe. Det kan kun hilses med tilfredshed, men når der fra forskellig side gøres forsøg på helt at udviske dem, er det urealistisk tale. Det er inciterende og berigende at bo i et grænseområde, hvor to kulturer mødes. Det er et privilegium, som i sig selv indeholder en forpligtelse til at være årvågen

Ved 40-årsjubilæet ses endvidere fra venstre gdr. Peter Tychsen, Krammark, gdr. Chr. Nissen, Sødangård, Merete Bjørn Hanssen, tidl. forretningsfører Valdemar Beyer og en velfornøjet formand Jens Refslund Poulsen. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

og til at være i besiddelse af en vis portion selvhævdelse. Den store omstillingsproces, som det danske landbrug er inde under i øjeblikket, og de kommende nye markedsdannelser, hvorunder konturerne til et nyt Europa skimtes, lader ikke tvivl om, at der fremover vil være store opgaver for Landeværnet«.

Der var da heller ikke med det samme tegn på, at den nationale afspænding fik Landeværnet til at slække på årvågenheden. I 1966 udtrykte formanden på et bestyrelsesmøde håbet om, at Selbsthilfe ikke måtte få flere midler at arbejde med, og samtidig glædede han sig over, at Landeværnet havde medvirket til et ejendoms køb i Løjtved, »hvor vi ellers havde svært ved at komme ind«. Ved samme lejlighed og på et senere møde i 1966 kom bestyrelsen ind på »dynastiet Jepsens« jordkøb på Løjt land og andre steder i landsdelen. I 1967 drøftede bestyrelsen det stående problem med Landeværnets lån til en gård i Bremsbøl, der havde haft tre ejere i rad, som ikke kunne klare sig. Gården blev af for-

manden betegnet som »Landeværnets smertensbarn«, og han fortsatte: »Ubjerg er i det hele taget Landeværnets store problem, idet der i dette sogn synes at være en udbredt opfattelse af, at man kan behandle Landeværnet lidt efter forgodtbefindende«. Måske havde foreningen i sin iver for at skaffe danske landmænd ind i dette udpræget hjemmetyske sogn lovet sine låntagere vel meget – eller ikke kigget dem grundigt nok an.

I den fortrolige beretning på generalforsamlingen i 1967 slog formanden i anledning af en debat med »Der Nordschleswiger« om jordkampen i 1920'erne fast: »Jeg tror ikke, det tjener noget fornuftigt formål at give sig til at ribbe alt for meget op i fortiden, men på den anden side vil jeg da gerne her fastslå, at Landeværnet ikke har noget at skjule i sit virke og målsætning, vi går ikke på jagt efter tyske ejendomme, men vi søger at bevare det, der naturligt hører ind under os. Det skal vi da have lov til, uanset hvad både København og Bonn mener«. Det var sidst i 1960'erne formandens opfattelse, at det tyske mindretal var i defensiven. »Hvis der ikke sker et eller andet helt uforudset, så må man vel nok sige, at det tyske mindretal i øjeblikket ikke har nogen chancer for at hverve nye proselytter, tværtimod må man vel betvivle, om det kan holde stillingen, selv om den hårde kerne nok vil bestå«, sagde han på et bestyrelsesmøde i januar 1968.

Formanden fandt ikke desto mindre, at mindretallet trængte sig for meget på udadtil: »Det ærgrer tyskerne helt forfærdeligt, at den danske offentlighed tilsyneladende er helt uinteresset i, hvad de foretager sig og hvad de mener. De ville gerne have en central plads i forholdet mellem Danmark og Vesttyskland som en slags formidler. – Det ønsker hverken det officielle Danmark eller Vesttyskland. Fra dansk side gør vi klogt i stadigvæk at lade som om de ikke eksisterer«.

Det var med andre ord Jens Refslund Poulsens mening, at mindretallet ikke længere udgjorde nogen trussel, som krævede offensive tiltag fra dansk side, og at man her kunne nøjes med at holde status quo, men på den anden side skulle mindretallet ikke føre sig frem! Det gjaldt for så vidt også det danske mindretal i Sydslesvig: »Nationalitetskamp i gammeldags betydning har vi ikke i øjeblikket, man kan måske snarere sige, at vi har en kamp om statussymboler, mellem henholdsvis det danske og tyske mindretal. Det er efter min mening en uheldig og usund udvikling; på begge sider af grænsen bygges der for statsmidler insti-

Ved 40-årsjubilæet ses endelig fra venstre: forretningsfører Andr. Hattens, gdr. Mads Lildholdt, Fasbro, gdr. Erik Boesen, Stubbum og generalkonsul, professor Troels Fink, Flensborg, samt en ukendt. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

tutioner af forskellig art, der er alt for dyre og flotte og som de respektive mindretal ikke [har] folk til at fylde – og som går helt hen over hovedet på den jævne befolkning«. Disse kritiske ord fik dog ikke mindretallene til at indstille deres institutionsbyggeri – heller ikke på lang sigt.

Jens Refslund Poulsens udtalelse viser, at Landeværnets generalforsamling endnu var et diskussionsforum for nationalt interesserede medlemmer, også i sager, der lå udenfor Landeværnets snævrere virkefelt. Det gjaldt også i de nærmest følgende år. Formandens opfattelse af, hvorledes det tyske mindretal skulle kende sin plads, kom på ny frem i de fortrolige beretninger på generalforsamlingerne i 1969 og 1970. Her omtalte han de forestående valg til kommunalbestyrelserne i de nye storkommuner og til det første amtsråd i Sønderjyllands Amt. I 1969 advarede han imod dansk ligegyldighed overfor mindretallet: »De slår på, at de vil et godt naboskab, at de vil fremme landsdelens vel, og at det natio-

nale ingen rolle spiller i det moderne samfund. Særlig det sidste bliver de aldrig trætte af at fremhæve... M.h.t. kommunalvalgene i 1970, så tror jeg, at det tyske mindretal har ret gode chancer for at få en fyldig repræsentation, vi må ikke underkende, at der indenfor mindretallet findes mange dygtige og interesserede kommunalfolk. I de storkommuner, hvor der findes en kompakt tyskhed, består faren vel i, at vi splitter vore stemmer til gavn for tyskerne. Jeg er da helt klar over, at Danmarks eksistens ikke er truet, selvom de skulle få en repræsentation, der ligger i overkanten af, hvad der kan tilkomme dem«. Alligevel opfordrede formanden til, at mulighederne for at undgå dansk stemmepild blev benyttet.

På generalforsamlingen i 1970 var valgene netop overstået, og her måtte Jens Refslund Poulsen konstatere, at det tyske mindretal var gået 670 stemmer frem i forhold til folketingsvalget i 1968. Man måtte derfor regne med et stabilt mindretal i en lang årrække. Han anerkendte også, at mindretallet havde ført en dygtig kampagne. Konstitueringen havde mange steder været et sørgeligt kapitel. Hjemmetyskerne havde været tungen på vægtskålen og opnået nøglestillinger i Tønder, Aabenraa og Gråsten: »De vil naturligvis søge at drage størst muligt fordel heraf, det er deres demokratiske ret – men jeg kan ikke forlige mig med den tanke, at de skal bestemme, hvem der skal besætte de forskellige borgmesterposter i de nævnte byer. Det partitaktiske spil er lige ved at gå så vidt, at vi sælger os for en ret linser, det synes jeg er uværdigt for de forskellige blokdannelser, så vigtigt er det ikke, om det bliver en borgerlig eller socialdemokratisk borgmester«.

Jens Refslund Poulsen var selv klar over, at en sådan holdning nok ikke svarede helt til tidsånden i grænselandet: »Måske er jeg alt for gammeldags indstillet, og for lidt europæer. Jeg ved da godt, at mange i denne forsamling måske er uenig med mig, men jeg tror, at hvis vi lader dem få en alt for dominerende indflydelse, så giver vi dem gode kort på hånden til det næste valg, og hvorfor skal vi det«.

Fortrolig beretning eller ej, så slap Jens Refslund Poulsens valgkommentar ud i pressen. Det medførte en reaktion fra »Der Nordschleswiger«, som under overskriften »Toner fra i forgårs« anklagede Landeværnet for at ville diskriminere det tyske mindretal politisk. I skarpe vendinger gik bladet i rette med formanden og hans meningsfæller: »Ja, vi kender dem, de gamle pap-

penheimere, som intet har lært og intet nyt vil lære. I deres smalsporede (»engstirnige«) nationalisme er de fra i forgårs«. Det var en ordentlig bredside mod Landeværnet fra Skibbroen i Aabenraa – og en temmelig historieløs kommentar, når man betænker mindretallets dengang manglende selvopgør med nazitiden.

Rigtigt var det dog, at Jens Refslund Poulsens stærke nationale engagement i kommunalvalget i nogen grad stod i modsætning til de forsonlige toner, han samtidig lod lyde i anledning af 50-årsjubilæet i 1970 for Genforeningen. Jens Refslund Poulsen gav på den offentlige del af generalforsamlingen dette år et tilbageblik på foreningens historie: »Der er grund til nu i 50-året for Genforeningen med stor taknemmelighed at mindes den række stoute og ansvarsbevidste mænd, som gik i Landeværnets tjeneste, og da særlig Hans Andersen, som gennem 36 år var foreningens kloge og myndige formand. Sjældent har så relativ små midler været med til, økonomiske og moralsk, at give en mismodig og forgældet landbostand ny tro på fremtiden og dermed på Danmark«.

Formanden kom også ind på nutiden: »I dag er forholdene totalt ændrede. Det tyske mindretal har officielt anerkendt den nuværende grænse og føler sig som loyale, tysksindede danske statsborgere. Nationalitetskamp, som vi kender den fra fremmedherredømmet og op til 1945, eksisterer ikke mere. Snarere kan der i dag tales om et kulturelt kappestræb de to nationaliteter imellem, det kan medføre visse urimeligheder i begge lejre. For Landeværnets vedkommende kan det fastslås, at der i dag ingen jordkamp er, og at vi ikke ønsker at genoplive den«.

Under alle omstændigheder var der denne gang mere hold i Landeværnets aflysning af jordkampen end i 1946. I hvert fald viser protokollerne, at det mistroiske syn på det tyske mindretal efter 1970 helt fortonede sig på møderne, såvel på generalforsamlingen som i bestyrelsen. Det skyldtes måske, at der meldte sig en ny udfordring fra en helt anden kant. Om Landeværnets kommende opgaver sagde formanden således i 1970: »Vil vil værne om det bestående, og efter evne være med til at skabe grobund for en levedygtig og tilfreds dansk landbostand, derved er vi på længere sigt med til at styrke en naturlig dansk selvhævdelse, som nok vil blive nødvendig i et kommende europæisk fællesmarked«.

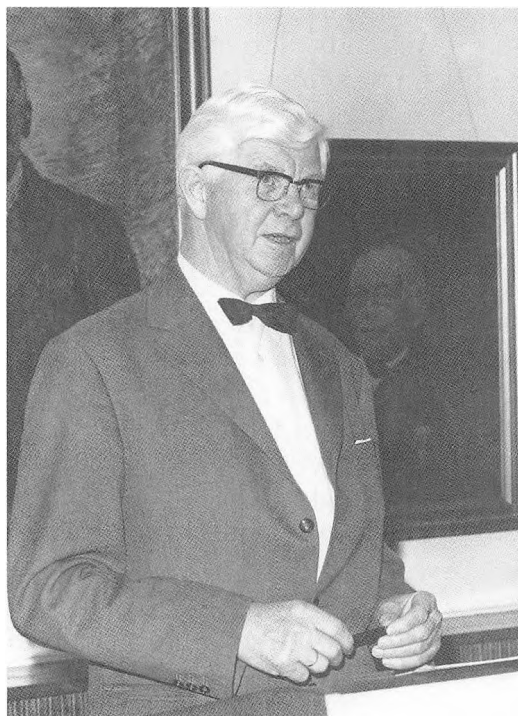
Landeværnet og de europæiske fællesskaber indtil 1973

Danmarks medlemskab af de europæiske fællesskaber var et omdiskuteret emne for Landeværnet og for sønderjyderne i det hele taget længe før 1970. De europæiske fællesskaber bestod af Kul- og Ståunionen fra 1952 samt EURATOM og Det europæiske økonomiske Fællesskab fra 1958. De oprindelige medlemslande, »de seks«, var Belgien, Frankrig, Holland, Italien, Luxembourg og Vesttyskland. Storbritannien stod som de fem nordiske lande udenfor. Det var som nævnt et alvorligt problem for den danske landbrugseksport, at Fællesmarkedet beskyttede sin egen fødevarerproduktion med ydre toldmure og dermed vanskeliggjorde afsætningen til Vesttyskland. For dansk landbrug måtte den idelle markedssituation være, at såvel Vesttyskland som Storbritannien og Danmark var med i Fællesmarkedet, der tilstræbte en landbrugsordning, som sikrede landmændene en rimelig indkomst. Blandt de tidligste fortalere for et dansk medlemskab af Fællesmarkedet var derfor landbruget, dets organisationer og partiet Venstre. Men der var også talrige modstandere af det overstatslige samarbejde, som frygtede for Danmarks fortsatte selvstændighed efter en indmeldelse. Straks efter underskrivelsen af Romtraktaten om Det europæiske økonomiske Fællesskab i marts 1957 begyndte derfor en heftig debat for eller imod dansk tilslutning hertil.

Grænselandets særlige forhold blev hurtigt et vigtigt element i diskussionen, først og fremmest naturligvis i Sønderjylland selv. Ville et dansk medlemskab af Fællesmarkedet udgøre en fare for landsdelens danskhed? Der dannede sig snart tre standpunkter. De overbeviste tilhængere med venstremanden Jørgen Gram fra Gabøl som en af de førende lagde ikke skjul på, at medlemskab ville betyde en national udfordring, men mente også ud fra deres erfaringer fra nationalitetskampen, at danskerne stod folkeligt og kulturelt godt rustet til at hævde sig i et tæt og forpligtende samarbejde med andre nationer. De særlige sønderjyske problemer i relation til Fællesmarkedet kunne forholdsvis nemt løses. Det vesteuropæiske sammenhold og de økonomiske fordele spillede en betydelig rolle for tilhængerne.

Den modsatte fløj var de overbeviste modstandere, som frygtede for et massivt tab af dansk selvstændighed ved et medlem-

*Amtskontorchef Jes Peter Caspersen (f. 1905) var 1958-70 formand for De sønderjyske Danske Samfund. Han var fra begyndelsen af Europadebatten i slutningen af 1950'erne og frem til den ophedede diskussion om Euroregion Slesvig i 1997 en af de førende på modstanderfløjen i Sønderjylland. Han engagerede sig navnlig i jordspørgsmålet.
Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.*

skab. Romtraktatens bestemmelser om arbejdskraftens og kapitalens fri bevægelighed over grænserne ville åbne for en tysk »infiltration« i grænselandet. Besættelsen lå dengang næppe 15 år tilbage i tiden og kastede endnu sine lange skygger. De økonomiske fordele blev på denne fløj bestridt eller vægtet meget lavt. Modstanderne foretrak i stedet et udbygget nordisk samarbejde. En forgrundsfigur i modstanden var gennem alle årene fhv. amtskontorchef Jes Caspersen fra Aabenraa, der indtil opløsningen af De sønderjyske Danske Samfund i 1970 var denne organisations formand.

De fleste sønderjyder indtog formentlig som flertallet af den danske befolkning en afventende midterposition. Man var overbevist om de forbedrede økonomiske udsigter ved et medlemskab, navnlig for landbruget, men hos den enkelte blev de vejret op imod bekymringen for den store nabo mod syd. Afgørende for denne store midtergruppes stillingtagen ville det formentlig blive, hvorvidt der kunne skabes konkrete ordninger, der kunne mindske denne bekymring – som næppe blev mindre af det

tyske mindretals fulde støtte til dansk medlemskab. Faren for en større tysk indvandring blev gentagne gange nævnt, men først og fremmest kom risikoen for tyske opkøb af jord i den sønderjyske landsdel til at stå i centrum af diskussionen. Det bragte Landeværnet ind i brændpunktet.

Fællesmarkedet gjorde et gammelt problem højaktuelt: Ud-lændinges ret til at købe dansk jord. Her var der endnu ikke trods flere påmindelser fra Landeværnet til politikerne sket nogen forandring siden 1936. Det var stadig muligt for udenlandske statsborgere at erhverve og eje jord i Danmark. I februar 1959 kunne Hans Andersen således berette om en tandlæge fra Eutin og en grosserer fra Flensborg, som havde erhvervet jord i Hjerpsted og Bøgvad. Det drejede sig efter formandens vurdering om opkøb motiveret i personlige interesser, enten rekreation eller kapitalanbringelse, ikke om nationalpolitiske hensyn.

Folketinget vedtog i begyndelsen af august 1961 at indgive ansøgning om Danmarks optagelse i Fællesmarkedet sammen med Storbritannien, Irland og Norge. Senere samme måned mødtes Hans Andersen og de andre formænd for de nationale foreninger med statsminister Viggo Kampmann og udenrigsminister Jens Otto Krag for at drøfte grænselandets særlige problemer ved en tilslutning til Fællesmarkedet. Ministrene var lyd-høre, men gav ikke konkrete løfter. Under den fortrolige drøftelse efter generalforsamlingen i marts 1962 skildrede Hans Andersen derfor situationen som temmelig flydende: »Spørgsmålet, der står i forgrunden i den offentlige debat, især ved denne tids generalforsamlinger i pengeinstitutter og erhvervsorganisationer, er hvordan vilkårene vil blive for virksomhederne efter den forventede optagelse i Fællesmarkedet. Spørgsmålet kan kun besvares med et ret usikkert skøn, og det samme gælder for Landeværnets vedkommende. Vi kan gøre op hvordan vi står rustede overfor de opgaver, der vil melde sig, men hvad disse vil kræve, kan vi ikke gøre op på forhånd.« Hans Andersen fremhævede dog, at Landeværnet måtte have særlig opmærksomhed om den såkaldte frijord, d.v.s. jord, som ikke hørte under en landbrugsejendom. Den fandtes særlig i Tøndermarsken. Skibsreder Jebsen ejede således 65 ha af de bedste marskfenner i Højer landsogn, »foruden den række gårde han eller familiemedlemmerne har købt i de senere år«.

I de forslag til jordlove, som regeringen fremsatte i begyndel-

sen af 1963, fandtes der en bopælspligt, således at man udelukkende kunne erhverve en landejendom, hvis man tog varigt ophold på den. Dermed kunne der sættes en bom for såvel danskeres som udlændinges opkøb af jord til rene investeringsformål eller til lystgårde – med mindre det altså drejede sig om frijord. Imidlertid faldt jordlovene med et brag ved den folkeafstemning, som Venstre og Konservative fik gennemført senere på året. Dermed var problemet stadig uløst.

Imidlertid fik det ikke konsekvenser, for ligeledes i 1963 nedlagde den franske præsident Charles de Gaulle veto imod britisk medlemskab af Fællesmarkedet, hvorefter trak Danmark sin ansøgning tilbage. Dermed blev Europadebatten sat i stå – for en tid. På Landeværnets generalforsamling i 1966 rejste politiassistent J. P. Egebjerg Andersen på ny debatten om udlændinges køb af dansk jord og opfordrede Landeværnet til igen at henvende sig til regeringen og Folketinget. Han kritiserede Landeværnet og de politiske partier for passivitet: »Landeværnet burde blive grundstammen i den kommende kamp, så vore børn ikke bliver forpagtere af vor egen danske jord«. Kritikken fik tilslutning i Vilhelm la Cours tidsskrift »Grænsevagten«: »– Det er meget trist at se »Landeværnet«s ledelse af partipolitiske grunde tage valent på det overordentligt betydningsfulde spørgsmål, som politiassistent Egebjerg Andersen lagde frem til diskussion. Lige fra første færd har man villet lukke øjnene for den truende fare«. Som det vil være fremgået, turde det være så meget sagt. Det var sikkert rigtigt, at mange i Landeværnets ledelse var venstremænd og tilhængere af et europæisk fællesskab, men foreningen havde medvirket til at lægge pres på regeringen.

Derimod undlod Landeværnet at følge de Fællesmarkedsmodstandere, der i de stærkeste farver malede fanden på væggen. Formanden Jens Refslund Poulsen gav i et fødselsdagsinterview i 1967 udtryk for, at han ikke troede på, at tyske landmænd i større stil ville flytte fra Tyskland til Danmark, da det betød en stor omvæltning at flytte til et fremmed land med familien, også selv om de i den sønderjyske landsdel kunne slutte sig til det tyske mindretal. Var der en fare, lå den snarere i tyske jordopkøb som en inflationssikret anbringelse af kapital. I så fald gjaldt faren hele Danmark, men Jens Refslund Poulsen forudså, at jordpriserne nord og syd for grænsen efter en periode ville udligne sig og incitamentet til denne form for opkøb dermed forsvinde.

Ikke desto mindre skulle jordlovgivningen hurtigst muligt bringes på plads, så man i tilfælde af et dansk medlemskab havde redskaberne, der »bedst muligt sikrer dansk jord på danske hænder«.

I 1967 indgav Danmark sammen med Storbritannien, Norge og Irland på ny en ansøgning om medlemskab af Fællesmarkedet. I den anledning havde Landeværnets forretningsudvalg en forhandling med daværende fuldmægtig Gunnar Riberholdt i Udenrigsministeriet og generalkonsul Troels Fink om jordspørgsmålet. Men igen nedlagde Frankrig veto mod udvidelserne. Landeværnet gav sig dog ikke tilfreds af den grund. På generalforsamlingen i 1968 udtalte Jens Refslund Poulsen således: »Selv om det tilsyneladende har lange udsigter med at komme ind i Fællesmarkedet, er det uforsvarligt ikke at få jordlovgivningen gjort færdig. Det må være en tværpolitisk opgave bedst muligt – indenfor Romtraktatens rammer – fremover at sikre dansk jord på danske hænder. Vi forventer, at vore politikere trækker i arbejdstøjet og får denne påtrængende opgave løst på en national forsvarlig måde«. For Jens Refslund Poulsen var spørgsmålet om udlændinges køb af jord altså et problem, som måtte løses i overensstemmelse med Romtraktaten og som ikke måtte hindre Danmarks tilslutning til Fællesmarkedet.

Stadig tøvede politikerne – også efter at forhandlingerne om dansk medlemskab blev genoptaget i 1969 og denne gang forløb positivt. På generalforsamlingen i marts 1971 gjorde Jens Refslund Poulsen et nyt forsøg på at råbe dem op: »Vi står nu sandsynligvis foran en snarlig indtræden i Fællesmarkedet. Den debat, der har været om de problemer, vi vil møde, har været dels følelsesbetonet – for eller imod – og dels præget af, at flertallet af os ikke har mulighed for nøgternt at vurdere, hvad vi går ind til. Det er beklageligt, at det er sådan, det medfører en passiv ligegyldighed overfor en beslutning af vital betydning for vort folks fremtid. Her skal ikke tages stilling til for og imod, men for Landeværnet må det være naturligt at spørge, hvordan vil det gå med vor jord? – både landbrugsjord og jord til rekreative formål. Loven af 1959 yder næppe en effektiv beskyttelse. Man må forvente, at vore politikere vil tage dette spørgsmål op til alvorlig overvejelse og foretage de restriktioner, som er mulige indenfor Romtraktatens rammer«. Loven af 1959 forudsatte kun bopælspligt på landejendomme i en kortere periode.

Nordisk Aktion

hanebreve

DANSK JORD TRUES I EF

FORSTANDER, CAND. JUR. BENT BRIER

AMTSKONTORCHEF, CAND. JUR. JES CASPERSEN

POLITIMESTER H. P. CHRISTENSEN

*„Jordlovene kan bære i EF ...“
(Folketingsmand S. Haugård i „Politiken“
den 10/5 1972).*

Ja, kan de nu også det?

Sammen med forstander Bent Brier og politimester H. P. Christensen fra Sønderborg skrev J. P. Caspersen forud for folkeafstemningen om EF den 2. oktober 1972 denne pjeces med titlen »Dansk jord trues i EF«. Den anbefalede vælgerne at stemme nej. LAÅ, pjecesamlingen.

Bekymringen blev ikke mindre, da man i oktober 1971 mente at kunne spore en stigende tendens til jord- og ejendomskøb fra tysk side. Men ellers bar det frem mod folkeafstemningen. Også i Sønderjylland blev diskussionen hård. Her vedblev jordspørgsmålet at optage sindene. På modstandersiden blev det navnlig fremført af Jes Caspersen samt højskoleforstander Bent Brier og politimester H. P. Christensen fra Sønderborg. De anså den kommende jordlovgivning for en »teaterkulisse«, som kun skulle tjene til at berolige de ængstelige sønderjyder. Caspersen konkluderede: »Vil vi ikke udsætte os for en snigende infiltration med hensyn til ejerforholdet til fast ejendom, og dette har ganske særlig interesse i grænselandet, så skal man også af denne grund stemme nej den 2. oktober«. En tilhænger som Erik Haunstrup Clemmensen så mere afslappet på det. Tyske jordopkøb var ikke et problem f.eks. ved den fransk-tyske grænse, og selv om enkelte tyske landmandssønner skulle finde på at købe ejendom nord

for grænsen efter at have tjent et par år hos tysksindede landmænd her, ville det dog aldrig forrykke den nationale balance i grænselandet.

Jens Refslund Poulsen afgav i sin officielle beretning på generalforsamlingen i marts 1972 en temmelig forbeholden udtalelse: »Det er gammeldags og ugleset at tænke i nationale baner, vi skal være europæere, det er uklart for de fleste, hvad dette begreb indebærer. Men uanset om vi bliver medlem af EF eller ej, så vil vi have ret til at føle os som danskere med pligt til at forsvare det, som vore forfædre har givet os i arv – ikke som en brod mod andre nationer, men som en forpligtelse over for hængangne generationer. Landeværnet vil, som en lille brik i dette store spil, være sig sit ansvar bevidst«.

Af hans kommentarer til den trykte beretning fremgik det derimod klart nok, at alle i Landeværnets bestyrelse gik ind for EF: »Det må være på sin plads her at konstatere, at Landeværnets bestyrelse enstemmigt går ind for en tilslutning til EF. Jeg har personlig været i tvivl om, hvad der var bedst for vort land og hørt og læst en masse argumenter både for og imod. Når man ikke rigtig kan finde sit ståsted, kan det ofte være en enkelt udtalelse, der slår hovedet på sømmet, og hos mig var det en udtalelse af professor Max Sørensen. Han har sagt, at »det er en utrolig naiv forenkling af problemet at stille det op som et spørgsmål om Danmarks frihed og selvstændighed. Hvad er frihed værd, hvis den kun består i at drage uomgængelige konsekvenser af begivenheder, man har afskåret sig fra at øve indflydelse på«. Jeg synes, professoren med denne udtalelse har trukket problemstillingen klart og tydeligt op« – og mon ikke dette argument vejede tungt til for andre tvivlende og tøvende EF-tilhængere end Jens Refslund Poulsen, både dengang og siden?

Havde formanden med sin tilbageholdende udtalelse i den officielle beretning ønsket at undgå en EF-diskussion på generalforsamlingen, så fik han naturligvis en debat efter sin uofficielle kommentar. Fhv. seminarilærer Frede Hansen fra Tønder ønskede, at Landeværnet havde udtrykt sit standpunkt mindre kategorisk. Han sluttede med at sige: »For 52 år siden stemte vi os hjem til Danmark, og nu skal vi stemme for at komme tilbage til Tyskland som en blindtarm – og det kan gøre ondt«. Tilhænger var derimod fhv. vandrelærer Niels Kjems fra Harreslev i Sydslesvig, der havde set hen til et forenet og fredeligt Europa siden sin tid

som soldat i 1. verdenskrig. Efter generalforsamlingen var der for en gangs skyld »ros« til Landeværnet i »Der Nordschleswiger«. På lederpladsen hed det: »De værdige herrer fra »Landeværnet« gjaldt længe som indbegrebet af tidligere tiders grænseskæmperi og ærkenational konservatisme. Desto mere overraskende er det, at der netop fra deres kreds kan konstateres ikke blot nye toner, men ligefrem moderne signaler«.

Udfaldet af folkeafstemningen i Sønderjyllands amt var med 75 % ja-stemmer og kun 25 % for et nej udpræget pro-europæisk. Navnlig i grænseområdet lå ja-procenten højt med 84½ % i Tinglev og Løgumkloster kommuner og med 82 % i Lundtoft og 81 % i Rødekro. Det skyldtes formentlig den meget positive holdning til Fællesmarkedet i det tyske mindretal, men også i traditionelt meget danske kommuner som Bredebro, Nr. Rangstrup og Rødding lå tilhængerne over 80 %. På det første bestyrelsesmøde efter folkeafstemningen den 2. oktober 1972 udtrykte Jens Refslund Poulsen tilfredshed med resultatet, men ærgrede sig over, at modstanderne havde svært ved at acceptere udfaldet. Han kunne ved samme lejlighed annoncere, at de længe ventede jordlove var på vej.

På generalforsamlingen i marts 1973 så formanden tilbage på afstemningen: »Århundredets største og mest afgørende beslutning for vort folks økonomiske og kulturelle fremtid blev taget den 2. oktober 1972. Forud gik der en skarp, men stort set saglig debat. Valgdeltagelsen med ca. 90 % er et glædeligt udtryk for, at demokratiet er dybt forankret i det danske samfund. Resultatet [på landsplan] med 63,5 % ja-stemmer og 36,5 % nej-stemmer er klart og utvetydigt. Landeværnets bestyrelse har med tilfredshed taget denne afgørelse til efterretning«. Men der var også grund til årvågenhed: »Den afslappede nationale atmosfære, vi her i grænselandet lever i, er et absolut gode, men den rummer den fare, at vi lules i søvn til skade for vor selvstændighed og vor selvrespekt. Vi er pr. 1. januar 1973 kommet i en helt ny situation, der vil blive stillet store krav til os såvel økonomisk som kulturelt. Vi vil måske her i grænselandet blive stillet overfor problemer af en anden karakter og størrelsesorden, end vi er vant til. Vi kan og vi skal tage udfordringen op ud fra et dansk ståsted; vi skal ikke søge kampen for kampens skyld; men vi skal være årvågne, så kan vi med optimisme se fremtiden i møde«.

Landeværnet og det sønderjyske landbrug 1973-2002

Tilslutningen til EF fik i hvert fald optimismen til at boble i det sønderjyske landbrug, navnlig hos de unge. Det skete på trods af, at amtskatterne på jorden blev genindført i 1973 og kapitalvindingsskatten blev nyindført i 1974 – det sidste blev kritiseret af Landeværnet, fordi skatten fik de ældre sælgere til at tøve med at afhænde deres ejendom. Heller ikke de meget tørre somre i 1975 og 1976 stillede spørgsmål ved fremskridtstroen. Optimismen skabte stor efterspørgsel efter lån hos Landeværnet. Der var især ønsker om kapital til staldbyggeri, fordi mælkeproduktionen nød godt af EFs støtteordning, og det var navnlig i denne retning, specialiseringen af landbruget skete i Landeværnets virkeområde i grænseegnen. Betænkningen »En fremtidig landbrugspolitik« i 1977 tilskyndede yderligere til en årlig produktionsudvidelse på 3 %. Der blev også investeret i mange vandingsanlæg på sandjorden. Endelig fik den stærke inflation i 1970'erne ejendomspriserne til at stige til hidtil usete højder. Derfor foreslog egenkapitalen kun lidt for de nyetablerede landmænd, der så måtte låne desto mere.

Landeværnets 10-årige lån skulle indtil 1973 forrentes med kun 5 % om året, derefter med 6 %. Det gjorde naturligvis ikke efterspørgslen efter lån i Landeværnet mindre, når renten på et 30-årigt obligationslån ved årsskiftet 1978/79 var oppe på hele 18 %. Imidlertid stod Landeværnet godt rustet til at imødekomme det øgede lånebehov, og i oktober 1978 diskuterede bestyrelsen en udvidelse af aktiviteten. Arne Kindberg foreslog en udvidelse af låneområdet i vest og øst og en forhøjelse af lånestørrelsen. Bende Nissen ønskede især større lån til de nyetablerede, mens Erik Boesen foretrak et uændret låneområde, større lån og en differentieret rente. Man enedes om, at låneområdet forsigtigt kunne udvides for så vidt angik lån til nyetablering og generationsskifte. Ved de andre lån fik forretningsudvalget frit spillerum til at afgøre afdragstid og rentesats indtil et maximum på 8 %.

De gode tider varede ikke ved. Det første varsel om dårligere konjunkturer var et tab på 25.000 kr. i 1978 – Landeværnets første tab i mange år. Og i 1979 blev krisen på trods af en god høst almindelig med en mærkbar nedgang i landbofamiliernes indtægt. Flere landmænd måtte sælge. Antallet af låneansøgninger steg yderligere, og allerede midt i september måned 1979 var

årets udlånsbudget sprængt. De lån, som blev bevilget derefter, kunne derfor først komme til udbetaling efter nytår 1979/80. For at støtte så mange som muligt af de nyetablerede blev lånestørrelsen sat ned fra 75.000 til 60.000 kr. Ældre og mere velstående landmænd fik afslag eller meget små lån med kort løbetid til 8 %.

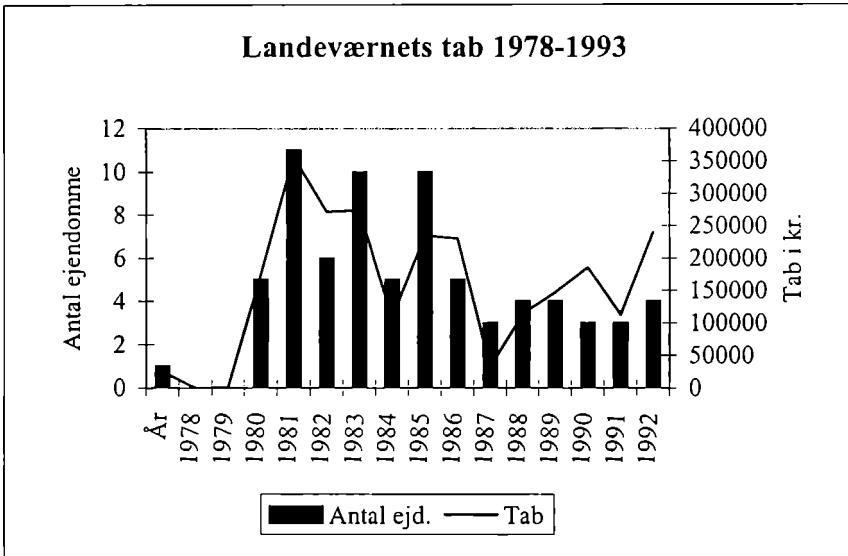
Landmændenes humør blev ikke bedre af, at erhvervet i 1979 fik pålagt en jordskat, der skulle inddrage den gevinst, som man formodede landbruget ville få, da kronen blev devalueret. I Landeværnet anså man denne særskat for uretfærdig, fordi man slet ikke kunne være sikker på, at der overhovedet kom nogen devalueringsevinst. Landboforeningerne arrangerede traktordemonstrationer i flere byer, bl.a. i Aabenraa. Der opstod også en krisebevægelse for en ny landbrugsreform, kaldt LR-80, som dog ikke fik så stærk tilslutning i Sønderjylland.

1980 blev yderligere et dårligt år. En våd sommer ødelagde hø og kornhøsten; også roer og kartofler gav ringe udbytte. Det var nu forbi med produktionsudvidelser. Mange landmænd tilmeldte sig tværtimod EFs ophørsordning for mælkeproducenter. Landeværnets lånevirkosomhed skiftede retning fra byggelån til gældssaneringslån. Det var imidlertid risikabelt for Landeværnet at give sådanne lån, og tit var foreningens lån for små til rigtig at kunne batte for den kriseramte landmand. Det skete dog, at Landeværnet gik med til at reducere gælden med 50 % mod en forhøjelse af renten til 15 %. Men helst ville foreningen give henstand med renter og afdrag i 4-5 år.

Bahne Nicolaisen kommenterede på generalforsamlingen i 1981 krisen således: »De unge landmænd, der i de senere år har overtaget et landbrug og udbygget dette med en stor animalsk produktion, ser for manges vedkommende gælden vokse katastrofalt i disse år. Det på trods af en meget stor arbejdsindsats, 7 dages arbejdsuge uden ferie, ingen overarbejds løn eller feriepenge. Disse forhold er det på høje tid at få ændret, ellers bliver dansk landbrug et hobbyerhverv, hvor man ta'r ud efter arbejdstidsophør, har nogle kæledyr og ellers tjener til livets ophold i andre erhverv«.

1981 blev heller ikke noget godt år, ifølge Bahne Nicolaisen det værste siden 1930'erne. Utrygheden hos landmændene blev ikke mindre af, at flere politikere nu satte spørgsmålstejn ved selvejet. Formanden spurgte på generalforsamlingen i 1982: »Man kan tvivle på de hensigter, man fra regeringens og de såkaldte

Landeværnets tab 1978-1993

støttepartiers side har, når der tales om alternative ejerforhold i landbruget. Vil man nationalisere dansk landbrug?«. Såvidt kom det ikke til at gå, og senere på året kom Poul Schlüters borgerlige regering til.

Fra 1981 havde Landeværnet regelmæssigt tab på flere låntagere. I 1981 var tabene på knap 175.000 kr. Det var i sig selv ikke så alvorligt, og Troels Fink glædede sig som medlem af kontroludvalget over, at det ikke var værre. Men det var for tidligt at glæde sig. De følgende år voksede tabene nemlig (se figur). Tabet i 1993 skyldtes hovedsagelig Tønder landbrugsskoles lukning. I 1977 havde Landeværnet ydet en støtte til etableringen af en landbrugsskole i Tønder i form af et rente- og afdragsfrit lån på 100.000 kr. i 10 år. Det var siden blevet forlænget, men gik nu helt tabt ved skolens konkurs.

I 1980 kom den første låntager under denne krise på tvangsauktion, og Landeværnets tilgodehavende gik tabt. Det blev ikke foreningens politik at byde på tvangsauktionerne, fordi dens indestående som regel var temmelig beskedent. Man nøjedes med at følge sagerne på nærmeste hold »for at være der, hvis noget uventet skulle ske«, d.v.s. en gård gå over på tyske hænder. Men en enkelt gang, i 1985, måtte foreningen overtage en ejendom på 44 ha i Vennemose ved en tvangsauktion. Efter et par måneder kunne den dog videresælges til to naboer uden tab.

Alligevel var det ikke nogen rar situation, for som Bahne Nicolaisen sagde: »Det er første gang, Landeværnet har overtaget en ejendom i denne krise. Vi vil også helst undgå dette, da der er mange følelser og andre aspekter med i en sådan situation«.

Fra 1982 forbedredes landbrugets situation noget. Det så igen lysere ud for de unge og yngre landmænd, som havde investeret kraftigt i deres produktionsapparat i 1970'erne, hvorimod det så sortere ud for de lidt ældre »sølvbryllupslandmænd« med uændret produktion og faldende arbejdsevne. Især var det galt, hvis de havde stiftet lån til mekanisering, småapperier i bedriften eller forbrug. Konsolideringen fortsatte op gennem 1980'erne, men stadig kunne en dårlig høst som i 1983 og 1987 bringe adskillige landmænd i farezonen.

Som følge af krisen i begyndelsen af 1980'erne blev Landeværnets lån ikke i nær samme udstrækning som i det foregående årti givet til bygningsudvidelser, men fortrinsvis til overtagelse af ejendomme og køb af jord i forbindelse med jordfordelinger. Også på andre felter måtte lånepolitikken justeres i 1980'erne. Der blev nu flere og flere landmænd, som tog arbejde uden for bedriften og fortsatte som deltidslandmænd. Allerede i 1977 havde Landeværnets bestyrelse diskuteret dette og pålagt forretningsudvalget at forudsætte en landmandsuddannelse og en senere udbygning til heltidsbrug, før man gav lån til deltidslandbrugere. Men lidt efter lidt blev kravene blødt op. Landeværnet vedtog i 1984, at der principielt kunne ydes lån til deltidslandmænd med en landbrugsuddannelse, særlig hvis der var chancer for, at bruget med tiden kunne udvikle sig til et heltidsbrug; nogen absolut betingelse var det altså ikke længere.

I 1985 beskrev formanden retningslinjerne således: »Men vi må konstatere, at flere og flere af dem, der køber landbrugsejendom, har landbruget som et bierhverv. Mange steder har konen arbejde udenfor hjemmet og i enkelte tilfælde også manden. I de tilfælde, hvor manden har en anden uddannelse og beskæftigelse, har vi givet afslag, da vi forsøger at skelne mellem hobbylandbrug og deltidslandbrug, der kan udvikle sig til et heltidslandbrug«. Skellet mellem hobby- og deltidslandmænd blev videreført op gennem 1980'erne.

I 1987 redegjorde Bahne Nicolaisen på ny for principperne: »Da der ikke alle steder findes en landmand, der vil overtage gården, kan det være en søn, svigersøn eller datter, der har

uddannet sig i et andet erhverv, som kommer hjem og overtager gården, men fortsætter i sit hidtidige erhverv. Vi ser også bylandmænd, der gerne vil bo på landet, købe et mindre landbrug. Disse deltidslændmænd bevilger Landeværnet også lån til, fordi vi mener, at vi hermed hjælper med til, at vore landsbyer her i grænseegnen stadig er befolkede. Hellere deltidslændmænd end ingen landmænd. Men vi forsøger at skelne mellem deltidslændmænd og hobbylandmænd«. Det var dog ikke alle i bestyrelsen, som var enige i denne politik. Andre foretrak i stedet at yde lån til større investeringer. I første omgang blev långivningen til deltidslændmænd udvidet, men tiden var med kritikerne af denne kurs. Da lånepolitikken måtte strammes op omkring 1990, gik det i hvert fald ud over de mere velstående ældre landmænd og deltidslændmændene, mens de unge landmænd, der havde købt ejendom og startet en stor produktion, fortsat fik de billige lån.

Den nye formand Thomas Rodenberg ville imidlertid nødig opgave de små lån. I 1996 var han indstillet på at yde lån på 50.000 kr. til fritidslændmænd, hvor det kunne gavne: »Det kan være »landsbysamfundet«, lidt historie, familien eller den enkelte«. Det var ofte de små lån, som gav mest diskussion i forretningsudvalget. Bestyrelsen vedtog, at den overvejende del af udlånsmidlerne skulle gå til nyetablerede landmænd, der skulle have forholdsvis store lån. Der måtte stadig ydes lån til de mindre brug, så længe det blot tjente Landeværnets overordnede formål.

Erhvervet som fuldtidslændmand kunne nok blive noget ensomt. I anledning af 200-året for forordningen om stavnsbåndets ophævelse i Danmark skildrede Bahne Nicolaisen nutiden således: »Den moderne bonde i 1988 er en helt anden person, han går i mange tilfælde alene på gården. Efterhånden som mekaniseringen er skredet frem, har folkene forladt ham og arbejder nu i de virksomheder, der fremstiller eller aftager de ting og sager, han skal bruge eller frembringe. Pigerne sidder på et eller andet kontor, hvor bl.a. også bondens forhold bliver overført på EDB og sat i tabeller og kolonner. Ja, i mange tilfælde har selv hans kone, hvis han da har en sådan, forladt landbruget og arbejder udenfor bedriften... Men bonden går alene derude på gården, og han kan nemt blive den sidste – er han ugift, er han den sidste. Når han forlader gården, står den tom, og en virksomhed er nedlagt.«

Fra 1980'erne greb brugskoncentrationen så stærkt om sig, at det ikke længere var husmandsstederne, som blev nedlagt, men også flere og flere af de gårdbrug, der ellers havde været grundstammen i dansk landbrug siden senmiddelalderen. Tendensen gik i retning af, at der i hver landsby kun overlevede et par store gårde som erhvervslandbrug. Den udvikling kunne nok bekymre en gammel landmand som Bahne Nicolaisen, der på generalforsamlingen i 1992 sagde: »Strukturrationaliseringen inden for landbruget går stærkt i disse år. I vore landsbyer står efterhånden en del tomme gårde og forfalder, hvilket er et meget trist syn. Jorden drives dog overalt, den har naboerne købt eller lejet«.

Fra 1980'erne mærkede landmændene, at de ikke længere var nok til at udgøre en vælgergruppe, som partierne behøvede at tage særlige hensyn til. På generalforsamlingen i 1986 klagede Bahne Nicolaisen over nogle politikeres holdning til landbruget: »En anden grund til pessimismen er vel nok den, at indenfor visse politiske partier er det blevet in at mistænkeliggøre landbruget med hensyn til miljø og forurening i den grad, at landbruget føler sig forfulgt og har den følelse, at man i disse kredse ønsker landbruget nedlagt eller omlagt til hobbylandbrug med en meget lille produktion«. Det følgende år talte han om en »helt usaglig hetz« mod landbruget i miljøspørgsmålet. Fra 1991 ydede Landeværnet som følge af de skærpede miljøkrav lån til opførelse af gyllebeholdere, så landmændene kunne undgå udkørsel af gylle på tidspunkter, hvor der ingen planter var til at optage gødningsstofferne. Landeværnets lån til dette formål lå i størrelsesordenen ca. 100.000 kr. til 6 eller 8 %. Det var en betydelig hjælp, når de samlede omkostninger til en gylletank løb op i 2-300.000 kr. Imidlertid blev det allerede i 1992 nødvendigt at holde lidt igen på lån til miljøforanstaltninger.

Offentlighedens og statens stigende krav til etikken i landbruget mærkedes også i de følgende år. Fra sidst i 1990'erne kom dyrevelfærden i fokus. Thomas Rodenberg beklagede det korte historiske perspektiv i debatten, da han på generalforsamlingen i 1998 sagde: »I det sidste års tid er det dyrevelfærden, landbruget revses for. Mange mener, at dyrene bliver behandlet dårligere end før i tiden. Husker man, hvordan mange kreaturer var bundet en hel vinter op ad kolde, fugtige vægge, husker man de fugtige cementgulve o.s.v.«. Men i erkendelse af landbrugets svækkede politiske position slog han også fast: »Uanset om kritikken

er berettiget eller ej, vil den præge de fleste landmænd i deres beslutninger i tiden fremover«.

Ud fra Landeværnets tab at dømmene blev 1990'erne i økonomisk henseende et bedre årti end 1980'erne. I 1992 oplevede de sandede jorder dog århundredets værste tørke. Vandingsanlæggene kunne ikke slet følge med udtørringen. Det var den væsentligste baggrund for den kortvarige, men alvorlige krise 1992/93, der bl.a. resulterede i dannelsen af krisebevægelsen »Landbrugets Græsrodde«, som begyndte på Løgumkloster-Bredbroegnen og fik betydelig tilslutning i Sønderjylland, men snart gik i sig selv igen.

I 1998 så det skidt ud for svineproducenterne. Thomas Rodenberg var villig til at lade Landeværnet løbe en større risiko end normalt for at hjælpe de ramte: »Igenennem mange år har Landeværnet afholdt sig fra at yde lån i nødlidende ejendomme, men med den nuværende pris på svinekød føler jeg, at vi har bevæget os ind i en situation, hvor det ikke nødvendigvis er landmandens skyld, at økonomien ikke kan nå sammen, og at det kan blive nødvendigt at stille risikovillig kapital til rådighed, hvis vi skal leve op til vore vedtægter... Jeg forestiller mig ikke, at vi skal gå ud og yde lån til alle, der er i knibe. Vi har drøftet emnet i forretningsudvalget, og er enige om, at det kan blive nødvendigt ved unge landmænd, der er startet i de sidste par år, unge der har været i gang nogle år og har investeret i nye anlæg, og eventuelt hvor sygdom i besætning har været skyld i et dårligt resultat. Vi kan let bagefter være bagkloge og sige, at der er investeret for meget o.s.v., men det er nu engang de virksomheder, der tør vove en investering, der er med til at bære samfundet.«

Bestyrelsen overlod det til forretningsudvalget at træffe beslutning om yderligere lån til nystartede landmænd i en betrængt situation. Dette ville kræve mere arbejde for foreningen, flere møder med konsulenter o.l., men derved levede man efter formandens mening bedre op til stifternes formål med Landeværnet. For kontoret betød det ekstra byrder oven i de mange konverteringer af dyre lån til billige, som også kendetegnede tiden. Svineproducenternes vilkår ændrede sig dog til det bedre i det følgende år og ind i det nye årtusinde, hvis første år i det meste lignede 1990'erne. Den lave inflation på 2-3 % gjorde det i 1999 muligt at nedsætte udlånsrenten fra 6 til 5 %.

Landeværnet stilling til tyskeres opkøb af dansk jord efter 1973

Den nye landbrugslov fra 2. august 1973 skærpede erhvervs- og bopælsbetingelserne for alle, der ønskede at købe landbrug, uanset om de var danske eller udenlandske statsborgere. Køberen skulle have jordbrug som hovederhverv og inden seks måneder efter overtagelsen tage fast bopæl på ejendommen. Det satte efter Landeværnets vurdering en effektiv stopper for udenlandske opkøb af dansk landbrugsjord med henblik på kapitalanbringelse eller rekreative formål. I oktober 1974 konstaterede Jens Refslund Poulsen da også, »at frygten for at tyske landmænd skulle komme op og opkøbe danske ejendomme, efter at vi er kommet i EF, har, som ventet af Landeværnet, vist sig ubegrundet«.

De såkaldte frijorder uden tilknytning til bestående landbrugsejendomme var imidlertid stadig et problem, fordi de ikke var omfattet af restriktionerne og derfor frit omsættelige. I forbindelse med revisionen af landbrugsloven i 1978 sendte Landeværnet et åbent brev til landbrugsminister Poul Dalsager, hvor foreningen gjorde ham opmærksom på, at tyske jordkøbere med stærke DM kunne købe jord i Danmark for omtrent halvdelen af, hvad den kostede i Tyskland. Hvis tyske statsborgere i større omfang købte frijorder, ville det vanskeliggøre den nødvendige arrondering af landbrugsejendommene ved de kommende jordfordelinger. Landeværnet henstillede derfor, at frijorderne enten blev lagt ind under bestående danske landbrugsejendomme eller erhvervet af en offentlig dansk myndighed. Dermed kunne spekulation fra såvel inden- som udenlandsk side undgås.

Henvendelsen bar frugt. Gennem Statens Jordlovsudvalg blev alle frijorder pålagt en forkøbsret for staten. Der blev som følge heraf tinglyst statslig forkøbsret til ca. 1000 ha jord. Den statslige jordfond fik tillige forhøjet sine bevillinger med 5 millioner kr. i 1978 og 12½ millioner kr. i 1979 med henblik på opkøb af de frijorder, som måtte komme i handelen. Efter den da nye formand gårdejer Bahne Nicolaisens skøn ville disse bevillinger være tilstrækkelige. Denne vurdering viste sig siden at holde stik.

Såvel danske som tyske som andre udenlandske statsborgere kunne efter 1973 altså kun købe en landejendom i Danmark ved at tage fast bopæl på den som erhvervsjordbruger. Ved lov af 8. juni 1978 blev der derudover stillet krav til købere om en land-

Store Tønde i Hostrup sogn kendes fra senmiddelalderen, hvor den ligesom sognets anden store gård Solvig kom i slægten Gjordsens besiddelse. I 1800-tallet ejedes gården af egnens førende slesvig-holstener Boy B. Momsen. Hans søn solgte i 1897 til lensgreve Hans Schack på Schackenborg. I 1951 blev Store Tønde overtaget af Statens Jordlovsudvalg, der frastykkede 11 husmandsbrug og solgte hovedparcellen til P. A. Møller, der få år senere solgte den videre. I 1981 blev gården med 68 ha tilliggende købt af den tyske statsborger Harald Callsen ved en tvangsauktion. Dette køb vakte stor opsigt, også i Landeværnet. Foto af hovedbygningen fra slutningen af 1700-tallet i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

brugsuddannelse («det grønne bevis» eller dertil svarende uddannelse). Første gang, en tysk statsborger erhvervede en dansk ejendom på disse betingelser, var i efteråret 1980, da Harald Callsen i forbindelse med den hidtidige ejers konkurs købte gården Store Tønde ved Jejsing på 68 ha. Dette køb vakte i offentligheden en del opsigt – for ikke at sige opstandelse. Fhv. amtskontorchef Jes Caspersen fastslog: »Jamen, det var jo hvad vi sagde«. Han så kun to muligheder for at standse tyske ejendomskøb: Danmarks udmeldelse af EF eller »etablering af en folkelig modstand i form af et virkeligt »Landeværn««.

Med den sidste vending kritiserede Caspersen indirekte det eksisterende Landeværn for passivitet. Det var nu ikke berettiget. For Landeværnet rettede på ny henvendelse til landbrugsmi-

nister Poul Dalsager, hvori foreningen klagede over kapitalvindingsskatten, der drænedede dansk landbrug for likvid kapital, og over den høje rente, som svækkede danske købere i forhold til tyske statsborgere med solide DM på lommen. I sit svar henviste Poul Dalsager til de almindelige foranstaltninger, som regeringen havde truffet for at afhjælpe landbrugets dårlige økonomi, om end han erkendte, at ikke alle landmænd kunne reddes fra fallit. Til det tyske jordkøb anførte ministeren, »at en sådan indvandring og en tilsvarende udvandring af enkelte danske landmænd er et naturligt led i det øgede internationale samkvem«. Om dette svar tilfredsstillede Landeværnet, er nok tvivlsomt. Imidlertid blev købet af Store Tønde foreløbig en enlig svale. Tyske landmænd var, da det kom til stykket, ikke tiltrukket af de danske produktionsvilkår. Og Store Tønde kom efter en snes år tilbage på danske hænder.

Efter 1973 beskæftigede Landeværnet sig kun enkelte gange med det tyske mindretal og hjemmetyskeres køb af ejendomme fra dansksindede ejere. For så vidt blev EF-afstemningen og EF-tilslutningen et vendepunkt i foreningens historie. Generelt blev den nationale afspænding hilst velkommen; således fandt Jens Refslund Poulsen på generalforsamlingen i 1974, at forholdet til det tyske mindretal var inde i en rolig og god udvikling. Som så mange nationalt bevidste danske sønderjyder følte formanden sig dog krænket af mindretallets parlamentariske partner, Centrumdemokraterne: »Samarbejdet med Centrumdemokraterne har vakt forundring og hos nogle forargelse. Det må blive et indre tysk anliggende, hvorvidt de ville tage imod tilbudet eller ej. Om det så på længere sigt er en klog afgørelse, der blev truffet, kan der nok sættes et spørgsmålstegn ved. Erhard Jacobsens udtalelse om »den snerpede, snobbende og snottede danskhed« viser tydeligere end mange ord, at han ikke har forstået noget af grænselandets problematik«. Samarbejdet mellem CD og mindretallet fungerede fint, så længe Jes Schmidt var folketingsmand for CD, men da han døde og mindretallet pegede på en tidligere SS-frontfrivillig som sin kandidat på CD's liste, blev det afbrudt.

I 1983 efterlyste Thomas Rodenberg en holdning til ejendomsalg til hjemmetyskere, som han nævnte flere eksempler på. Af kommentarerne i bestyrelsen fremgik det, at man vel anså tendensen for kedelig, men at Landeværnets midler var begrænsede, og at der også var »tyske« ejendomme, som solgtes til dansk-

sindede ejere. Der lurede altså ikke nogen nævneværdig fare herfra, men der var alligevel ved 60-årsjubilæet i 1987 enighed om følgende politik: »Vi skal i dag med Landeværnets midler være med til at støtte de landmænd, der trods gode tilbud fra anden side vil fortsætte med at drive det sønderjyske landbrug i fremtiden. Da vi jo bor i et grænseland, hvor to kulturer mødes, er det vigtigt, at vi stadig kan markere, at her er dansk virke og dansk initiativ«. Senere samme år medvirkede Landeværnet med et ekstraordinært stort lån på 200.000 kr. til, at »en tysk ejendom kom over på danske hænder«, som det hed i protokollen. På generalforsamlingen i 1988 diskuterede man, om jordkampen stadig fandtes. Fhv. borgmester Svend Christensen mente ikke, at den længere eksisterede, mens politimester Iver Møller havde den opfattelse, at det gjorde den, om end på en anden måde.

Fra forskellig side søgte man at inddrage Landeværnet i diskussionen om tyskeres køb af sommerhuse og private boliger. I 1991 ønskede Inger Tryde Haarløv Landeværnets medvirken til at forhindre tyske opkøb af sommerhuse på Rømø. I 1996 fik Landeværnet en henvendelse fra fhv. landinspektør Mogens Rump, der ønskede tinglyst som servitut, at kun danske statsborgere måtte købe hans grund og hus i Sønderborg. I den forbindelse ønskede han, at Landeværnet blev noteret som påtaleberettiget. I begge tilfælde afviste Landeværnet imidlertid at medvirke, da det lå uden for foreningens arbejdsfelt.

Landeværnet stilling til hollænderes opkøb af dansk jord siden 1989

Når man i Landeværnet i 1987 talte om »gode tilbud fra anden side«, var det stadig tyskerne, som man tænkte på. Men det skulle snart vise sig, at opkøbene af dansksindede landmænds ejendomme i grænselandet kom fra en helt uventet kant. Fra slutningen af 1980'erne og navnlig efter 1991 blev det mere og mere almindeligt, at hollandske landmænd købte ejendom og bosatte sig i Danmark. Jordpriserne i det tætbefolkede Holland var skyhøje efter danske forhold, og det tilskyndede mange hollandske landmænd til at købe ejendom i udlandet, hvor deres kapital rakte betydeligt længere. Som regel var hollænderne kapitalstærke købere, navnlig hvis de havde deres solgt ejendom og mælkekvote i Holland. Derfor kunne de efter danske iagttageres vurde-

ring betale en »overpris« for ejendommene, som de siden drev med faglig dygtighed og en stor arbejdsindsats fra hele familien. Ved indvandring til Danmark var Sønderjylland naturligvis et populært mål, dels på grund af den geografiske nærhed til hjemlandet, dels fordi kvægbruget var den fremherskende produktionsretning i den vestlige del. Hollænderne gik navnlig efter ejendomme med store kostalde.

Den hollandske indvandring til Sønderjylland indebar ikke nogen trussel mod landsdelens danskhed, men i Landeværnet blev hollænderne ikke uden grund anset som hårde konkurrenter til de unge danske landmænd, der ønskede at købe ejendom og etablere sig i grænseområdet. På et bestyrelsesmøde i oktober 1989 blev det første gang diskuteret, hvorledes Landeværnet skulle forholde sig til den nye situation: »Spørgsmålet om hvorvidt Landeværnet skulle gøre en større indsats, hvor en dansker var i konkurrence med en udlænding, f.eks. en hollænder, blev taget op til diskussion – især efter at der igen er konstateret større interesse fra udlandet for køb af danske ejendomme. – Bestyrelsen var enige om, at der ikke kunne ydes lån til udlændinge – dette gælder både tyskere og hollændere«. I 1993 blev det på et bestyrelsesmøde oplyst, at 170-200 hollændere indtil da havde købt jord i Danmark, heraf ca. 70 i Sønderjylland. Det var mange, og »konklusionen på drøftelsen i bestyrelsen blev, at vi i Landeværnet må sætte ekstra ressourcer ind, når en ejendom er ved at blive solgt til en udlænding frem for en dansker. Hele bestyrelsen må have et medansvar til at give forretningsudvalget besked, når en sådan sag foreligger«.

I februar 1996 blev der på Landeværnets initiativ holdt et møde mellem forretningsudvalget og fem repræsentanter for de sønderjyske landboorganisationer. Forretningsudvalget tilkendegav her, at Landeværnet var rede til at yde lån på op til 1/2 million kr. for at støtte en seriøs dansk køber. Hollandske landmænd kunne derimod ikke få lån. Der aftaltes et samarbejde, således at man fra landbrugscentrene så hurtigt som muligt gav Landeværnet besked, hvis en gård kom til salg og der meldte sig både en hollandsk og en dansk købere: »Landeværnet er da villig til hurtigt at give tilsagn om lån, [for] om muligt at kunne bevare gården på danske hænder«.

I Bahne Nicolaisens sidste formandsberetning til generalforsamlingen i marts 1996 kom ønsket om at forsvare de danske

landmænd og frontstillingen mod de hollandske også til udtryk: »I de sidste 10-20 år er der blevet bygget en del store nye landbrugsejendomme. Det er specialiserede kvæg- eller svinebrug med en meget stor produktion af meget fine landbrugsvarer. Brugerne er meget dygtige unge mennesker, der ved, hvad de har med at gøre. De har en stor og effektiv produktion, og de fleste en meget høj gældsprocent. Produktionen skal være rentabel, ellers går det ikke. Det er disse landmænd, der driver dansk landbrug i dag. Det er meget effektive landmænd, der har brug for megen kapital til etablering af de store enheder. Det er ingen sjældenhed, at prisen på en landbrugsejendom er mellem 4 og 6 millioner kr. Det er i at hjælpe disse unge mennesker, Landeværnets opgave ligger i dag. De kan umuligt skaffe den kapital selv, men skal ud på lånemarkedet. Der kan Landeværnet hjælpe med billige lån på efterhånden helt pæne beløb. En betingelse er, at det er unge danske landmænd, der etablerer sig her i grænselandet. Det er jo Landeværnets opgave at støtte dansk jord på danske hænder. Vi skal støtte disse unge danske landmænd, der vil drive dansk landbrug videre, særlig her i grænseegnen, og være et bolværk mod fremmede, der kommer sydfra. En del udlændinge kommer i disse år og køber gode danske gårde. De giver en overpris, der frister mange sælgere, der måske skal have den overpris for at få lidt penge med fra gården. I landsbyerne her i grænseegnen bliver en del huse solgt til tyske købere, der med deres gode DM kan købe billige parcelhuse og derved sikre sig de gode danske sociale forhold. Den gamle hyggelige landsby er forsvundet«.

Senere i 1996 blev det imidlertid konstateret, at hollændernes interesse for gårde i Sønderjylland var aftagende, hvorimod der indenfor Landeværnets område var tre eksempler på, at tyske landmænd havde købt ejendomme til svineproduktion. Disse opkøb forblev dog sjældenheder. Derimod kunne man i år 2000 igen spore en tendens til øget hollandsk interesse, og så snart en god kvæggård var til salg, var der gerne en hollandsk køber. På generalforsamlingen blev det dog også bemærket: »Vi ser da heldigvis, at unge danske landmænd stadig har interesse og er i stand til at købe her i grænselandet. Her har vi en opgave, ikke fordi vi er modstandere af, at der kommer hollændere til Danmark, de er dygtige og slidsomme mennesker, og de deltager fuldt ud på højde med danskerne i det faglige, gymnastik, sport

og andet folkeligt arbejde ude omkring i sognene, men vi ser gerne, at de køber et stykke fra grænsen, bl.a. af hensyn til sproget.« – En ny undersøgelse tyder dog på, at hollænderne og navnlig deres børn er hurtige til at lære dansk – ofte med et stærkt præg af sønderjysk.

Ved årtusindskiftet var der 4-500 hollandske landmænd i Danmark, hvor de udgjorde 4-5 % af de mælkeproducerende landbrug og stod for 7-10 % af produktionen.

Landeværnet og Europa siden 1973

De få tyske og de mange hollandske opkøb af landbrugsejendomme i den sønderjyske landsdel var en følge af Danmarks tilslutning til EF (nu EU). Alligevel opretholdt Landeværnet sin positive grundindstilling til det europæiske samarbejde. Om end der ind imellem kunne falde kritiske ord om den manglende handlekraft og bureaukratiet i Bruxelles, var alternativerne til medlemskabet værre. I 1977 udtrykte Jens Refslund Poulsen bekymring for, om det skulle lykkes de altid aktive EF-modstandere at mobilisere de fornødne 60 mandater i Folketinget, så der kunne kræves en ny folkeafstemning om medlemskabet. Derfor måtte tilhængerne efter hans mening gå til modangreb.

Det lykkedes som bekendt ikke for modstanderne at få en sådan folkeafstemning i stand. Da vælgerne i 1986 blev kaldt til urnerne, var det ikke for at stemme om Danmarks fortsatte EF-medlemskab, men om den såkaldte EF-pakke med Danmarks tilslutning til det frie marked. Pakken blev vedtaget med 56 % stemmer for og 44 imod. I den sønderjyske landsdel var flertallet på ny større end landsgennemsnittet med 68 % for og 32 % imod. Efter vedtagelsen af pakken skulle resultatet forhandles på plads i EF, og her gjorde Bahne Nicolaisen det nøgternt op, hvad der ville ske, hvis det ikke lykkedes: »Såfremt Danmark ikke kan finde en forhandlingsløsning med EF om den såkaldte EF-pakke og vi øger afstanden til det øvrige Europa, er fødevarerituationen den, at Europa let kan klare sig uden det danske landbrug«. Men forhandlingen lykkedes.

Derefter gik der fire år til den næste afstemning den 2. juni 1992, der handlede om Maastricht-traktaten. Som bekendt endte den med et knebent nej-flertal på 51 %, dog var der i Sønderjyllands amt et ja-flertal på 54 %. Derefter blev der mellem et over-

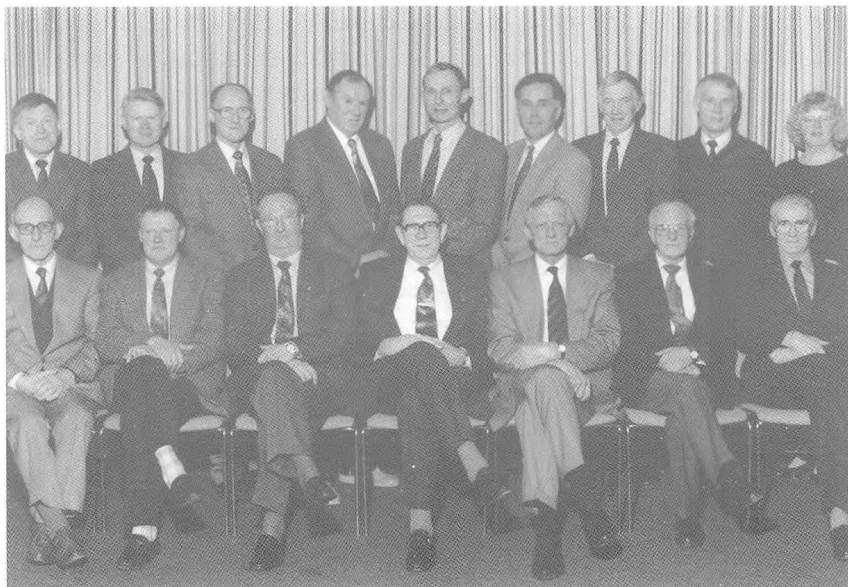
vældende flertal af Folketingets partier og medlemmer indgået et »nationalt kompromis« om at godkende traktaten med forbehold, der betød, at Danmark stod uden for det overstatslige samarbejde på flere områder. Ved topmødet i Edinburgh accepterede de andre EU-lande, at Danmark tiltrådte Maastricht-traktaten på disse vilkår, og derefter blev der i 1993 udskrevet en ny folkeafstemning i Danmark. Forud for denne afstemning udtrykte Bahne Nicolaisen følgende ønske: »Vi må håbe, at de danske vælgere ved den kommende afstemning nu til foråret, vil kvittere med et klart ja til det kompromis, der blev indgået i Edinburgh, således at Danmark igen kan få sin plads i det fælles Europa, og dansk industri og landbrug igen kan tro på fremtiden«. Og ønsket gik i opfyldelse, da 57 % nu stemte ja og kun 43 % nej. I Sønderjyllands amt var ja-flertallet denne gang på 62 %.

Europadebatten kom nu også til at dreje sig om de lokale forhold. I 1997 indgik Sønderjyllands amt sammen med Flensborg by, Slesvig-Flensborg kreds og Nordfrislands kreds i Sydslesvig en aftale om oprettelse af den europæiske Region Sønderjylland/Slesvig. Det skete efter en meget følelsesladet debat, hvor bølgerne gik så højt, at enkelte lod sig forlede til hærværk mod fremtrædende tilhængere. Men så man bort fra disse udskridelser, kunne den engagerede folkelige diskussion også opfattes som et sundhedstegn. Det var i hvert fald, hvad formanden Thomas Rodenberg gjorde på generalforsamlingen i marts 1998: »Situationen har vist, at der stadig er en vågen befolkning, uanset mening om den enkelte sag, der er parat til at værne om danskheden i grænselandet«.

Landeværnet tog hverken stilling for eller imod regionen. Det gjorde foreningen heller ikke til afstemningen om Euroen i 2000. Den viste, at befolkningen var delt i to nærmest lige store blokke, men at der var et lille flertal for et nej, for første gang nu også i Sønderjylland, hvor 52 % stemte imod. Når Landeværnet ikke markerede sig med en holdning, skyldtes det, at der også i bestyrelsen var delte meninger om, hvor tæt Danmark skulle være tilsluttet EU. Også denne gang var der altså overensstemmelse mellem holdningerne i den sønderjyske befolkning og indstillingen i Landeværnet til Danmarks placering i de europæiske fællesskaber.

Landeværnets mission ved årtusindskiftet

Ved årtusindskiftet gjorde formanden Thomas Rodenberg nogle betragtninger om Landeværnets rolle. På generalforsamlingen i marts 2000 trængte et spørgsmål sig på: »Og så kan spørgsmålet ikke undgås! Er der i dag brug for foreningen »Landeværnet«? JA, det er der. Vi har ingen problemer med at låne vore midler ud, der er stadig stor efterspørgsel efter vore lån. Ganske vist yder vi ikke mange lån til direkte jordkamp, ja slet ingen, når man tillægger ordet samme betydning, som det havde i 20'erne og 30'erne. Vores lån har fået en anden opgave, en mere samfundsmæssig, at hjælpe unge danske i gang med deres livsopgave, at drive et effektivt og fremtidsorienteret landbrug her i grænselandet. Og så vil vi i bestyrelsen huske vort tidligere medlem af kontrolkomitéen, afdøde professor Troels Fink's ord om,

Landeværnets bestyrelse i 1996. Stående fra venstre ses: landmand Johan Peter Paulsen, Ved Aen, gdr. Sigurd Krogh Sørensen, Mjels, gdr. Hans Lorenzen, Varnæs Søndermark, gdr. Arne Uth, Havsted, gdr. Chr. Sibbesen, Broager, gdr. Regnar Jensen, Kværsløkke, gdr. Svend Jacob Jepsen, Dybvighoved, gdr. Jørgen Ravn, Grønnebækgård, forretningsfører Ingeborg Knudsen. Siddende fra venstre: gdr. Bende Nissen, Korntved, gdr. Jørgen Schmidt Lund, Fårkrog, gdr. Thomas Rodenberg, Vester Terp, gdr. Bahne Nicolaisen, Store Jynde vad, gdr. Arne Kindberg, Nybøl, landmand Arthur B. Jessen, Bølå og gdr. Svend Anker Fink, Stubbum. Fot. hos Landeværnet.

at foreningen har en plads, ikke alene i den økonomiske, men også i den folkelige sammenhæng«. Dermed hentydede formanden til Troels Finks opfordring til, at Landeværnet også i et vist omfang støttede folkeligt og kulturelt arbejde, hvilket foreningen ellers længe var tilbageholdende med. Dog købte Landeværnet i 1986 en aktie i »Flensborg Avis«, og i de seneste år har foreningen givet gaver til Sprogforeningen, Gråsten Landbrugsskole og to landbrugscentre.

På generalforsamlingen i 2001 år gav dronning Ingrid's død formanden anledning til følgende tanker: »Måske kan slottet i Gråsten blive det sted, hvor hele den danske kongefamilie kan samles og mødes, og dermed stadig fortælle os sønderjyder, at vi har noget, der forpligter. Den forpligtigelse vil vi i Landeværnet, så vidt vore midler slår til, være med til at opfylde ved at værne om jorden og landsbyerne i vort udlånsområde. Men også som private personer, og ikke mindst her i grænselandet, har vi en forpligtigelse til at værne om den kultur og det sprog, både rigsdansk og sønderjysk, vi har. For selv om vi er nationale sønderjyder, så må og skal vi være åbne for at kunne modtage og deltage i det, der sker i verden omkring os«.

Ved indgangen til det nye årtusinde ser Landeværnet således efter 75 års virke endnu på sig selv som en national forening og som en forkæmper for bevarelsen af »dansk jord på danske hænder«.

Landeværnet og jordkampen – tilbageblik og status

Jordkamp har der altid været og vil der altid være i et samfund, hvor der er privat ejendomsret til jorden og hvor det opdyrkelige land er en begrænset ressource. Sådant var det mellem konger, kirke og herremænd tilbage i middelalderen, og sådan er det i nutiden, hvor muligheden for at udvide arealet ofte kan være et spørgsmål om liv eller død for den enkelte landbrugsbedrift. I en periode af Sønderjyllands historie, fra 1890'erne og indtil 1960'erne, fik denne kamp om jorden en national drejning. Den kom til at handle om, hvorledes den danske og den tyske side i nationalitetskampen hver sikrede sig den størst mulige andel af landsdelens jord.

Den nationale jordkamp begyndte i 1890'erne med grundlæggelsen af private selskaber til at kolonisere den sønderjyske jord med tyske landmænd og med den preussiske stats opkøb af store gårde og deres omdannelse til domæner. I begge tilfælde var formålet at fremme fortyskningen af den danske del af Sønderjylland, og det samme gjaldt forsøgene lige før den første verdenskrig på at sikre øget statslig kontrol over omsætningen med landbrugsejendomme. De danske modtræk blev Foreningen af 5. oktober 1898, Nordslesvigsk Kreditforening fra 1909 – og det første Landeværn fra 1913.

Med Genforeningen i 1920 ophørte for en tid de koordinerede forsøg på at få overtaget i kampen om jorden. Fra dansk side regnede man med, at udviklingen stille og roligt ville føre ejendomme fra tysk til dansk eje. Sådant skete det også i mange tilfælde. I det tyske mindretal var man meget bekymret over denne tendens, der underminerede kravet om en flytning af den nye grænse i nordlig retning. Da det danske greb om den genvundne landsdel svækkedes under landbrugskrisen midt i 1920'erne, blev der på flere fronter sat et tysk fremstød ind. Der blev oprettet tyske privatskoler. Der blev skabt en krisebevægelse med et »neutralt« ansigt udadtil, men reelt under mindretallets ledelse. Og så blev Kreditanstalt Vogelgesang stiftet med henblik på at

Litr. B.

Nº7179 ❁

Medlemsbevis

FORENINGEN

LANDEVÆRNET

erkender herved af *Herr Forlagets Bøddler P. H. Fungø*
at have modtaget et Beløb *1000* Kr., skriver *Eit*
Assiønde *Kroner*, hvorfor herved meddeles
Tilstaaelse.

Foreningens Bestyrelse har optaget Dem
som Medlem af **LANDEVÆRNET** i Overensstemmel-
se med Foreningens Vedtægter.

Tinglev, den *31. December* 19*21*.

Paa Landeværnets Vegne:
I Forretningsudvalget

H. Assiønde
H. Fungø

Noteret:

[Signature]

sikre og øge den tyske andel af jorden i den sønderjyske landsdel.

Oprettelsen af Kreditanstalt Vogelgesang på grundlag af massive, men skjulte tilskud fra den tyske stat blev den direkte anledning til stiftelsen af Landeværnet den 24. januar 1927. Denne forening blev det danske hovedomdrejningspunkt i den nationale jordkamp i de følgende årtier – så længe jordkampen varede.

Landeværnets historie kan deles i fem tidsafsnit. I de to første drejede jordkampen sig om det tyske mindretals forsøg på at skabe forudsætningerne for en flytning af grænsen og det danske forsøg på at afværge dette. Den første fase er året 1927. Den nationale stemningsbølge, som rejstes i harme over Kreditanstalt Vogelgesangs udlånspolitik, gav Landeværnet en flyvende start og genskabte mange tvivleres tro på det øvrige Danmarks solidaritet med det kriseramte grænseland. En betydelig del af æren herfor tilkommer Landeværnets Københavnerkomité, der forestod indsamlingen i hovedstaden, men selvfølgelig var det hele ikke blevet til noget uden den store indsats, som Landeværnets sønderjyske ledelse med Hans Andersen fra Kongsbjerg i spidsen lagde i opbygningen. Samtidig blev 1927 året, hvor langt det største antal lån nogensinde i foreningens historie blev givet, ligesom man skulle helt frem til 1971, før dette første års udlånsbeløb blev overgået. Virksomheden i 1927 fik dermed karakter af en akut hjælpeaktion fra kongeriget til sønderjyderne. Det første år udgør derfor et helt særligt kapitel i foreningens historie.

Denne hektiske periode blev snart afsluttet. Dels klingede krisen ud, og dels reducerede den tyske stat snart sine tilskud til Kreditanstalt Vogelgesang betragteligt. I virkeligheden blev Vogelgesangs muligheder for at skabe forudsætningerne for en grænseflytning dermed forpasset. Det skortede samtidig på unge tysksindede landmænd til at overtage de gårde, som kreditanstalten erhvervede og drev ved hjælp af Höfeverwaltungsgesell-

I Landeværnets 75-årige historie udgør det første år 1927 et selvstændigt kapitel. Den nationale stemningsbølge, som rejstes i reaktion mod Kreditanstalt Vogelgesangs virksomhed, gav Landeværnet en flyvende start. Blandt de mange, som den greb, var forlagsboghandler P. H. Fergo i København, der tegnede sig for en andel på 1.000 kr. Der udstedtes derfor et medlemsbevis til ham, men han fik det ikke hentet, og det ligger derfor stadig i Landeværnets arkiv. LAÅ foreningsarkiv 11/154.

schaft. Når jordkampen alligevel i den næste fase 1928-1945 fik karakter af en egentlig grænsekamp, skyldes det mindretallets stædige fastholden ved grænseredningskravet og Kreditanstalt Vogelgesangs uforandrede udlånspolitik. Det gjaldt især efter nazismens gennembrud i Tyskland og i det tyske mindretal i 1933.

Landeværnets muligheder for at modvirke Kreditanstalt Vogelgesang var i perioden 1928-1945 stærkt begrænset. De mange udlån i 1927 gjorde et stort indhug i lånekapitalen, og lånevirk-somheden måtte lægges om fra en generel støtte til kapitaltræn-gende dansksindede landmænd til en målrettet indsats med lån til overtagelse af ejendomme i grænseområdet, enten for at sikre deres forbliven på danske hænder eller – hvis det var muligt – for at erhverve ejendomme fra tysksindede ejere.

Decideret kritisk blev situationen, da verdenskrisen i begyn-delsen af 1930'erne hærgede det sønderjyske landbrug. De lang-sigtede opgaver med udstykning og bosættelse i grænseområdet måtte opgives og overlades fortrinsvis til Statens Jordlovsudvalg i Tønder, fordi jordfondens midler skulle bruges til at holde flest mulige landmænd ved deres ejendomme. Værre var det, at Landeværnet på grund af de mange tab ved tvangsauktioner, akkor-der og gældssaneringer reelt blev sat ud af spillet i de værste kri-seår 1932-34. Først hen mod slutningen af 1930'erne blev Lande-værnets situation nogenlunde stabil efter en ny kapitalindsam-ling med Københavnerkomitéens værdifulde støtte. Rigtig gode blev vilkårene først under besættelsen, da landmændene langt om længe fik en gunstig indkomstudvikling og kunne tilbagebe-tale lånene. Trods Landeværnets vanskeligheder formåede det tyske mindretal ikke at øge sin andel af jorden i grænseområdet. Det gik her som på de andre områder i grænsekampen – den tyske offensiv førte til en øget mobilisering på dansk side, og styrkeforholdet mellem dansk og tysk forblev uændret.

Det tyske nederlag i 1945 satte Landeværnets tyske modpart ud af spillet. Kreditanstalt Vogelgesang og Höfeverwaltungsgesellschaft blev likvideret og kapitalen og gårdene inddraget i henhold til loven om konfiskation af tysk og japansk ejendom. Også en række andre gårde og arealer ejet af tyske statsborgere overgik på denne måde til dansk statsejendom, tildels for snart at indgå i udstykningsvirksomheden. Samtidig opgav det markant svækkede tyske mindretal definitivt sin kamp for en revision af grænsen fra 1920.

Selv om de nationalpolitiske forudsætninger for Landeværnets virksomhed dermed reelt var bortfaldet, fortsatte foreningen med at føre jordkamp i den tredje fase af sin historie fra 1945 og indtil 1963. Målsætningen blev nu en yderligere reduktion af de tysksindede landmænds indflydelse som ejere af store jordarealer i grænseområdet, navnlig i de mest tysksindede sogne Ubjerg og Højer mod sydvest. Med de erfaringer, som Landeværnets ledere bragte med sig fra grænsekonflikten forud for 1945, var det kun naturligt, at foreningen ikke afblæste jordkampen fra den ene dag til den anden. Alligevel må det konstateres, at Landeværnet var længe om at tilpasse sig den nationale afspænding fra midten af 1950'erne. Det skete i hvert fald ikke så længe, Hans Andersen sad ved roret som formand, og det gjorde han indtil 1963. Bekymringen for grænsen var for ham og hans generation nærmest blevet til et instinkt. Også i forholdet til det moderne landbrug udviklede Landeværnet i hans sidste år på posten en betydelig konservatisme.

Det fjerde kapitel i Landeværnets historie blev årene fra 1963 til 1972, der helt faldt i Jens Refslund Poulsens formandstid. Disse 10 år blev på mange måder en mellemfase. Den nationale jordkamp blev nedtrappet, om end Landeværnet stadig indtog en temmelig kritisk holdning til det tyske mindretal. For landbruget blev årene præget af en lang venten på Danmarks tilslutning til EF. Landeværnet forvaltede ventetiden ved at støtte sammenlægningen af de små landbrug til bæredygtige enheder.

Det femte og hidtil sidste tidsafsnit i Landeværnets historie blev indledt i 1972 med Landeværnets anbefaling af Danmarks tilslutning til EF. Det skete samtidig med, at foreningen arbejdede ihærdigt for at sikre landsdelens jord mod at blive overtaget af udenlandske statsborgere. Landbrugslovenes krav om bopælspligt, hovederhverv og landbrugsuddannelse imødekom Landeværnets ønsker, og det samme gjaldt statens bestræbelser på at sikre sig forkøbsret til de frie jorder. Alligevel skete det, at nogle få tyske landmænd erhvervede gårde i den sønderjyske landsdel. Det vakte opsigt og fremkaldte reaktioner et godt stykke ud over det nødvendige, navnlig i EF-modstanderkredse, men også i Landeværnet forsøgte man sig forgæves med et politisk initiativ for at forhindre flere opkøb.

I stedet for tyske landmænd blev det fra slutningen af 1980'erne hollandske jordbrugere, som overtog en række gårde i

landsdelen, navnlig gode kvæggårde i den vestlige del. Også det søgte Landeværnet at modvirke. Det skete ikke så meget af nationalpolitiske grunde, om end foreningen nødigt så hollandske landmænd bosætte sig tæt på grænsen, da man en overgang frygtede for, at de med tiden skulle blive tysk- i stedet for dansk-talende. Denne bekymring viste sig dog overflødig. Tilbage blev imidlertid Landeværnets naturlige ønske om, at grænseområdet egne unge danske landmænd skulle have en reel mulighed for at erhverve ejendom til en rimelig pris og udøve deres erhverv på hjemegnen. Der blev i overensstemmelse hermed ydet stadig større lån til den nye generation af landbrugere. Den øgede lånestørrelse skyldtes dog også koncentrationen inden for landbruget med nedlæggelsen af mange brug til følge. Denne tendens slog igennem i 1960'erne og fortsatte siden ubønhørligt på tværs af landbrugets op- og nedgangstider, fra 1980'erne med forstærket kraft.

Siden 1973 beskæftigede Landeværnet sig kun ganske få gange med hjemmetyske landmænds køb af ejendomme og arealer. Ved foreningens 75-årsjubileum var den tyske trussel mod 1920-grænsen for længst faldet bort, og forholdet mellem dansk- og tysksindede sønderjyder var forbedret i en sådan grad, at det næppe længere gav mening at tale om et egentligt nationalt modsætningsforhold. Højest fandtes der særlig i den ældre generation på begge sider reservationer, der fortrinsvis ytrede sig i uenighed om fortolkningen af historien og brugen af de nationale symboler og traditioner. Hos mange landmænd i grænseegnen var det således stadig skik ikke at sælge jord til en køber fra den anden sindelagsgruppe.

Efter den nationale afspænding gav en kamp mellem flertal og mindretal om jorden ikke længere mening. Også den almindelige samfundsmæssige udvikling gjorde en fortsat jordkamp helt utidssvarende. Siden 1960'erne var de sønderjyske gårdejere ikke længere rygraden i landsdelens økonomiske og sociale struktur. Industri og service overhalede landbruget som de vigtigste erhverv. Brugskoncentrationen i landbruget bevirkede, at der blev langt færre selvstændige landmænd. De tilbageværende blev for få til den bærende indsats i det politiske og kulturelle liv, som prægede de forudgående generationer af bønder. Havde der fortsat været en grænsekamp ved årtusindskiftet, var det således ikke længere af særlig betydning for det dansk-tyske styrkefor-

hold, hvor mange gårde, der var på danske henholdsvis på tyske hænder – men snarere, hvem der havde magten over Mærsk Container ved Tinglev, Brdr. Hartmann og Hydro Aluminium i Tønder og Ecco i Bredebro.

Med ophøret af de dansk-tyske modsætninger blev Landeværnet stedt i samme situation som andre tilbageværende nationale foreninger fra kamptiden så som Sprogforeningen og Sønderjydsk Skoleforening, der ikke længere kunne udlede deres eksistensberettigelse af en grænsepolitisk nødvendighed, men måtte søge den i almene, samfundsnyttige opgaver. Her kunne Landeværnet i 75-året påberåbe sig, at et lån fra foreningen stadig havde sin værdi, når det gjaldt om at sikre rentabel drift på en gård, uanset at lånets størrelse var beskeden i forhold til det kapitalbehov, der skulle dækkes ved ejerskifte på et moderne erhvervsjordbrug. Desuden kunne Landeværnet pege på, at der stadig var et særligt udviklingsbehov i den relativt tyndtbefolkede grænseegn. Skulle befolkningstilbagegang her modvirkes, var det vigtigt, at alle landbrugsejendomme fortsat blev beboet – det være sig som heltids-, deltids- eller hobbybrug. Selvom grænseegnen ikke længere var nationalt truet, var der grund til fortsat at koncentrere indsatsen her.

Det måtte tilmed forudses, at behovet for at støtte landbruget i grænseegnen måske ville vokse i tiden fremover. Med tanke for områdets mange marginaljorder kunne det frygtes, at konkurrencen fra landbruget i de kommende EU-lande mod øst i kombination med de stadig strengere krav til danske landmænd om natur- og miljøbeskyttelse ville friste mange landmænd i grænseområdet til at indgå i fjernbraklægningsordninger med landmænd på de mere frugtbare jorder. Skulle noget sådant ske i stort omfang, kunne Landeværnets rolle blive at medvirke til værnet for det dyrkede land. Til det formål kunne en ændring af udlånspolitikken blive nødvendig.

Endelig kunne Landeværnet begrunde sin fortsatte eksistens ved at yde flere og større økonomiske tilskud til landsdelens folkelige og kulturelle arbejde. For det beløb, som blot et enkelt gennemsnitligt udlån i forbindelse med en ejendomsoverdragelse udgør, kan der udrettes meget, når støtten gives til formål, der i hovedsagen bæres af frivillige kræfter. Det er Landeværnets egen 75-årige historie for så vidt et selvstændigt vidnesbyrd om.

Noter og henvisninger

Forkortelser:

GF = Generalforsamling, refereret i generalforsamlingsprotokollerne 1927-2002

BM = Bestyrelsesmøde, refereret i bestyrelsens forhandlingsprotokoller 1927-1999

ÅR = Årsregnskaber 1927-1999

Fra Landeværnets arkiv er benyttet følgende materiale:

Landsarkivet for Sønderjylland (LAÅ):

- 11/1 Sager vedr. vedtægter, generalforsamlinger, bestyrelsesmøder, årsregnskaber m.m. 1927-1935
- 11/2 Do. 1936-1952
- 11/3 Forhandlingsprotokol for kontroludvalget 1927-1935
- 11/4 Forhandlingsprotokol for forretningsudvalget og kontroludvalget 1936-1940
- 11/8 Sager vedr. Landeværnets administration m.m. 1927-1935
- 11/35 Forretningsudvalgets bevillingsprotokol 1927-1929
- 11/42 Akter vedr. lån A 1-71
- 11/82 Tilbud om salg af ejendomme til Landeværnet ca. 1927-1931
- 11/83 Fortegnelse over købere til ejendomme ca. 1928
- 11/84 Akter vedr. køb B 1-70
- 11/97-107 Forskellige ejendoms papirer u. år
- 11/134 Hovedbog for jordfonden 1928-1932
- 11/137-146 Ejendomsregistre m.v. ordnet sognevis
- 11/139 Forskelligt 1927-1936
- 11/152 Kopier af Københavnerkomitéens udgåede skrivelser 1927-1928
- acc. 449/1 Forhandlingsprotokoller for generalforsamling 1927-1964 og bestyrelse 29.1.1927-2.3.1965
- acc. 449/5 Sager vedr. generalforsamlinger og bestyrelsesmøder 1957-1963
- acc. 449/6 Do. 1964-1982
- acc. 449/11 National jordstatistik 1935-1945
- acc. 449/12 Diverse 1928-1977 og u. år
- acc. 449/13 Årsregnskaber 1927-1999
- acc. 449/20 Regnskabsbøger og sager vedr. kontorpersonalets engagementsforhold 1927-1979
- acc. 449/121 Lånesager 4926-4971
- acc. 449/132 Københavnerkomitéen, sager 1927-1965
- acc. 449/134 Forskellige legatsager 1952-1971
- acc. 449/138 Københavnerkomitéen 1937-1996

Landeværnets kontor, Tinglev
Generalforsamlingsprotokol 1965-2002
Bestyrelsesprotokol 9.3.1965-4.2.1999

Øvrigt benyttet arkivmateriale og litteratur optræder med deres fuldstændige data i henvisningerne.

Jordkampen i den tyske tid 1891-1920

Jordkampens baggrund: Hans Schultz Hansen: Den danske bevægelse i Sønderjylland ca. 1838-50. Historie ny række 18,3, 1990, s. 353-395; samme: Det nordslesvigske landbrug og den danske bevægelse 1880-1914, Aabenraa 1985, navnlig s. 123-136. H. V. Clausen: Nordslesvig 1863-1893. Den nationale stilling på landet. Sønderjyske Årbøger 1894, s. 33-146.

Jordkampen begynder i 1890'erne: Erik Strange Petersen: »Foreningen af 5. oktober 1898« og den nationale jordkamp i Nordslesvig. Sønderjyske Årbøger 1972, s. 80-146, især s. 92-97. Vedr. domænegårdene særligt Ingvert Møller Terkildsen: De sønderjydske domænegårde, Aabenraa 2001.

Jordkampen efter århundredskiftet: Strange Petersen, anf. afh. især s. 92-99 og 102-129. Schultz Hansen anf. bog s. 135-136. Om konjunkturerne, se samme: Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993, Aabenraa 1994, s. 102-107, 173-190.

Bindeloven 1912, oprettelsen af det første Landeværn 1913, dets virksomhed 1914-19 og sogneværnene: Strange Petersen anf. afh. s. 129-132; Troels Fink: Båndene bandt. Forbindelsen over Kongeåen 1864-1914, II, Aabenraa 1999, s. 270-274. H. P. Hanssen: Et Tilbageblik, IV, Kbh. 1934, s. 105-118; Otto Didrik Schack: Grænsesind. Optegnelser fra årene 1913-49, Kbh. 1970, s. 28-51. LAÅ, foreningsarkiv nr. 9, Landeværnet, nr. 1, forhandlingsprotokol; nr. 2, sager ang. foreningens oprettelse m.m.; nr. 3, ind- og udgående skrivelser; nr. 4, sager vedr. tillidsmændene; nr. 5, avisudklip; nr. 7, overenskomst fra Egen og Ketting sogne; endvidere personarkiv nr. 272, H. P. Hanssen, nr. 146, sager vedr. Landeværnets oprettelse 1912-14. LAÅ, foreningsarkiver nr. 15, De sønderjyske Danske Samfund, nr. 25, Løjt Sogns Danske Samfunds forhandlingsprotokol 1933-48, der 1914-27 benyttedes til forhandlingsprotokol for Løjt sogneværn.

Jordkampen i 1920'erne

Den jordpolitiske situation efter Genforeningen: Vedr. udviklingen efter 1920 henvises generelt til Troels Fink: Sønderjylland siden genforeningen i 1920, Kbh. 1955. Specielt vedr. jordpolitikken, se Martin Hammerich: Jordens udstykning og nye brugs oprettelse (Franz von Jessen: Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie, Kbh. 1938, III, s. 430-451) og Thorkil Claudi Westh: Den jordpolitiske udvikling i Nordslesvig efter 1920 (J. P. Trap: Danmark. Femte udgave, bind X,1, Kbh. 1965, s. 50-54).

H. V. Clausens og A. Lebecks undersøgelser af jordejernes nationale sindelag 1922-1925: H. V. Clausen: De nationale Ejendomsforhold paa Landet i Nordslesvig, Aabenraa (uden år, men fra 1922, jfr. Grænsevagten V, 1922/23, s. 205-208). Anders Lebeck: Den nationale stilling i vort sydlige

grænseområde (Sønderjysk Månedsskrift 1974, s. 377-392). LAÅ, Anders Lebecks arkiv nr. 25, sager vedr. A. Lebecks national-politiske undersøgelser 1920-1926, statistiske undersøgelser.

Forpostfægtninger til en ny jordkamp 1921-1925: Henrik Becker-Christensen: »Nordschleswigsche Siedlungsgenossenschaft G.m.b.H.« (Sønderjyske Årbøger 1989, s. 311-321). Om tyske jordkøb: Grænsevagten VI, 1923-24, s. 182f, 205-207, 276-278, 326. LAÅ, H. P. Hanssens arkiv nr. 146, korrespondancesager vedr. tyske jordopkøb i Nordslesvig 1919-24. LAÅ, Landeværnets arkiv 9/1, forhandlingsprotokol 1914-24.

Landbrugskrisen og Selvstyrebevægelsen 1925-1927: Hans Schultz Hansen: Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993, Aabenraa 1994, s. 211-234. Om flagstangen i Felsted: Grænsevagten IX, 1927, s. 57.

Oprettelsen af Kreditanstalt Vogelgesang 1926: Henrik Becker-Christensen: Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-1932, Aabenraa 1990, s. 138-179. Peter Hopp: Bodenkampf und Bauernbewegung. Von der Anfangsphase der Kreditanstalt Vogelgesang bis zum Ende der Sammlungsbewegung (Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte Bd. 100, 1975, s. 222-241). Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs Tilblivelse, Aabenraa 1946 (ved P. A. Callø og Peter Kr. Iversen).

Mødet på Schackenborg den 7. januar 1927: LAÅ, H. P. Hanssens privatarkiv, nr. 146, korrespondancesager vedr. Landeværnet 1927-36, referat af 8.1.1927.

Landeværnets oprettelse og organisation

Landeværnets stiftende generalforsamling den 24. januar 1927: Hans Andersen: Landeværnet – et tilbageblik. Aabenraa 1987, s. 35-39. GF 24.1.1927. LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/1. Hejmdal 25.1.1927. Michael Møller og Niels Chr. Nielsen: Dansk realkredit gennem 200 år, Kbh. 1997, s. 23, 161f.

Landeværnets ledende mænd: Hejmdal 26.1.1927; Dansk biografisk leksikon (Hans Andersen, Kongsbjerg og Hans Jepsen Christensen); Hans Andersen: Landeværnet, især s. 41; LAÅ, Aabenraa dødsbiregister 16.2.1946 (Hans Andersen, Aabenraa); Sprogforeningens Almanak 1967, s. 122-124 (Aage Schmidt).

Landeværnets indskudskapital samles: Vedtægter, se GF 24.1.1927. Daglige beretninger om politikernes stillingtagen, indsamlingsarbejde og møder i Hejmdal 25.1.-2.3.1927. Knud Kretzschmer: Den sønderjydske Fond, Aabenraa 1960, s. 59-61. Resultatopgørelse for 1927: LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/1, sager vedr. generalforsamlingen 1928. Statistisk Årbog 2000 og oplysninger fra Røde Kors' internetside (omsætning til nutidsbeleb).

Det Danske Spejderkorps indsamling: LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/139, forskelligt, læg vedr. »spejderbevægelsen« 1927-30.

Landeværnets Københavnerkomité: Hejmdal 10. og 12.2.1927. LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/152 og acc. 449/132 samt 449/138. Dansk biografisk Leksikon og Kraks Blå Bog.

Landeværnsmærker og Landeværnsplatte: Hejmdal 28. og 31.1., 1., 2., 7. og

12. samt 22.2.1927. LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/1, sager vedr. generalforsamlingen 1928, og nr. 11/139, læg vedr. diverse korrespondancesager 1927-36 samt acc. 449/132, brev fra Københavnerkomitéen 11.4.1927 (Landeværnsplattén). Kim Salomon: Konflikt i grænseland. Sociale og nationale modsætninger i Sønderjylland 1920-33, Kbh. 1980, s. 109f (problemer med Udenrigsministeriet).

En national stemningsbølge: LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/1, sager vedr. generalforsamling 1927. Hejmdal 3.3.1927 (socialdemokratisk kritik).

Landeværnets styrende organer: Generalforsamlings- og bestyrelsesprotokoller, især BM 29.1.1927 (forretningsorden), GF 1.3.1927, BM 8.9.1927, GF 6.3.1928, 1.3.1938 og 4.3.1941 (kontroludvalg), BM 6.2.1928 (vederlag). LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/8 og nr. 11/4, forretningsudvalgets forhandlingsprotokol 1936-40 (forretningsudvalget).

Kontoret i Tinglev: LAÅ, Landeværnets arkiv acc. 449/20, kontorpersonalets engagementsforhold 1927-1946. Sprogforeningens Almanak 1977 (nekrolog over V. Beyer). Landeværnet og sparekassen: BM 6.2. og 18.5.1928; GF 5.3.1929; G. Japsen: De nordslesvigske sparekassers historie, Aabenraa 1970, s. 322.

Landeværnet 1927-1945

Landeværnets samarbejdspartnere: Martin Hammerich: Jordens udstykning og nye brugs oprettelse (Franz von Jessen (red.): Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie, III, Kbh. 1938, s. 430-451). S. A. Ursin: Fra mark til krone (sst. s. 257-290). P. A. Callø: Den økonomiske udvikling (sst. s. 403-429).

Landeværnets udlånsvirksomhed 1927: Hejmdal 1., 3., 7., 8., 9. og 26.2.1927 (overvældende tilstrømning af ansøgere). BM 8.2.1927 (udvalg til behandling af lånesager). BM 29.1.1927 (forretningsordenens §6 om tilidsmænd). LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/42 (ansøgningssskema). ÅR 1927 (med statistik over ydede lån). LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/35 (kort over lånenes geografiske fordeling). BM 8.9.1927 og GF 6.3.1928 (lånepolitik).

Lånesager fra 1927 – et udpluk: LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/42, akter vedr. lån A 19, A 23, A 17 og A 42.

Landeværnets jordfond og ejendomme iøvrigt: BM 6.2. og GF 6.3.1928, GF 5.3.1929. BM 25.1.1930. ÅR 1927-45. Knud Kretschmer: Den sønderjyske Fond, s. 59-61. Jordfondens ejendomme: LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/134 og nr.11/97-107. Endvidere LAÅ, grundbøger for de nævnte ejerlav. Der er i årsregnskaberne og hovedbogen anført ejendomme, som Landeværnet ifølge grundbøgerne aldrig stod som ejere af. Disse ejendomme er ikke medtaget her. ÅR 1927-45 (figur over ejendomme).

Formidling af ejendomskøb: LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/82, 11/83 og 11/84.

De gode år 1928-30: Hans Schultz Hansen: Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993, s. 222. Franz von Jessen: Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie III, s. 352f (figur over tvangsauktioner). Henrik

Becker-Christensen anf. værk II, s. 180-211; Hans Schultz Hansen anf. værk s. 237-241 og Peter Hopp: *Bodenkampf und Bauernbewegung. Von der Anfangsphase der Kreditanstalt Vogelgesang bis zum Ende der Sammlungsbewegung*. Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte Bd. 100, 1975, s. 241-318; GF 5.3.1929 (Samlingsbevægelsen). BM 9.2.1929 (undersøgelse af udlånskonti). GF 2.3.1937; ÅR 1927-45; LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/2, sager vedr. generalforsamlingen 1937 (figur over udlån). BM 24.6.1929 og 25.1.1930; GF 4.3.1930 (de gode tider). GF 5.3.1929 og 4.3.1930 samt ÅR 1930 (ejendomme købt fra tyske ejere).

Kreditanstalt Vogelgesangs udlån – Höfeverwaltungsgesellschaft: Becker-Christensen anf. værk II, s. 160-179. Martin Hammerich: *Jordens udstykning og nye brugs oprettelse* (Franz von Jessen: *Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie*, III, s. 193, 448-450 (bl.a. figur over Höfeverwaltungsgesellschafts ejendomme). RA, Danica, Auswärtiges Amt Inland II D, Akten betr. Vogelgesang Kreditanstalt 1940-1944, D 518983 (figur over Vogelgesangs udlån). Grænsevagten XX, 1938, s. 56ff, 124f, 130f, 168, 277; XXI, 1939, s. 14, 23f, 66-70, 121, 329, 337ff; 1946, s. 412f (deklarationer).

Landeværnet og landbrugskrisen: Hans Schultz Hansen anf. værk s. 279-301; BM 14.2.1931; GF 3.3.1931, BM 18.7.1931; GF 1.3.1932 (almindeligt om krisen). GF 7.3.1933; GF 5.3.1935 (antal ejendomme med lån fra Landeværnet på tvangsauktion eller igennem akkord). LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/3, ref. af møde 26.1.1932 (undersøgelse af udlånskonti). ÅR 1931-45 (figur over tab). Sønderjyllands Kreditforening gennem 25 Aar 1920-1945, s. 224; Michael Møller og Niels Chr. Nielsen: *Dansk Realkredit gennem 200 år*, s. 114f (andre kreditinstitutioners tab). Martin Hammerich anf. afh. s. 449f (Vogelgesangs tab). BM 11.2.1935 (undersøgelse af udlånskonti). BM 6.2.1933 (Landeværnets krise). GF 7.3.1933; Peter Hopp og Carsten Mogensen: *Ostersturm/Påskeblæsten 1933. Quellen zur Geschichte der deutsch-dänischen Grenzregion/Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie II*, Flensburg 1983 (Hitlers magtovertagelse og stormen mod grænsen). GF 7.3.1933 (krise for danske tillidsmænd). Hans Schultz Hansen anf. værk s. 281-286, 290-294 (L.S.). Sst. s. 286-290 (krisehjælp). LAÅ, pjecesamlingen gruppe 7; GF 6.3.1934 (Nordslesvigsk Manifest, 1933). BM 27.1. og 7.6.1934 (national disciplin m.v.). GF 5.3.1935 (bedring på vej).

Ny kapital til Landeværnet: ÅR 1927-45 (figur over Landeværnets aktiver). GF 2.3.1937 og ÅR 1937-45 (figur over bidrag til Landeværnet). GF 1.3.1932 (appel til danske folk); BM 6.2. og 7.4.1932, 6.2. og 10.3.1933, 27.1.1934; GF 7.3.1933; LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/103, ejendoms-papirer vedr. Visbjerg (hjælp fra bryggerierne, nedlæggelsen af jordfonden, jordsalg til Jordlovsudvalget). GF 5.3.1935; BM 8.2.1936; GF 3.3.1936; BM 6.5.1936 og 6.2.1937; GF 2.3.1937; LAÅ, Landeværnets arkiv acc. 449/12, indsamlinger hos banker og sparekasser 1935-36, indsamling på Frederiksberg 1936-39 (indsamlinger).

Københavnskomitéen reorganiseres 1937: LAÅ, Landeværnets arkiv acc.

449/138. BM 7.2. og 20.4.1938 samt 4.2.1939; GF 7.3.1939; BM 9.5.1941; Nordschleswigsche Zeitung 13. og 22.4.1938; Hejmdal 20. og 23.4.1938.

Landbrugets økonomi stabiliseres – Landeværnet på banen igen: BM 8.2.1936 (fremgang og ventende opgaver) og 6.2.1937 (udlånskonti). GF 2.3.1937; BM 7.2.1938; GF 7.3.1939 (nationalt overbud – køb af tyske ejendomme). GF 1.3.1938 (mod pessimisterne). Hans H. Worsøe (red.): Løjt sogns historie, Aabenraa 1988, s. 318f; Sven Tägil: Deutschland und die deutsche Minderheit in Nordschleswig. Eine Studie zur deutschen Grenzpolitik 1933-1939, Lund 1970, s. 93-100 (Stolligaffæren). GF 7.3.1939 (dansk bosættelse i grænseområdet).

National jordstatistik 1936: LAÅ, Politiajudanten for de sønderjydske Landsdeles arkiv, journalsag 5272 (bl.a. talgrundlag for figur over den tyske andel af jorden). Sammesteds: Oversigter over det tyske mindretals udvikling 1920-44 (beretning 1938). LAÅ, Landeværnets arkiv nr. 11/137-11/146 og acc. 449/11: National jordstatistik 1935-1945.

Udlændinges opkøb af dansk jord: GF 3.3.1936. J. J. Hansen: Større danske landbrug, IX, Kbh. 1937, s. 265-67, 295f, 668f (oplysninger om gårdene). Lovtidende 1920, s. 1594 (grundlovens § 50). Grænsevagten XVIII, 1936, s. 20-23, 51ff; XIX, 1937, s. 110, 169, 513, 517; XX, 1938, s. 14f, 56-60, 130f (den politiske debat).

Landeværnet under besættelsen: Hans Schultz Hansen anf. værk s. 301-304. GF 5.3.1940, 4.3.1941, 3.3.1942, 2.3.1943, 7.3.1944 og 6.3.1945.

Landeværnet, jordkampen og det moderne landbrug 1945-1963

Konfiskation af tysk og japansk ejendom: Th. Claudi West: Den jordpolitiske udvikling i Nordslesvig efter 1920 (J. P. Trap: Danmark, X,1, København 1965, s. 50-54). Lovtidende 1945, s. 699f og 839f, 1946, s. 208-218. Grænsevagten 1945, s. 10-13 (resolutioner). LAÅ, Haderslev Kriminalret, særlige sager 139/45. LAÅ, Kreditanstalt Vogelgesang og Höfeverwaltungsgesellschaft i likvidation nr. 1, beslutninger, og nr. 2., bilag til forhandlingsprotokollen (bilag 68 og 69). Peter Kr. Iversen (udg.): Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs Tilblivelse, Aabenraa 1946. LAÅ, Kreditanstalt Vogelgesangs arkiv nr. 1606, forskelligt V, beretning om Vogelgesang m.m. 1948. Ernst Siegfried Hansen: Disteln am Wege. Bielefeld 1957, s. 271f (det tyske mindretals holdning). LAÅ, Jordbrugsdirektoratet i Tønders arkiv, arealstatistik 1937-54 med oversigt over »Konfiskerede arealer der er administreret af Statens Jordlovsudvalg i finansåret 1947/48«. Listen omfatter ikke de 18 gårde fra Vogelgesang, som Statens Jordlovsudvalg indtil dette tidspunkt havde overtaget, se listen herover i LAÅ, Kreditanstalt Vogelgesang og Höfeverwaltungsgesellschaft i likvidation, nr. 2, bilag nr. 13 til forhandlingsprotokollen. Listen er heller ikke nødvendigvis en komplet fortegnelse over de øvrige konfiskationer, da ejendomme kan være videresolgt før listens udfærdigelse, og der kan tilige være foretaget senere konfiskationer, som ikke er kommet med. Det anførte areal må derfor være et minimumstal. Grænsevagten 1955, s. 229 (Kollund Frigård). Grænsevagten 1945, s. 46, 88; 1946, s. 30, 412f, 464; 1948, s. 61, 256; 1956, s. 53f og Hejmdal 5.1.1949 (beretninger fra likvidationen).

Landeværnet og konfiskationerne: Rigsdagstidende 1945-46, Tillæg B, sp. 959f. BM 2.2.1946 og GF 5.3.1946. LAA, foreningsarkiver acc. 449, Landeværnets arkiv nr. 12, henvendelse til statsminister Knud Kristensen 1946. GF 4.3.1952, se også BM 26.9.1952. Grænsevagten 1952, s. 160 (Landeværnet ingen opgaver i Sydslesvig).

Landeværnet i offensiven: J. P. Trap: Danmark X,2, Kbh. 1966, s. 616f (Hohenwarte). BM 17.2.1947, GF 4.3.1947, GF 2.3.1948, BM 14.2.1949, BM 13.2.1950, GF 7.3.1950, GF 4.3.1952, BM 3.3.1953, GF 3.3.1954, BM 13.11.1954, BM 14.9.1955, GF 5.3.1958, BM 13.9.1958, BM 16.2.1959, BM 24.2.1962 (forskydninger fra tysk til dansk side). BM 19.10.1953 og BM 27.2.1961 (overpriser). GF 4.3.1947 (tilbageblik og kritisk afventning af mindretallets videre udvikling). GF 2.3.1948, GF 1.3.1949 med udklip fra Hejmdal, BM 13.2.1950, GF 7.3.1950, BM 16.9.1950 (Landeværnets strategi og holdninger hertil). BM 19.10.1953, BM 12.2.1957, BM 27.2.1961 (Ubjerg sogn). BM 15.2.1956 (arbejde i stilhed). BM 27.2.1961 og GF 7.3.1961 (Poppenbøl). BM 25.3.1961 (Kollund kro og Hestholm). BM 3.3.1953, BM 15.10.1956, BM 12.2.1957, GF 5.3.1957, BM 12.2.1958, GF 5.3.1958, BM 13.9.1958, BM 16.2.1959, BM 5.9.1960 med referat i acc. 449/5, BM 27.2.1961, GF 7.3.1961 og BM 6.6.1962 med referat i acc. 449/5 (den tyske modpart). GF 7.3.1950, BM 16.9.1950 og BM 26.9.1952 (national disciplin på dansk side).

De moderne tiders indtog i 1940'erne og 1950'erne: Hans Schultz Hansen: Det sønderjyske landbrugs historie, s. 222, 304, 338f. Hans Andersens årsberetninger på generalforsamlingerne i marts måned 1946-60. BM 14.9.1955 (tvangsauktioner).

Landeværnet og udstykningen i grænseområdet: GF 6.3.1951, 3.3.1954 og 6.3.1956 (elektricitet). BM 26.9.1952, BM 18.2.1955, GF 1.3.1955, BM 14.9.1955 og 15.2.1956, GF 6.3.1956, BM 12.2.1958, GF 5.3.1958, BM 13.9.1958, GF 3.3.1959 (samarbejde og gnidninger med Jordlovsudvalget). Hans Schultz Hansen anf. værk, s. 384f, GF 3.3.1953 og 3.3. 1954, Grænsevagten 1954, s. 159-163 (Programm Nord). Hans Schultz Hansen anf. værk s. 315-319, GF 6.3.1956 og 3.3.1959, BM 27.2.1961, GF 7.3.1962 (de små brug).

Landeværnet, landbrugets mekanisering og afvandringen i 1950'erne: Hans Schultz Hansen anf. værk s. 307-312. GF 6.3.1951 og BM 24.2.1962 (mekanisering). GF 7.3.1962 og 5.3.1963 (afvandring). Se også Hans Andersen: Landeværnet, s. 96.

Ledelse, kapital, lån og legater 1963-2002

Landeværnets ledelse: GF 7.3.1961 (gården i Stemmild). BM 14.2.1949, GF 1.3.1949 med udklip fra Hejmdal, GF 7.3.1950, GF 6.3.1951, GF 5.3.1952 med udklip fra Hejmdal (interessen blandt de unge). BM 19.2.1974 og 12.2.1988 (kampagne overfor låntagere). GF 1.3.1955 og BM 15.2.1956 (yngre bestyrelsesmedlemmer). Bilag med bestyrelsesmedlemmer s. 211f. GF 7.3.1950 (Hans Jepsen Christensen). Mathea Iversen: Sønderjyder, jeg har mødt (Sønderjysk Almanak 1998, s. 79-82); GF 12.3.1974 (Hans Andersen). Jens Lampe: Tønder Seminarie-stat, Aabenraa 1963, nr. 3442;

LAÅ, Landeværnets arkiv acc. 449/5, sager vedr. bestyrelsesmøde 4.5.1957 med brev fra Peter Chr. Hanssen til Hans Andersen 18.5.1957; Grænsevagten 1968, s. 8, 11 (Jens Refslund Poulsen). BM 24.1.1952 (jubilæum). BM 13.2.1976, GF 2.3.1976 og 9.3.1978 (aldersgrænse). BM 27.2.1961, GF 2.3.1948 og andre indførsler, ÅR 1995-99 (kontroludvalgene).

Kontoret i Tinglev: BM 27.9.1963, GF 2.3.1965 og 1.3.1966, BM 19.3. og 29.10.1965, BM 12.2. og 28.10.1988 (samarbejdet med sparekassen og landmandsbanken, siden Sydbank). GF 2.3.1976, GF 1.3.1983, GF 6.3.1990 og GF 5.3.1991 (forretningsførere). BM 10.10.1978 og 5.2.1998 (EDB).

Københavnskomitéen: LAÅ, Landeværnets arkiv acc. 449/132 og 449/138. BM 19.10.1953, 15.10.1991, 5.11.1996 og 5.11.1997.

Landeværnets kapital og ejendomme: ÅR 1945-2000 (figur over aktiver og oplysninger om ejendomme). GF 7.3.1961 (Hans Andersens ytring).

Landeværnets udlån og udlånspolitik: ÅR 1945-2000, 1956, 1961, 1962 og 1965 dog fra Landeværnets arkiv acc. 449/5 eller 449/6 (sager vedr. generalforsamlingerne det efterfølgende år), 1999 og 2000 oplyst fra Landeværnets kontor (figurer over udlån). Statistisk Årbog 2000 (udregning i 1945-priser ved hjælp af forbrugerprisindeks). BM 5.9.1960, 6.6.1962, 14.11.1977, 16.10.1979, 24.10.1985, 6.10.1987 og 28.5.1996 samt GF 2.3.1999 (maksimale lånebeløb). BM 10.10.1978 og 15.2.1990, GF 5.3.1991, BM 28.5.1996 (låneområdet). Låneskema fra Landeværnets arkiv acc. 449/121 (oplysninger).

Landeværnets legater: BM 12.2.1957, 24.2.1962, 15.19.1973 og 20.10.1982. Landeværnets arkiv acc. 449/134.

Landeværnet, landbruget og Europa 1963-2002

Landeværnet og landbruget i 1960'erne: Hans Schultz Hansen: Det sønderjyske landbrugs historie, s. 338-341. GF 5.3.1958 (markedsvanskeligheder). GF 3.3.1964, 7.3.1967, 5.3.1968 (brugssammenlægninger). GF 3.3.1964 med avisudklip (debat om ungdommen). GF 1.3.1966, 2.3.1965, 7.3.1972 (lånebehov og långivningspolitik). BM 25.5.1967 (arbejde udenfor brugene). GF 4.3.1969 (optimisme).

Jordkampen nedtones i 1960'erne: BM 21.2.1964 (lån og tab i grænseegne). LAÅ, Landeværnets arkiv acc.449/6, sager vedr. generalforsamlingen 1964 (Tinglev og Burkal), 1967 (ikke ribbe op i fortiden), 1969 og 1970 (kommunalvalg) samt sager vedr. bestyrelsesmøde 31.1.1968 (kritik af mindretallene). GF 2.3.1965 (national afspænding). BM 4.2.1966 (Selbsthilfe og Løjtved). S.d. og 11.10.1966 (Jepsens ejendomme). BM 25.5.1967 (Ubjerg). GF 10.3.1970 (tilbageblik etc.).

Landeværnet og de europæiske fællesskaber indtil 1973: Grænsevagten 1957, s. 266-269, 295-301; 1958, s. 66-70, 258-265; 1961, s. 38-41, 222-235, 290-292; 1962, s. 24-26, 80-86, 222-224; 1963, s. 86-89, 139-142, 213f (generel Europadebat indtil og med 1963). Grænsevagten 1963, s. 8-13 og 117-120, 1967, s. 91-98 og 1970, s. 202-204 (jordspørgsmålet generelt). BM 16.2.1959, GF 7.3.1962, GF 3.3.1964, GF 1.3.1966, Grænsevagten 1966, s. 99f, BM 30.10.1967, Grænsevagten 1968, s. 7-11, GF 5.3.1968, GF 2.3.1971,

BM 19.10.1971, GF 7.3.1972; LAÅ, Landeværnets arkiv acc. 449/6, sager vedr. generalforsamlingen 1972; BM 18.10.1972, GF 6.3.1973 (Landeværnet og jordspørgsmålet). Jes Peter Caspersen: Sådan var det. Erindringsbilleder. Aabenraa 1990, s. 295f. Sønderjysk Månedsskrift 1972, s. 216-226 (Erik Haunstrup Clemmensen og Jes Peter Caspersen). Nordschleswiger 29.9.2000 (afstemningsresultater).

Landeværnet og det sønderjyske landbrug 1973-2002: Hans Schultz Hansen: Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993, s. 340-348. GF 4.3.1975 (kapitalvindingsskatten). GF 12.3.1974, BM 24.10.1974, GF 9.3.1978 (stigende låneefterspørgsel). BM 15.10.1973, BM 10.10.1978 og GF 6.3.1979 (renteudvikling og aktivitetsudvidelse). BM 10.10.1978, 16.10.1979, GF 4.3.1980 og 3.3.1981, BM 23.2.1982, GF 2.3.1982 og 1.3.1983 samt 6.3.1984, BM 24.10.1985 (landbrugskrisen o. 1980 og dens afvikling). BM 10.10.1978, GF 2.3.1982, GF 1.3.1983, GF 6.3.1984, GF 5.3.1985, GF 4.3.1986, GF 3.3.1987, GF 1.3.1988, GF 7.3.1989, GF 6.3.1990, GF 5.3.1991, GF 3.3.1992, GF 2.3.1993, GF 1.3.1994, ÅR 1978-1993 (figur over tab). BM 24.2.1977 og GF 1.3.1994 (Tønder landbrugsskole). BM 14.11.1977, 29.2.1984, 24.10.1985, 6.10.1987, GF 1.3.1988, BM 25.10.1989, GF 6.3.1990, BM 28.5.1996 (lån til deltidslandmænd). GF 7.3.1989 og 3.3.1992 (brugs-koncentrationen). GF 4.3.1986, 3.3.1987 og 5.3.1991, BM 15.10.1991 og 13.2.1992, GF 3.3.1998 (miljø og dyrevelfærd). GF 2.3.1993 og BM 4.11.1998 (tørke og svinekrise). GF 6.3.2001 (rentenedsættelse).

Landeværnets stilling til tyskeres opkøb af dansk jord efter 1973: Lovtidende 1973, s. 1461-1472 og 1978, s. 740-748. GF 12.3.1974, BM 24.10.1974, GF 90.3.1978 (Landeværnet og landbrugsloven). Sønderjysk Månedsskrift 1980, s. 31, 59. Jydske Tidende 2., 3., 4., 6., 8. og 9.10.1980, BM 13.10. og 25.2.1981, GF 3.3.1981 (Store Tønde). GF 12.3.1974 (hjemmetyskerne og CD), BM 18.10.1983, GF 3.3.1987, BM 6.10.1987, GF 1.3.1988 (hjemmetyske opkøb). GF 5.3.1991 og BM 28.5.1996 (Haarløv og Rump).

Landeværnets stilling til hollænderes opkøb af dansk jord siden 1989: Lone Jeppesen og Mogens Rostgaard Nissen: Hollandske landmænd i Danmark – bekymring eller beundring? Landbohistorisk Selskab 2000. BM 25.10.1989, BM 6.10.1993, GF 1.3.1994 og 7.3.1995, BM 9.11.1995 og ref. af møde med landboorganisationerne indklæbet s.m. GF 5.3.1996, BM 5.11.1996, GF 7.3.2000.

Landeværnet og Europa siden 1973: GF 12.3.1974 (bureaukrati). BM 24.2.1977 (frygt for ny afstemning), GF 4.3.1986 (EF-pakken), GF 2.3.1993 (Edinburgh-aftalen), GF 3.3.1998 (Region Sønderjylland/Slesvig), GF 6.3.2001 (Euroen). Nordschleswiger 29.9.2000 (afstemningsresultater fra Sønderjyllands amt 1972-2000).

Landeværnets mission ved årtusindskiftet: GF 7.3.2000 og 6.3.2001. BM 19.10.1971, 27.2.1979 (afslag på ansøgninger). BM 14.2.1986 (Flensborg Avis).

Landeværnets bestyrelse 1927-2002

Formænd

	Funktionstid*
Gårdejer Hans Andersen, Kongsbjerg	1927-1963
Lærer J. Refslund Poulsen, Bjerndrup, Løgumkloster	1963-1977
Gårdejer Bahne Nicolaisen, Østerholm, St. Jyndeved	1977-1996
Gårdejer Thomas Rodenberg, Vester Terp	1996-

Næstformænd

Landstingsmand, gårdejer Hans Jepsen Christensen, Høgsbro ved Hviding	1927-1956
Lærer J. Refslund Poulsen, Bjerndrup, Løgumkloster	1957-63, 1977-78
Landmand Mathias Christiansen, Ll. Grøngård, Jejsing	1963-1972
Gårdejer Bahne Nicolaisen, Østerholm, St. Jyndeved	1972-1977
Gårdejer Arne Kindberg, Nybølgård, Hjordkær	1978-1998
Gårdejer Jørgen Rode Andersen, Abild	1998-

Sekretærer

Vurderingsformand Hans Andersen, Aabenraa	1927-29, 1937-38
Gårdejer Aage Schmidt, Fårkrog ved Skodborg	1929-1937
Gårdejer Kr. Philipsen, Lundtoftbjerg	1938-1961
Gårdejer Carsten Gregersen jr., Frøslev	1961-1977
Gårdejer Arne Kindberg, Nybølgård, Hjordkær	1977-1978
Gårdejer Thomas Rodenberg, Vester Terp	1978-1996
Gårdejer Regnar Jensen, Kværsløkke	1996-

Menige bestyrelsesmedlemmer

Gårdejer Aage Schmidt, Fårkrog ved Skodborg	1927-29, 1937-60
Parcellist Jørgen Petersen, Halk	1927
Gårdejer Peter Fuglsang, Maugstrup	1927-1950
Gårdejer Johan Nissen, Tingbjerggård ved Egved	1927-1939
Husmand Andreas Mathiesen, Svejrup ved Felsted	1927-1937
Husmand Anton Hansen, Gallehus ved Møgeltønder	1927-1937
Gårdejer Nis Petersen, Rørkær	1927-1946
Gårdejer Søren Beier, Korup	1927-1958
Gårdejer Carsten Gregersen, Frøslev	1927-1941
Gårdejer Tøge Tychsen, Krammark på Broagerland	1927-1933
Gårdejer Claus Clausen, Havnbjerg	1927-1968
Husmand Christian Bekker, Asserballe	1927-1937
Vurderingsformand Hans Andersen, Aabenraa	1929-1939
Gårdejer Anton Andersen, Hoptrup Mark	1927-1946
Teglværksejer Chr. Hollensen, Cathrinesminde på Broagerland	1934-1943
Gårdejer Hans Lyck, Varnæs	1937-1972
Husmand Math. Johannsen, Kværnholt	1938-1957
Husmand Chr. Nielsen, Vollerup	1938-1953
Gårdejer Peter Chr. Hanssen, Nygård, Bolderslev	1940-1971

Gårdejer Carsten Gregersen jr., Frøslev	1941-1961
Gårdejer Peter Tychsen, Krammark på Broagerland	1944-1977
Forpagter Chr. Nissen, Sødangård	1946-1976
Husmand Johs. Petersen, Halk	1946-1967
Gårdejer Erik Boesen, Stubbum	1950-1982
Husmand Johs. Skov, Tandsholm, Over Tandslet	1954-1965
Landmand Mathias Christiansen, Ll. Grøngård, Jejsing	1957-1963
Husmand Bengt Thomsen, Hejsel	1958-1976
Gårdejer Jørgen Ludvigsen, Stenderup, Toftlund	1960-1977
Gårdejer Kr. Philipsen, Lundtoftbjerg	1961-1962
Gårdejer Mads Lildholdt, Fasbro, Løjt	1962-1977
Gårdejer Hans Andersen, Kongsbjerg	1963-1973
Landmand Jørgen Jørgensen, Nr. Hjarup, Hovslund	1965-1979
Gårdejer Hans From, Hejsager	1968-1981
Gårdejer Nis Christensen, Havnbjerg	1968-1994
Gårdejer Arne Kindberg, Nybølgård, Hjordkær	1971-1977
Gårdejer Hans Lorenzen, Varnæs Søndermark	1972-1999
Gårdejer Bende Nissen, Korntved	1973-1998
Landmand Johan P. Paulsen, Ved Åen, Møgeltønder	1976-2000
Gårdejer Thomas Rodenberg, Vester Terp	1976-1978
Landmand Ernst Christiansen, Kollundbjerg	1977-1995
Landmand Arthur B. Jessen, Bøllå	1977-2001
Gårdejer Jørgen Schmidt Lund, Fårkrog, Skodborg	1978-
Gårdejer Jørgen Johansen, Ravsted	1978-1993
Gårdejer Hans Jacobsen, Løjt Kirkeby	1978-1987
Gårdejer Jørgen Ravn, Grønnebækgård, Hovslund	1979-
Gårdejer Thomas Lauritsen, Stubbum	1982-1988
Amtsborgmester Kresten Philipsen, Lundtoftbjerg	1982-1986
Gårdejer Chr. Sibbesen, Broager	1986-
Gårdejer Svend Jacob Jepsen, Dybvighoved	1987-
Gårdejer Svend Anker Fink, Stubbum	1988-1997
Gårdejer Arne Uth, Havsted	1993-
Gårdejer Sigurd Krogh Sørensen, Mjels	1994-
Gårdejer Regnar Jensen, Kværsløkke	1995-1996
Gårdejer Aage Nicolaisen, St. Jyndevad	1996-
Gårdejer Hans Chr. Kehlet, Fjelstrup	1997-
Gårdejer Johan Andresen, Perbøl	1998-
Gårdejer Laura Madsen, Felsted	1999-
Gårdejer Torben Hvid Nielsen, Bønderby	2000-
Gårdejer Kaj Lavrsen, Sofiedal	2001-

* De anførte årstal angiver, i hvilket tidsrum den pågældende fungerede som formand, næstformand, sekretær eller menigt bestyrelsesmedlem og altså ikke nødvendigvis den samlede periode i Landeværnets bestyrelse.

Kilder: Generalforsamlings- og bestyrelsesprotokoller. For bestyrelsesmedlemmer fratrædt ved døden er dødsåret så vidt muligt anført på grundlag af Sprogforeningens Almanak eller dødsbiregistrene i Landsarkivet.

Landeværnets Komité for København og Omegn 1927-2002

Komitéen, som blev nedsat i februar 1927:

Departementschef Fr. Hiort-Lorenzen, formand
Folketingsmand Holger Andersen, næstformand
Bankdirektør, etatsråd Fr. Nørgaard, kasserer
Kontorchef A. Ch. Louw, sekretær
Direktør A. O. Andersen
Redaktør Henrik Cavling, Politiken (indtil sin død)
Redaktør Hassager, Politiken (efter Cavlings død)
Borgmester M. Godskesen
Redaktør Chr. Gulmann, Berlingske Tidende
Redaktør I. A. Hansen, avisen København
Redaktør Gunnar Helweg-Larsen, Nationaltidende
Landstingsmand, gårdejer Hans Jepsen Christensen
Overpræsident J. Jensen
Redaktør Ernst Kjærsgaard, Kristeligt Dagblad
Redaktør Fr. Borgbjerg, Social-Demokraten
Grosserer Ernst Meyer
Direktør Chr. Overgaard
Professor, dr.phil. C. E. H. Ostenfeld
Oberst H. Parkov
Bagermester Johs. Pitzner
Fhv. viktualiehandler J. G. Schjær
Viceskoledirektør H. A. Svane
Departementschef Aage Svendsen

Forretningsudvalget udgjordes af de fire førstnævnte samt
Hassager, Gulmann og Helweg-Larsen.

Komitéen efter rekonstruktionen i januar 1938:

Højesteretssagfører K. Steglich-Petersen, formand
Bankdirektør Olaf Hedegaard, kasserer
Direktør A. Ch. Louw, sekretær
Landstingsmand Holger Andersen
Bankdirektør Poul Andersen
Overretssagfører Axel Bang
Overpræsident J. Bülow
Nationalbankdirektør C. W. Bramsnæs
Oldermand Jesper Eising
Borgmester V. T. G. Fischer
Skibsreder H. A. Hansen

Ingeniør Johs. Hansen
Højesteretssagfører C. B. Henriques
Direktør Wald. Jacobsen
Direktør, formand for De samvirkende Fagforbund Chr. Jensen
Direktør Herbert P. A. Jerichow
Borgmester Aage Jørgensen
Højesteretssagfører Troels G. Jørgensen
Borgmester Ernst Kaper
Grosserer Holger Laage Petersen
Direktør Fritz Løppenthien
Grosserer Ernst Meyer
Højesteretssagfører J. V. Møldrup
Bankdirektør Oluf Nielsen
Direktør Chr. H. Olesen
Direktør N. C. Poulsen
Redaktør, folketingsformand Hans Rasmussen
Overretssagfører Erik Salomon
Direktør Fr. Sander
Spækassedirektør Winkel Smith
Viceskoledirektør H. A. Svane
Departementschef Aage Svendsen
Direktør A. H. Torp-Pedersen
Departementschef Kay Ulrich

Forretningsudvalget bestod af de tre førstnævnte samt Holger Andersen og Hans Rasmussen, hvor sidstnævnte siden blev erstattet med Aage Svendsen.

Komitéen efter rekonstruktionen ved årsskiftet 1959/60:

Højesteretssagfører K. Steglich-Petersen, formand (til 1967)
Bankdirektør Olaf Hedegaard, kasserer (til 1968)
Landstingsmand Holger Andersen (indtil sin død i 1961)
Departementschef Aage Svendsen (til 1967)
Borgmester Julius Hansen (udtrådt før 1972)
Direktør A. H. Torp-Pedersen (udtrådt før 1972)
Kontorchef Kai Kjøg, Justitsministeriet (til 1966)

Senere indtrådte medlemmer:

Bankdirektør J. V. Thygesen, (1962-80, formand siden 1967)
Kontorchef Jørgen Nielsen, Justitsministeriet (1966-70)
Bankdirektør C. B. Andersen (1967-79)
Fhv. departementschef Boas (1967-72)
Kontorchef Niels Pontoppidan, Justitsministeriet (1970-91)
Chefredaktør Ernst Priémé (1974-77)
Merete Bjørn Hanssen (1978-84)
Direktør H. C. Bang (1979-86)
Bankdirektør Hans Paaschburg (1980-2002, formand siden 1980)
Steffen Bjørn Hanssen (1985)

Hans Hansen (1986-2002)
Bankdirektør Svend Kæstel (1987-2002)
Kommittet Jørgen Paulsen, Justitsministeriet (1991-93)
Kontorchef Niels Boesen, Justitsministeriet (1993-96)

Kilder: LAÅ, Landeværnets arkiv acc. 449/138, forhandlingsprotokoller for Landeværnet, Komitéen for København og Omegn 1937-1996.

Landeværnets udlånsvirksomhed 1927-2000

År	Antal lån	Beløb i 1000 kr.	Beløb/lån i kr.
1927	495	1616	3.265
1928	173	727	4.202
1929	58	134	2.310
1930	59	161	2.729
1931	28	79	2.821
1932	19	34	1.789
1933	7	7	1.000
1934	38	47	1.237
1935	82	107	1.305
1936	70	82	1.171
1937	68	78	1.147
1938	98	203	2.071
1939	90	258	2.867
1940	43	79	1.837
1941	51	121	2.373
1942	60	146	2.433
1943	61	228	3.738
1944	44	123	2.795
1945	35	158	4.502
1946	65	316	4.854
1947	58	332	5.731
1948	49	300	6.128
1949	44	271	6.162
1950	39	183	4.696
1951	54	272	5.030
1952	43	396	9.215
1953	49	296	6.035
1954	62	514	8.294
1955	73	532	7.290
1956	56	390	6.956
1957	55	547	9.937
1958	66	569	8.618
1959	39	328	8.412
1960	61	588	9.636
1961	52	779	14.988
1962	57	588	10.312
1963	53	473	8.916
1964	56	653	11.661
1965	71	776	10.931
1966	61	725	11.891

1967	69	750	10.871
1968	66	829	12.567
1969	67	974	14.534
1970	82	1223	14.915
1971	74	1711	23.122
1972	81	1519	18.750
1973	71	1415	19.927
1974	73	1596	21.863
1975	72	1502	20.861
1976	62	1743	28.113
1977	62	1849	29.823
1978	45	2167	48.156
1979	64	2950	46.094
1980	55	2448	44.509
1981	50	2368	47.350
1982	65	2933	45.123
1983	38	1740	45.789
1984	69	3155	45.725
1985	57	3010	52.807
1986	51	2841	55.696
1897	78	6177	79.196
1988	66	4760	72.121
1989	41	3155	76.951
1990	51	4240	83.137
1991	57	5210	91.404
1992	46	4827	104.940
1993	27	3113	115.278
1994	42	5725	136.310
1995	52	7625	146.625
1996	34	5688	167.294
1997	40	8442	211.044
1998	27	6914	256.065
1999	33	11561	350.345
2000	20	7143	357.125

Kilde: Landsarkivet Aabenraa, Landeværnets arkiv acc. 449/13, årsregnskaber 1927-1999. Endvidere oversigt over udlån 1927-1936 i acc. 449/1, generalforsamlingsprotokol 1927-1964, ref. af generalforsamlingen 1937. Endvidere nr. 11/2, sager vedr. generalforsamlingen 1937. Endvidere acc. 449/5 og 6, sager vedr. generalforsamlingerne 1957, 1962-63 og 1966. Endelig oplysninger fra Landeværnets kontor vedr. 1999-2000.

Navne- og stedregister

Se også listen over bestyrelsesmedlemmer s. 211f og over Landeværnets Komité for København og Omegn s. 213ff.

- Abild sogn 10, 23, 111, 154
Abrahamsen, Hans, landmand, Visbjerg 77
Adelvad, gård i Højst sogn 26
Adsbøl 111
Ahlmann, Wilhelm, bankier, Kiel 35
Almstrup 78, 79
Als 10, 24, 25, 69
Alslev, Højst sogn 38, 78
Andersen, Anders, landbrugskandidat, Travsted 75
Andersen, Hans, gårdejer, Kongsbjerg 38, 42, 44, 45, 46, 50, 51, 58, 61, 69, 72, 74, 75, 80f, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 99, 100, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 112, 113, 114, 115, 116, 122, 123, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 152, 160, 164, 169, 172, 197, 199
Andersen, Hans, vurderingsmand, Aabenraa 44, 45, 48, 104
Andersen, J. P. Egebjerg, politibetjent, Tinglev 136, 137, 173
Andersen, Jørgen Rode, gårdejer, Abild 146
Andresen, A. O., direktør, København 56
Andresen, Holger, folketingsmedlem, København 56, 57, 63, 149
Angel, Carsten, gårdejer, Bjerremark 127
Annenhof, gård i Tinglev sogn 129
Appel, Erik, gårdejer, Ellehus 61, 82
Appel, Hans, sparekassedirektør fra Dalum ved Odense 63
Arrild 17, 22
Asset 79, 154
Barsmark 19, 22
Bedsted 111
Beier, Søren, gårdejer, Korup 44, 80, 144
Bejer, Nis, landmand, Visbjerg 77
Bejerskro ved Lydersholm 153
Bekker, Christian, husmand, Asserballe 44
Benniksgård i Rinkenæs 26, 28, 95, 112, 119
Bevtoft Forsamlingshus 47
Bevtoft Møllegård 47
Bevtoft sogn 16
Beyer, Valdemar, prokurist og forretningsfører, Tinglev 64, 65, 143, 144, 148, 165
Bimpel, gård i Hostrup sogn 26
Bjerndrup 79, 145
Bjerremark, gård i Ubjerg sogn 26, 91, 126, 127f
Bjolderup sogn 22, 23, 70
Bodum 154
Boesen, Erik, gårdejer, Stubbum 139, 144, 167, 178
Bondens Selvstyre 29
Borgbjerg, Fr., redaktør, København 56
Bosættelsesforeningen for det vestlige Nordslesvig 10
Bov sogn 23, 69, 70, 157
Bovlund 145
Bredebro 157, 177, 201

Bremsbøl 129, 165
 Brier, Bent, højskoleforstander, Sønderborg 175
 Broager sogn 42, 69
 Broderup 82
 Brøde, gård i Løjt sogn 130
 Bund deutscher Nordschleswiger 119
 Burgwald, Andreas, forretningsfører, Tinglev 149
 Burkal sogn 23, 26, 70, 111, 164
 Burkal Vestergård 26
 Bylderup sogn 22, 70, 72, 88

 Callesen, Jens, landmand, Søderup 76
 Callsen, Harald, gårdejer, Store Tønde 186
 Callø, P. A., kreditforeningsdirektør, Haderslev 53, 61
 Carlsberg, bryggeri, København 100
 Carstens, Wilhelm, legatstifter 159
 Carstensen, Martin, landmand i Kravlund i Tinglev sogn 61
 Caspersen, Jes P., amtskontorchef, Aabenraa 171, 175, 186
 Cavling, Henrik, redaktør, København 56
 Christensen, Christen Ernst, gårdejer, folketingsmand, Asserballe 57
 Christensen, dr. Lorenz, forfatter 97, 109
 Christensen, Frantz, direktør, København 57
 Christensen, H. P., politimester, Sønderborg 175
 Christensen, Hans Jepsen, landstingsmand, gårdejer fra Høgsbro ved Hviding 37, 38, 39, 42, 44, 45, 46, 47, 50, 52, 56, 76, 100, 103, 104, 121, 139, 143, 144
 Christensen, J. C., fhv. statsminister, Hee 52
 Christensen, L. P., redaktør, Flensborg 144
 Christensen, Marius, sparekasse-
 direktør, amtsrådsmedlem fra Kjestrup ved Haderslev 118
 Christensen, Nis, gårdejer, Havnbjerg 146
 Christensen, Svend, fhv. borgmester, Bylderup-Bov 188
 Christians, dr., advokat, Flensborg 120
 Christiansen, Ernst, redaktør, Flensborg 16
 Christiansen, Mathias, landmand, Lille Grøngård ved Jejsing 146, 147, 161
 Clausen, Claus, gårdejer, Havnbjerg 44, 144
 Clausen, H. V., historiker, København 9, 25, 57
 Clemmensen, Erik Haunstrup, direktør, København 175
 Daler 22, 157
 Dalsager, Poul, landbrugsminister, København 185
 Damn, Ellen Sofie, Rinkeæs 79
 Dansk-Nordisk Ungdomsforbund 96, 118
 Danske Hedeselskab, Det 17
 Danske Samfund 96, 99, 110, 113, 115, 171
 Danske Spejderkorps, Det 54f, 58f
 Danske Spritfabrikker, De 102
 Danske sønderjyders Hjælpeforening, De 42
 Deichgräber, Wilhelm, gårdejer, Sjellerup 97
 Dessau, Vagn, bryggeridirektør, København 76
 Dinsen, C. P., gårdejer, Travsted 75
 Dybbøl Mølle 55
 Egen sogn 19, 21
 Eggebæk 129
 Ejsbølgård 11
 Emmerlev 157
 Engell, Hans, justitsminister, København 152
 Eriksen, Erik, statsminister, Ringe 143

- Felsted 31
 Fink, Holger, borgmester, Aaben-
 raa 43, 51
 Fink, Olav, gårdejer, Brændstrup 19
 Fink, Svend Anker, gårdejer, Stub-
 bum 193
 Fink, Troels, professor, Århus og
 Flensborg 62, 144, 147, 167, 174,
 180, 193, 194
 Fiskbæk avlsgård 24
 Forenede Bryggerier, De 100
 Foreningen af 5. oktober 1898 13,
 195
 Foreningen til støtte af unge land-
 mænd i Sønderjylland 42
 Foverup, Ravsted sogn 78
 Frederiksen, Niels, folketingsmed-
 lem, formand for Statens Jord-
 lovsudvalg 66, 67
 Frederikskog 154
 Fredslund, Hans, landmand,
 Hygum, Broderup 82, 83
 Frestrup 154
 Frigården, Kollund 120
 Fuglsang, Peter, gårdejer, Maug-
 strup 15, 41, 44, 63
- Gad, Peter, gårdejer, Hejssel i
 Ravsted sogn 39, 51, 144
 Gammelgård 24
 Garder, Johs., gårdejer, Hestholm
 130
 Godskesen, M., borgmester, Kø-
 benhavn 56
 Gram 86
 Gram, Jørgen, gårdejer, folketings-
 mand, Gabøl 170
 Gram, Mads, gårdejer, Københø-
 ved 102
 Grau, Jørgen, landmand, Holbøl
 79
 Grau, Peter, gårdejer, Pøl 97
 Gregersen, Carsten, gårdejer, Frøs-
 lev 44, 69, 144
 Gregersen, Carsten jr., gårdejer,
 Frøslev 146, 161
 Grosen, Uffe, højskoleforstander,
 Vallekilde 51
- Grænseforeningen 50
 Grøngård, Burkal sogn 24
 Grøngrøft, Felsted sogn 112, 119
 Gråsten 157, 168, 194
 Gråsten hovedgård 24
 Gulmann, Christian, chefredaktør,
 København 49, 56
 Günther, Ernst, hertug af Augu-
 stenborg 24
 Gånsager 17
 Gåskær 79
- H. P. Hanssens Mindefond 103
 Haderslev amt 12, 25, 69, 103
 Haderslev Bank 13
 Haderslev vesteramt 22
 Haderslev østeramt 10, 22, 83
 Hajstrup 108
 Hajstruppgård, Bylderup sogn 26
 Hammerich, Martin, dommerfuld-
 mægtig, direktør, Løgumkloster
 40, 41, 63, 66, 95, 114
 Hansen, Anton, husmand, Galle-
 hus 44
 Hansen, enkefru Marie Hansine
 Cathrine Elisabeth født Smol-
 lerup, legatstifter 107
 Hansen, Frede, seminarielærer,
 Tønder 176
 Hansen, Hans, København 151
 Hansen, Hans Jørgen, husmand,
 Almstrup 78
 Hansen, I. A., redaktør, folketings-
 mand, København 56f
 Hansen, Julius, borgmester,
 København 151
 Hansen, Louise Margrethe, gård-
 ejer, Alslev 78
 Hansen, Ludvig, folketingsmand,
 København 57
 Hansen, Martin, kontorassistent,
 Tinglev 64, 65
 Hansen, Niels, kammersanger,
 København 51
 Hansen, Poul, forstander, Vallekil-
 de 51
 Hanssen, Bjørn, redaktør, Aaben-
 raa 144

- Hanssen, H. P, rigsdags-, landdag- og folketingsmand, minister, Aabenraa 14, 16, 17, 18, 30, 37, 38, 40, 41, 43, 46, 47, 50, 51, 61, 102, 112
- Hanssen, Merete Bjørn 165
- Hanssen, Peter Chr., gårdejer, Nygård ved Bolderslev 61, 122, 144, 147
- Hattens, Andreas, forretningsfører, Tinglev 148, 167
- Hauch, kontorchef, Statens Jordlovsudvalg, København 130
- Haugaard, landmand, Bedsted 99
- Hedegaard, Olaf, bankdirektør, København 103, 123, 144, 149, 150
- Hejsel, Hans, landmand, Bov 77
- Helweg-Larsen, Gunnar, redaktør, København 56
- Hestholm, gård ved Tønder 26, 130
- Hiort-Lorenzen, Fr., departementschef, København 56, 63
- Hjerpsted 22, 157, 172
- Hjordkær 111
- Hohenwarte, gård i Højer sogn 26
- Hokkerup 79
- Holbøl sogn 12, 23, 69 70
- Holm, gård i Kliplev sogn 82, 121
- Hoptrup Hovgård 82
- Hostrup sogn 22, 23, 26
- Hvidding herred 25
- Hyrup 16
- Höfeverwaltungsgesellschaft 88, 89, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 197, 198
- Høgebjerg, gård i Løjt sogn 121
- Høgsbro i Hviding sogn 46
- Høj, P., godsejer, Grøngrøft 112
- Højer flække og landsogn 23, 26f, 111, 129, 130, 157, 172
- Højst sogn 22, 23
- Hørlück, Jens, gårdejer, Skodborg 17
- Høyer, Jens , forpagter, Billeslund 15, 16, 17
- Haarløv, Inger Tryde, cand.mag., Aabenraa 188
- Ibsen, Eugène, kontorchef, Tønder 130
- Jacobsen, Chr. J., pastor, Skærbæk 11
- Jacobsen, Erhard, folketingsmand, Gladsaxe 187
- Jacobsen, Vagn, brygger, Carlsberg 52, 76
- Jebsen, skibsreder, Aabenraa 38, 130, 172
- Jejsing 86, 154
- Jensen, Arne, forretningsfører, Tinglev 148
- Jensen, Filt, gårdejer, Stenderup 147
- Jensen, J., overpræsident, København 56
- Jensen, Marius, forretningsfører, Tinglev 63, 64, 65
- Jensen, Oluf, kunstner 57
- Jensen, Regnar, gårdejer, Kværsløkke 146, 193
- Jensen, Werner, forretningsfører, Tinglev 148
- Jepsen, H. B., gårdejer, Tinglev 32
- Jepsen, Svend Jacob, gårdejer, Dybvighoved 193
- Jessen, Arthur B., landmand, Bøla 193
- Johannsen, Math., gårdejer, Kværnholt 144
- Johannsen, sognerådsformand, Bylderup 144
- Jordfonden 66, 67, 76
- Jordfordelingskommissionen 40, 66, 67, 68
- Jordlovsudvalget 66, 67, 68, 99, 160
- Jydsk Landhypothekeforening 78
- Jynde vad 126, 129, 154

- Kamphøvere, Morten, redaktør, Aabenraa 144
- Kampmann, Viggo, statsminister, København 172
- Kardel, Harboe, redaktør, Aabenraa 109
- Ketting sogn 19, 21
- Kier, Ernst, gårdejer, Jejsing 91
- Kindberg, Arne, gårdejer, Nybøl-gård ved Hjordkær 146, 178, 193
- Kjems, Niels, vandrelærer, Harreslev 176
- Kjer, Peter, gårdejer, Dybvighoved 21
- Kjærsgaard, Ernst, redaktør, København 56
- Kjøgx, kontorchef, København 151
- Kliplev 12, 22, 70, 74, 82, 111
- Kloppenborg-Skrumsager, H. D., landstingsmand fra Københoved 40
- Knudsen, Hardy, forsøgsstationsleder, St. Jyndeved 162
- Knudsen, Ingeborg, forretningsfører, Tinglev 193
- Kogsbøl, gård i Emmerlev sogn 26
- Koldmose, gård i Holbøl sogn 26
- Kollund kro 130
- Koløkke i Kollund 26
- Korup, Ravsted sogn 80
- Krag, Jens Otto, udenrigs- og statsminister, København 172
- Kreditanstalt Vogelgesang 32, 35, 36, 58, 60, 61, 75, 82, 87, 88, 89, 90, 91, 94, 95, 105, 108, 109, 111, 112, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 164, 195, 197, 198
- Kristensen, Knud, statsminister 123
- Krusågård 24
- Krøiers legat 158
- Kværnholt, Burkal sogn 126
- Kværs sogn 12, 23
- Kværløkke, gård, Kværs sogn 26
- Kyilling, Th. M., gårdejer, Frørup 29, 30, 31, 96
- Kærgård ved Møgeltønder 121
- Kæstel, Svend, bankdirektør, København 151
- Københavnskomitéen 103, 104f, 144, 151, 197, 198
- Køcks, Lorenz, landmand, Nolde 78
- Ladegård, gods i Kværs sogn 26
- Ladegård ved Haderslev 121
- Landbrugernes Sammenslutning 96
- Landbrugets Græsrødder 184
- Landesbauernschaft 91
- Landeværnsmærkekomitéen 82
- Larsen, E. Nyrop, rådhusforvalter, København 57
- Larsen, Hans Chr., gårdejer, Rugbjerg 80
- Larsen, Thøger, digter 51
- Larsen, Vald., magistratsekspeditionssekretær, København 57
- Lebeck, Anders, redaktør, Aabenraa 25, 26, 34, 111
- Lei, H.C., gårdejer, Snogbæk 32, 84, 85, 86
- Ligård, Uge sogn 26
- Lildholdt, Mads, gårdejer, Fasbro 167
- Lind, Kr., landsretssagfører, Gråsten 118
- Linnet, Hans, gårdejer, Bjerremark 127
- Lippmanns legat 158
- Lorenzen, Hans, gårdejer, Varnæs Søndermark 193
- Lorenzen, Lor. Chr., landmand Gåskær 79
- Lorenzen, Paul Callesen, gårdejer, Gåskær 79
- Lorenzen, Peter Hiort, stænderdeputeret, Haderslev 56
- Louw, A. Ch., kontorchef, København 56, 103, 149, 150, 151
- Lund, Hans, højskoleforstander, Rødding 63, 144, 147, 161
- Lund, Jørgen Schmidt, gårdejer, Fårkrog 193

- Lund, Marius, forpagter, Slotsfelt 130
- Lundtoft 157, 177
- Lyck, Hans, gårdejer, Varnæs 144
- Lydersholm 91, 129, 135, 154
- Løgumkloster flække og landsogn 10, 26, 67, 111, 145, 154, 157, 177
- Løjt 19, 21, 26, 130, 153, 165
- Løjt Sogneværn 21
- Løjtved 165
- Laanekassen for Sønderjylland 47, 68, 71, 73, 160
- Mackeprang, M., Nationalmuseets direktør 57
- Madsen, Harald, Højst 130
- Madsen-Mygdal, Th., statsminister 40, 85, 86
- Marcussen, Peter, lærer, formand for Det Unge Grænseværn 96
- Mathiesen, Andreas, husmand, Svejrup 44, 74
- Matzen, Peter Hansen, gårdejer, Alslev 78
- Meyer, Ernst, grosserer, København 56
- Munch, P., udenrigsminister, København 113
- Møgeltønder 157
- Møller, A. P., skibsreder, København 130
- Møller, Ida, operasangerinde, København 51
- Møller, Iver, politimester, Aabenraa 188
- Möller, Jens, partifører, Gråsten 109
- Møller, Martin Peter J., gårdejer, Visbjerg 77
- Møller, P. A., gårdejer, Store Tønde 186
- Nederballegård, Bedsted sogn 26
- Neergaard, Niels, finansminister, København 40
- Nicolaisen, Bahne, Østerholm ved Store Jyndeved 146, 147, 152, 179, 181, 182, 183, 185, 189, 191, 192, 193
- Nielsen, J. P., folketingsmand, Dynt 61
- Nielsen, Julius, grosserer og fhv. landagsmand, Haderslev 14
- Nielsen, Peter, gårdejer, Refsø ved Sommersted 97
- Nissen, Bende, gårdejer, Korntved 178, 193
- Nissen, Chr., forpagter, Sødamgård 147, 165
- Nissen, Jep, gårdejer, Lille Jyndeved 130
- Nissen, Johan, gårdejer, Tingbjerg ved Egvad 44, 74
- Nissen, Johann Friedrich, gårdejer, Asset 79
- Nissen, Kr., landmand, Ellum 96
- Nissen, Nis, landdagsmand, Viby 41, 51
- Nolde, Burkal sogn 78
- Nordschleswigsche Siedlungsgenossenschaft G.m.b.H. 28
- Nordslesvigsk Kreditforening 13, 14, 15, 195
- Nr. Hjarup 74
- Nr. Hostrup, Egvad sogn 78
- Nørgaard, Fr., bankdirektør, København 56
- Nørre Løgum sogn 26, 27
- Oldemorstoft, gård i Bov sogn 26
- Oredsen, Jacob, landmand, Ør. Gejl 78
- Ostenfeld, C. E. H., professor, København 56
- Overgaard, Chr., direktør, København 56
- Parkov, H., oberst, København 56
- Paulsen, J., borgmester, Tønder 161
- Pedersen, Th., husmand, Søderup 76
- Petersen, Cornelius, gårdejer, Vester Anflod ved Møgeltønder 29, 30, 31, 32, 50

- Petersen, Heinrich, forpagter, Korum 80
- Petersen, Johann Fr., gårdejer, Rens Hedegård 79
- Petersen, Jørgen, parcellist, Halk 44, 63
- Petersen, Martin, landmand, Foverup 78
- Petersen, Nis, gårdejer, Rørkær 44, 78
- Petersen, Søren Lausten, landmand, Visbjerg 77
- Petersholm, gård i Kværs sogn 26
- Philipsen, Kresten, gårdejer, Lundtoftbjerg ved Klipleve 49, 123, 141, 143, 146
- Philipsen, Kresten, amtsborgmester, Lundtoftbjerg ved Klipleve 148
- Pitzner, Johs., bagermester, København 56
- Poppenbøl, gård i Højer sogn 26, 130
- Posselt, gårdejer, Møgeltønder 41
- Poulsen, Adam, skuespiller, København 51
- Poulsen, Andr., landmand, Smedager 78
- Poulsen, B., amtsvejsinspektør, Tønder 63
- Poulsen, Jens Refslund, lærer, Bjerndrup ved Løgumkloster 143, 145, 146, 147, 160, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 173, 174, 176, 177, 185, 187, 191, 199
- Poulsen, Johan Peter, landmand, Ved Åen 193
- Poulsen, Johannes, skuespiller, København 51
- Poulsen, Johs., ejendomshandler, Herning 80
- Poulsen, L. B., frimenighedspræst, Bovlund 145
- Poulsen, Marten Refslund, gårdejer, Bovlund 14, 40, 41, 144, 145
- Pørksen, Thomas, landmand, Stollig 109
- Paaschburg, Hans, bankdirektør, København 152
- Rasmussen, Hans, folketingsformand, København 103, 149
- Ravn, Jørgen, gårdejer, Grønnebækgård 193
- Ravsted sogn 22, 70
- Refshauge, P. J., gårdejer, Oksbøl ved Haderslev 24
- Rejsby 17
- Rens 129, 135, 154
- Rens Hedegård, Rens sogn 79
- Riberholdt, Gunnar, fuldmægtig, København 174
- Rickmers, Paul, skibsreder, Schweiz 112, 119, 120
- Rinkenæs sogn 12, 23, 26, 75, 86
- Rise 111
- Rode, Helge, digter 51
- Rodenberg, Thomas, gårdejer, Vester Terp 146, 157, 182, 183, 184, 187, 192, 193
- Romberg, Gisbert von, friherre og godsejer, Rumohrsgård m.m. 24
- Rombergske godser 33
- Rudbøl 130
- Rudbølgård 121
- Rudbølkog 154
- Rumohrsgård 24
- Rump, Mogens, landinspektør, Sønderborg 188
- Rødding 10, 17, 177
- Rødekro 157, 177
- Rømø 17, 22, 157, 188
- Rørdam, Valdemar, digter 51
- Sarp, Gerda Ploug, kunstner 57
- Schack, O. D. greve, amtmand, Schackenberg 15, 21, 37, 42
- Schack, Brockenhuus, greve, Gram 50
- Schack, Hans, lensgreve, Schackenberg 186
- Schackenberg 15, 37, 42
- Schjær, J. G., fhv. viktualiehandler, København 56

- Schleswig-Holsteinische gemein-
nützige Kleinsiedlungsgenos-
senschaft 13
- Schmidt, Jens, bankmand 14
- Schmidt, J. H., direktør, Vojens-
gård 13f, 102
- Schmidt, Johannes, pastor, Tønder
32, 33, 34, 84
- Schmidt, Leonhardt, landmand,
Vollerup 78
- Schmidt, Aage, gårdejer, Fårkrog
ved Skodborg 44, 48, 144
- Schottländers, Louis og Elna Legat
158
- Sibbesen, Chr., gårdejer, Broager
193
- Simonsen, Ejnar, gårdejer, folke-
tingsmand, Flovt 118
- Skodborg 17
- Skovbølgård, Felsted sogn 26
- Skrave 17, 19,
- Skærbæk kommune 157
- Slesvigske Forening, Den 9
- Slogs Herred 10, 12, 22, 38, 69
- Slogs Herreds Landboforening 45
- Slotshuus, Frederik, landmand,
Kværs Østermark 82
- Smedager 78, 86
- Solderup 154
- Solvig 186
- Sottrup 22, 88
- Spandet, N. C., førstelærer, St. Jyn-
devad 128, 131
- Sprogforeningen 9, 21, 47, 50,
194, 201
- Statens Jordlovsudvalg 78, 79, 80,
102, 121, 126, 134, 135, 136, 185,
186, 198
- Stauning, Th., statsminister,
København 31, 49 51, 61
- Steffensen, Mikael, landbrugskan-
didat, Styding 17
- Steglich-Petersen, K., højesterets-
sagfører, København 103, 123,
144, 149, 150
- Stehr, Rudolf, assessor 105
- Stemmild 142
- Stollig 19, 109
- Store Søgård, Ørsted 121
- Store Tønde, gård i Hostrup sogn
186, 187
- Studenteforeningen 51
- Sundeved 10, 25, 69
- Svane, H. A., viceskoleinspektør,
København 56
- Svendsen, Nic., redaktør, Haders-
lev 16
- Svendsen, Aage, departements-
chef, København 56, 144, 149
- Svensson, A., redaktør, Haderslev
16
- Sæd 129, 153, 154
- Søderup 76
- Sønderborg 53, 188
- Sønderborg amt 10, 22, 69, 70, 103
- Søndergård, Hammelev 83
- Søndergårde, Emmerlev sogn 26
- Sønderjydsk Hypotekslaanefond
61, 68, 71, 72, 73
- Sønderjydsk Skoleforening 9, 21,
47, 50, 201
- Sønderjyllands Kreditforening 48,
68, 94, 96, 100
- Sønderjysk Laanefond 158
- Sønderjyske Fond, Den 47, 103
- Sønderjyske Råd, Det (modstands-
bevægelsens) 117
- Sørensen, L., Købmand og hustru
Ane Christine Sørensens legat
158
- Sørensen, Max, professor 176
- Sørensen, Peter, gårdejer, Ør. Gejl
78
- Sørensen, Sigurd Krogh, gårdejer,
Mjels 193
- Søvang 153f
- Thaysen, Jes, gårdejer, Rinkenæs
75
- Thomsen, Anton, landmand, Als-
lev 78
- Thomsen, Bengt, husmand, Hejsel
161
- Thomsen, H. Lausten, amtslæge,
Tønder 122, 128
- Thomsen, Kresten Refslund, amt-

- mand, Aabenraa 144
 Thomsen, Peter Paulsen, kontorassistent, Tinglev 64f
 Thulstrup, Andreas, landsretssagfører, borgmester, Haderslev 118
 Tinglef, Jørgen, gårdejer, Lund i Burkal sogn 38, 39, 40, 144
 Tinglev sogn 22, 26, 65, 70, 80, 111, 134, 136, 137, 148, 151, 152, 153, 154, 157, 164, 177
 Tinglevhus 69
 Toftlund 54
 Toldsted, gård i Hjordkær sogn 26
 Torp-Pedersen, brandforsikringsdirektør, København 151
 Travsted 112, 119
 Trøjborg 24
 Tummelsbjerg 26
 Tychsen, Peter, gårdejer, Krammark 144, 165
 Tychsen, Tøge, gårdejer, Krammark 44, 63
 Tønder 26, 67, 70, 96, 111, 135, 148, 157, 168, 198, 201
 Tønder amt 12, 22, 25, 81, 103
 Tønder købstad 23
 Tønder landsogn 10, 22, 26, 111

 Ubjerg sogn 23, 26, 27, 70, 108, 111, 127, 130, 166
 Udstykningsforeningen for de sønderjydske Landsdele 78, 79
 Uge 12, 22, 23, 26, 86, 111
 Unge Grænseværn, Det 96, 118

 Uth, Arne, gårdejer, Havsted 193

 Valdemarstoft, gård i Bov 121
 Vallekilde højskole i Odsherred 51
 Vennemose 154, 180
 Vertemine, gård i Asserballe sogn 24
 Vilstrup sogn 26
 Visbjerg 77, 80, 86
 Visgård, Kliplev sogn 79
 Vogelgesang, Georg, landsretssagfører, Haderslev 32, 33, 35, 36, 38, 39, 60, 75, 82, 89, 95, 122
 Vojens 53
 Vollerup, Bjolderup sogn 78, 86, 99
 Vollerupgård 77
 Vrågård, gård i Burkal sogn 26
 Vælgerforeningen 9, 15, 21
 Værneforeningen 42

 Warming, Jørgen, gårdejer, Stollig 109
 Westh, Bjørn, justitsminister, København 152
 Wind, Niels Hansen, landmand, Kværs Østermark 82

 Ør. Gejl 78, 130

 Aabenraa 111, 157, 162, 168
 Aabenraa amt 12, 22, 25, 26, 48, 69, 70, 74, 81, 103

**Den 24. januar 1927 blev Landeværnet stiftet.
Bogen skildrer foreningens historie gennem 75 år.**

Landeværnet var et dansk modstykke til den tyske Kreditanstalt Vogelgesang, der var oprettet i 1926 for at sikre mest mulig jord på tyske hænder og derved skabe muligheder for en grænseflytning i Sønderjylland.

Den nationale kamp om jorden begyndte imidlertid allerede i 1890'erne. Bogen giver derfor et rids af tiden indtil 1920, herunder af det første Landeværn fra 1913. Derefter skildres den jordpolitiske situation efter Genforeningen og baggrunden for Kreditanstalt Vogelgesang. I centrum står beretningen om Landeværnets oprettelse, der udløste en national stemningsbølge og gav den nye låneforening en flyvende start med gårdejer Hans Andersen, Kongsbjerg, som formand.

Efter 1945 blev Kreditanstalt Vogelgesang likvideret og dens ejendomme konfiskeret. Alligevel fortsatte Landeværnet jordkampen mod det tyske mindretal til ind i 1960'erne. Efter tilslutningen til EF i 1973 har Landeværnet støttet danske landmænd mod konkurrencen fra tyske og siden fra hollandske statsborgere, der ville købe jord nord for grænsen.